

พลวัตเศรษฐกิจลุ่มน้ำลำพระเพลิง

นภาพร หะวานนท์
เทียสิริ จิระเดชากุล
สุรวดี ปัดโรตง
พิศมัย รัตนโรจน์สกุล

โครงการวิจัยเอกพัฒนศึกษาศาสตร์

มหาวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

พลวัตเศรษฐกิจชุมชน 3 กลุ่มน้ำในประเทศไทย
ศึกษากรณีลุ่มน้ำลำพระเพลิง

นภาพรณ์ หะวานนท์
เพ็ญสิริ จีระเดชากุล
สุรุฒิ ปัดไธสง
พิศมัย รัตนโรจน์สกุล

โครงการปริญญาเอกพัฒนศึกษาศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
เอกสารประกอบการสัมมนา “พลวัตเศรษฐกิจชุมชน 3 กลุ่มน้ำในประเทศไทย”
วันที่ 24 พฤษภาคม 2545 ณ โรงแรมสยามซิตี กรุงเทพมหานคร

พลวัตเศรษฐกิจลุ่มน้ำลำพระเพลิง

นภาพรณ์ หะวานนท์
เพ็ญศิริ จีระเดชากุล
สุรุฒิ ปัดไธสง
พิศมัย รัตนโรจน์สกุล

พลวัตเศรษฐกิจลุ่มน้ำลำพระเพลิง

โครงการวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
โครงการพลวัตเศรษฐกิจชุมชน 3 ลุ่มน้ำในประเทศไทย
ภายใต้การสนับสนุนทุนวิจัยของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.

สารบัญ

บทที่	หน้า
1. แนวทางการศึกษาลุ่มน้ำลำพระเพลิง	1
สภาพธรรมชาติของลุ่มน้ำลำพระเพลิง	7
จุดตั้งของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับระบบน้ำเพื่อการทำมาหากิน	10
จุดตั้งของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยน	11
2. ลำพระเพลิงในบริบทของจังหวัดและอำเภอ	13
สภาพภูมิศาสตร์ของชุมชนบนลุ่มน้ำ	14
ผลผลิตของชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิง	20
การเชื่อมโยงชุมชนบนลุ่มน้ำด้วยกลไกตลาดระดับท้องถิ่น	26
การเชื่อมโยงชุมชนบนลุ่มน้ำกับระบบเศรษฐกิจมหภาค	30
3. วิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติและหมู่บ้าน	36
การจับจองที่ดินและการถางป่าถางดง	37
การทำมาหากินบนฐานคิดแบบพอมีพอกิน	44
การแบ่งปันน้ำ: ฐานรากของระบบความสัมพันธ์บนลุ่มน้ำ ลำพระเพลิง	51
การแลกเปลี่ยนเพื่อการดำรงชีวิตไม่ใช่เพื่อกำไร	56
การช่วยเหลือกันบนฐานคิดของความเสมอภาค	63
4. ลุ่มน้ำลำพระเพลิงในกระแสการเปลี่ยนแปลง	69
การสร้างระบบชลประทานในลุ่มน้ำลำพระเพลิง	70
การเข้ามาของระบบการจัดสรรน้ำตามหลักการชลประทาน	74
การสร้างทำนบกอนกรีตแทนทำนบดิน	79
การก่อรูปของโรงงานทอผ้าไหมในอำเภอบัวชุม	82

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5. การทำนา:ฐานชีวิตลุ่มน้ำลำพระเพลิง	90
พื้นที่นาแหล่งทำมาหากิน	91
การทำนาในอดีต	97
การทำนาในปัจจุบัน	110
ผลผลิต:ข้าวเพื่อการบริโภคและขาย	121
ชีวิตและสังคมชาวนา	125
6. การขยายฐานชีวิตด้วยการทำไร่หลากหลายชนิด	131
การทำไร่หลากหลายชนิดภายใต้วิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ	132
และหมู่บ้าน	
การทำไร่หลากหลายชนิดท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง	141
7. ไม้ผล ผัก และแปรรูป: น้ำบ่อทรายของลุ่มน้ำ	165
ลำพระเพลิง	
สวนชาวนบ้าน	167
การปลูกผัก	170
การแปรรูปผลผลิต	173
8. พลวัตเศรษฐกิจลุ่มน้ำลำพระเพลิง	187

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

ภาคผนวก ข.

บทที่ 1

แนวทางการศึกษาลุ่มน้ำลำพระเพลิง

ลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็นหนึ่งในสาขาของลุ่มน้ำลุ่มบนลำพระเพลิง แหล่งต้นน้ำของลุ่มน้ำลุ่มบน-ลำพระเพลิง มาจากต้นน้ำหลัก 4 สาย ได้แก่ ลำมูลบน ลำพระเพลิง ลำแะ และลำเชียงสา ลุ่มน้ำลุ่มบนลำพระเพลิงเป็นลุ่มน้ำขนาดใหญ่ที่สุดของจังหวัดนครราชสีมา โดยลุ่มน้ำลุ่มบนลำพระเพลิง ครอบคลุมอาณาบริเวณพื้นที่ถึง 50 ตำบลของ 7 อำเภอ ได้แก่ อำเภอวังน้ำเขียว ครบุรี ปักธงชัย โชคชัย ปากช่อง สูงเนิน และอำเภอเมือง พื้นที่ประมาณ 2,876,600 ไร่

ลำพระเพลิงเป็นลำน้ำสาขาทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำมูลสายแรก ซึ่งมีต้นน้ำอยู่ที่ซับสีด เพื่อระบายน้ำลงสู่แม่น้ำมูล ในอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ เป็นลำน้ำที่มีขนาดเล็กไหลคดเคี้ยวไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ผ่านอำเภอปักธงชัย และไหลไปบรรจบแม่น้ำมูลที่บ้านวัดโบสถ์ อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา ชาวบ้านเรียกลำพระเพลิงว่า ห้วยลำพระเพลิง

ชุมชนหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงกระจายกันอยู่ในพื้นที่สองฝั่งของลำน้ำลำพระเพลิง ซึ่งลักษณะทางภูมิศาสตร์ตลอดแนวลุ่มน้ำมีความแตกต่างกัน คือมีทั้งที่เป็นที่สูง ที่เนิน ที่ดอน ที่ลุ่ม วิถีชีวิตชุมชนโดยเฉพาะการทำมาหากินจึงมีความแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ ตลอดเส้นทางที่ลำน้ำไหลผ่าน ผู้คนที่อยู่สองฝั่งลำน้ำได้อาศัยน้ำจากลำน้ำไปใช้ในการทำนา ทำสวน ทำไร่ เลี้ยงสัตว์ การจับสัตว์น้ำ รวมทั้งการทำมาหากินและการดำรงชีวิตในด้านอื่น ๆ โดยเฉพาะในการทำนา หากมองลุ่มน้ำลำพระเพลิงจากที่สูง จะเห็นภาพของหมู่บ้าน

แทรกตัวอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่นานาชนิด ไกลออกไปจากที่ตั้งหมู่บ้าน จะมีนาข้าวสลับกับสวนและไร่ กระจายอยู่ทั่วไป กลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีหมู่บ้านตั้งอยู่มากกว่า 150 หมู่ โดยวิถีการดำรงชีวิตของผู้คนมีความสัมพันธ์กันทั้งในเรื่องของการใช้แหล่งน้ำ ป่าไม้ และทรัพยากรอื่น ๆ ร่วมกัน การพึ่งพาอาศัยกัน และการมีวัฒนธรรมร่วมกัน เป็นสังคมที่มีสายสัมพันธ์กันมายาวนานด้วยอาศัยกลุ่มน้ำเป็นเขตแดนแห่งการเชื่อมโยงทางสังคม โดยเฉพาะในการทำนา ผู้คนที่อยู่สองฝั่งลำน้ำได้อาศัยน้ำจากลำน้ำไปใช้ในการทำนาโดยมีการสร้างทำนบเพื่อทอนน้ำเข้านา การทอนน้ำเข้านาเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนในเขตกลุ่มน้ำต้องเข้ามามีความสัมพันธ์กัน เพราะการทอนน้ำเข้านาไม่อาจทำได้พร้อม ๆ กัน ชาวนาจะต้องมีการจัดการที่จะหมุนเวียนกันทอนน้ำเข้านา

ในกระบวนการทำมาหากินที่แตกต่างกันไปตามสภาพธรรมชาติ คนที่อาศัยอยู่บนกลุ่มน้ำลำพระเพลิง ได้เข้ามาผูกพันใกล้ชิด พึ่งพาอาศัยกันในด้านต่าง ๆ มีการวางกฎเกณฑ์กติกาในการใช้น้ำ การใช้ที่ดินเพื่อการทำมาหากิน การแบ่งปันของที่เก็บหาได้ตามธรรมชาติ การวางกฎเกณฑ์กติกาเพื่อสร้างความมั่นคงปลอดภัยและการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สิ่งเหล่านี้ก่อรูปเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงคนในกลุ่มน้ำให้เป็นชุมชนหมู่บ้านซึ่งก่อรูปขึ้นมาบนฐานของความรู้ที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับธรรมชาติ เป็นความรู้ที่คนในชุมชนเป็นผู้ผลิตขึ้นเพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตได้

หมู่บ้านที่กระจายอยู่ตลอดลำน้ำลำพระเพลิงนับจากต้นน้ำถึงปลายน้ำ มีการดำรงชีวิตที่มีฐานของสภาพธรรมชาติที่แตกต่างกัน ทั้งส่วนที่เป็นภูเขาและที่สูงในตอนต้นน้ำ เรื่อยลงมาจนถึงตอนกลาง

ลำน้ำซึ่งเป็นที่ดอนสลับกับที่ราบ และทางตอนปลายลำน้ำซึ่งเป็นที่ราบสลับกับที่ราบน้ำท่วมถึง นอกจากสภาพความสูงต่ำของพื้นที่แล้ว ที่ตั้งของหมู่บ้านยังมีผลต่อการที่คนในหมู่บ้านจะได้ใช้น้ำจากลำพระเพลิงเพื่อการทำมาหากินด้วย แม้เฉพาะในการทำนา ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าในอดีต เกือบทุกหมู่บ้านบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง จะทำนาเพื่อให้ได้ข้าวไว้เป็นอาหารหลักสำหรับการดำรงชีวิต เกือบทุกคนจะเรียกตนเองว่าเป็น “ชาวนา” แต่การทำนาของแต่ละพื้นที่จะมีความแตกต่างกัน ทั้งพันธุ์ข้าว การท่อน้ำหรือการวิดน้ำเข้านา และวิธีการทำนา ซึ่งมีทั้งการทำข้าวไร่ ข้าวนาหว่าน และข้าวนาดำ นอกจากการทำนาแล้ว ในแต่ละพื้นที่ยังมีการทำไร่ ทำสวน ซึ่งมีพืชพันธุ์ และวิธีการเพาะปลูกที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับความสูงต่ำและความชุ่มชื้นของพื้นที่ รวมทั้งน้ำที่ใช้เพื่อการเพาะปลูก

ก่อนการสร้างอ่างเก็บน้ำและคลองชลประทาน คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะอาศัยน้ำจากลำน้ำ และคลองสาขาของลำน้ำที่แยกย่อยออกไปในพื้นที่ต่าง ๆ นอกจากนี้ในบางพื้นที่ยังมี ห้วย หนอง คลองบึง ซึ่งเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ในพื้นที่ที่มีความชุ่มชื้น นอกจากการทำนาในพื้นที่ที่สามารถท่อน้ำเข้านาได้แล้ว ในที่ดอนคนยังสามารถปลูกไม้ผลหลากหลายชนิด โดยไม่ต้องดูแลรักษามากนัก เพราะพื้นที่มีน้ำได้ดินหล่อเลี้ยงต้นไม้ให้เติบโต แต่ในบางพื้นที่ก็อยู่ห่างไกล ใช้น้ำน้อย พื้นดินขาดความชุ่มชื้น ต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลักในการเพาะปลูกไม่สามารถปลูกไม้ผลได้ ก็จะปลูกพืชไร่ซึ่งมีอยู่หลากหลายชนิดแทน

ความหลากหลายของสภาพภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการทำมาหากินที่แตกต่างกัน ทำให้คนบนลุ่มน้ำพระเพลิงมีการ

ติดต่อแลกเปลี่ยนผลผลิตและของที่เหลือระหว่างหมู่บ้านอันเป็นวิถีปฏิบัติที่ทำสืบทอดกันมา คนส่วนใหญ่ในหมู่บ้านบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงไม่ว่าจะอยู่ตรงส่วนไหน จะสามารถพูดคุยถึง สภาพพื้นที่ ลักษณะทางธรรมชาติ การทำมาหากิน และชีวิตความเป็นอยู่ของคนในส่วนอื่น ๆ ของลุ่มน้ำ และมักจะมีญาติพี่น้อง หรือคนรู้จักมักคุ้นที่นับถือกันเสมือนญาติ อยู่ในหมู่บ้านอื่น ๆ ด้วย

หมู่บ้านกว่า 150 หมู่ บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้เข้ามาเชื่อมโยงกันด้วยวิธีการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน ทั้งในด้านการแบ่งปันน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ การแลกเปลี่ยนผลผลิต การช่วยเหลือกันทางด้านแรงงาน การแลกเปลี่ยนความรู้ ลำพระเพลิงจึงเป็นเสมือนอาณาบริเวณของชุมชนหมู่บ้านอันกว้างใหญ่ ที่แต่ละหมู่บ้านมิได้อยู่อย่างอิสระ หากแต่ได้เชื่อมประสานกันจนทำให้ ความเป็น “ลุ่มน้ำลำพระเพลิง” มิได้หมายถึงเพียงสภาพภูมิศาสตร์หรืออาณาบริเวณทางกายภาพเท่านั้น แต่ลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็น “พื้นที่ทางสังคม” ที่ผู้คนซึ่งอาศัยอยู่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้สร้างขึ้นมานานกว่า 100 ปี ลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็นบ้าน เป็นชีวิต และเป็นสังคมของคนที่อยู่ในลุ่มน้ำ

นอกจากการเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ในระหว่างหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงแล้ว ชุมชนหมู่บ้านยังมีความเชื่อมโยงกับเขตเมือง โดยเฉพาะกับตัวอำเภอปักธงชัย ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านส่วนใหญ่อยู่พื้นที่อำเภอนี้ มีเพียงบางส่วนของพื้นที่อยู่ในอำเภอโชคชัย อำเภอเมือง และอำเภอวังน้ำเขียว ดังนั้นเครือข่ายการติดต่อกับตลาดในระดับอำเภอของชุมชนหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึงสัมพันธ์กับตัวอำเภอปักธงชัยมากกว่าอำเภออื่น ๆ ตลาดที่อำเภอปักธงชัยซึ่งคนเรียกว่า ตลาดเมืองปัก

เป็นที่ที่คนจากชุมชนหมู่บ้านจำนวนมากในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงใช้เป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้า คือมีการนำผลผลิตจากหมู่บ้านไปขายที่ตลาดปากธงชัยและซื้อสินค้าต่างๆจากตลาดกลับมา ตลาดปากธงชัยที่รวมของผลผลิตจากพื้นที่ต่างๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิง ผู้ที่มาซื้อผลผลิตเหล่านี้ก็ได้มีเฉพาะผู้ที่อยู่ในเขตอำเภอปากธงชัยเท่านั้น แต่จะมีพ่อค้าแม่ค้าจากที่อื่นๆ โดยเฉพาะจากตัวจังหวัดนครราชสีมาหรือโคราช มาซื้อผลผลิตของชุมชนหมู่บ้านลำพระเพลิงจากตลาดปากธงชัย

การขยายตัวเป็นศูนย์กลางการค้าผลผลิตทางการเกษตร และการขยายตัวของอุตสาหกรรมในเขตอำเภอปากธงชัย มีผลต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็นอย่างมาก ในส่วนของตัวอำเภอเอง การขยายตัวของตลาดผลผลิต และการเติบโตของโรงงานอุตสาหกรรม ก็ขึ้นอยู่กับผลิตผลของหมู่บ้านที่จะนำเข้ามาขายในท้องตลาด รวมทั้งการนำคนจากหมู่บ้านมาเป็นแรงงานให้กับการผลิตในภาคอุตสาหกรรมด้วย

นอกจากตัวอำเภอปากธงชัยแล้ว ชุมชนหมู่บ้านลำพระเพลิงยังมีความสัมพันธ์กับตลาดในตัวจังหวัดนครราชสีมาเป็นซึ่งเป็นศูนย์กลางรวมของการค้าขายผลผลิตทางการเกษตรทั้งการขายส่งและขายปลีกด้วย ในตัวจังหวัดนครราชสีมาตลาดอยู่หลายประเภท ได้แก่ ตลาดข้าวเปลือก ตลาดมันสำปะหลัง ตลาดข้าวโพด ตลาดปอพอก ตลาดผักและผลไม้ ตลาดสินค้าเพื่อการอุปโภคและบริโภค ที่รวมของผลผลิตจากหมู่บ้านในเขตท้องที่อำเภออื่นๆ ด้วย ทั้งนี้จะมีพ่อค้าแม่ค้าจากพื้นที่ในเขตจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดอื่นๆ รวมทั้งกรุงเทพมหานครด้วย มาซื้อผลผลิตของหมู่บ้านต่างๆ รวมทั้งชุมชนหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำ

ลำพระเพลิง จากตลาดขายส่งสุรนครซึ่งอยู่ในตัวจังหวัดนครราชสีมา ในขณะเดียวกัน คนจากหมู่บ้าน ทั้งที่เป็นพ่อค้าแม่ค้าและชาวบ้านก็มาซื้อสินค้าบริโภคและอุปโภคจากตลาดในตัวจังหวัดนครราชสีมาเช่นกัน

ในปี 2506 รัฐบาลได้เริ่มดำเนินโครงการชลประทานลำพระเพลิง โดยให้เหตุผลว่า เพื่อแก้ปัญหาเรื่องน้ำสำหรับพื้นที่ทางเกษตรกรรมของกลุ่มน้ำ เพื่อให้สามารถทำการเพาะปลูกในช่วงนอกฤดูฝนได้ โครงการชลประทานลำพระเพลิงเป็นโครงการขนาดใหญ่ มีการสร้างเขื่อนดินเพื่อทำอ่างเก็บน้ำ เรียกว่าอ่างเก็บน้ำลำพระเพลิง สร้างเสร็จในปี 2510 โดยมีคลองส่งน้ำยาวถึง 114 กิโลเมตร นอกจากการสร้างอ่างเก็บน้ำลำพระเพลิงแล้ว ในเวลาใกล้เคียงกัน คือในปี 2509 รัฐบาลยังได้ทำโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำลำลำลาย ซึ่งเป็นการสร้างเขื่อนดินปิดลำน้ำลำลำลาย ซึ่งเป็นลำน้ำที่ไหลขนานไปกับลำน้ำลำพระเพลิง อ่างเก็บน้ำลำลำลายและอ่างเก็บน้ำลำพระเพลิงอยู่ในพื้นที่ของตำบลเดียวกันคือตำบลตะขบ โดยจุดประสงค์ของการสร้างอ่างเก็บน้ำลำลำลายเพื่อให้ใช้เป็นอ่างเก็บน้ำสำรองหรือเป็นที่ระบายน้ำที่ล้นมาจากอ่างเก็บน้ำลำพระเพลิง

ระบบชลประทานที่รัฐจัดสร้างขึ้นมีผลต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนหมู่บ้านลำพระเพลิงในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะระบบความสัมพันธ์ของชุมชนหมู่บ้านที่เกี่ยวข้องกับการแบ่งปันน้ำที่มีมานับจากอดีต การทำนา ทำไร่ ทำสวน และการทำมาหากินในด้านอื่น ๆ ระบบความสัมพันธ์ของชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะอำนาจอิสระของชุมชนในการจัดสรรน้ำเพื่อการทำนา และโอกาสในการเข้าถึงน้ำจากคลองชลประทาน

วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนหมู่บ้านบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง ปรับเปลี่ยนไปตามสภาพแวดล้อมอันได้แก่ สภาพทางธรรมชาติ จุดตั้งของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงน้ำจากลำน้ำลำพระเพลิงและจากคลองชลประทาน และจุดตั้งของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยน สภาพแวดล้อมทั้ง 3 ประการนี้ถือเป็นฐานรากสำคัญของการอยู่ร่วมกันของคนที่ยังดำรงชีวิตอยู่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงนับจากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน การศึกษานี้ได้อาศัยลักษณะทั้ง 3 ประการนี้เป็นแนวทางในการทำ ความเข้าใจถึงพลวัตเศรษฐกิจของลุ่มน้ำลำพระเพลิง

สภาพทางธรรมชาติของลุ่มน้ำลำพระเพลิง

ลักษณะทางธรรมชาติโดยเฉพาะสภาพความสูงต่ำของพื้นที่มีผลต่อวิถีการดำรงชีวิตของของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็นอย่างยิ่ง บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะมีการปลูกข้าวเพื่อบริโภคมาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งถิ่นฐาน ทั้งนี้โดยอาศัยน้ำฝนและน้ำจากลำพระเพลิง แต่สภาพพื้นที่ที่แตกต่างกันมีผลทำให้วิถีชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีความแตกต่างกันไปด้วย เช่นในพื้นที่บางแห่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง ปลูกข้าวได้ดี แต่มีข้อจำกัดในการทำไร่ทำสวน คนที่อยู่ในสภาพธรรมชาติแบบนี้ หากต้องการทำไร่ จะต้องออกไปหาซื้อหรือเช่าที่ ในพื้นที่ห่างไกลออกไป เพื่อให้สามารถทำไร่ได้ ส่วนในพื้นที่ที่เป็นภูเขา หรือเนินเขา แม้มีความพยายามในการทำนา แต่ก็ไม่สามารถทำได้มากนัก ปลูกข้าวได้ไม่พอกับการบริโภค ก็จะต้องหันไปทำไร่ หรือปลูกไม้ผลยืนต้น เพื่อขายผลผลิตนำเงินมาซื้อข้าว การศึกษานี้ได้อาศัยลักษณะทางธรรมชาติที่มีความแตกต่างกันนับจากตอนต้นของ ลุ่มน้ำลงมาถึงปลายน้ำ เป็นแนว

ทางเบื้องต้นในการทำความเข้าใจกับพลวัตเศรษฐกิจของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง ซึ่งในภาพรวมสามารถแบ่งพื้นที่ของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้เป็น 4 ลักษณะ

พื้นที่ราบน้ำท่วมถึง อยู่ทางทิศตะวันออกของอำเภอปักธงชัย มีพื้นที่ประมาณ 50,630 ไร่ อยู่ในเขตอำเภอเมืองปัก ตำบลนกออก ตำบลเกษมทรัพย์ ตำบลดอน และบางส่วนของตำบลโคกไทย นอกจากนี้ยังมีพื้นที่บางส่วนของอำเภอโชคชัย ได้แก่ ตำบลกระโทก และพื้นที่บางส่วนของตำบลด่านเกวียน และท่าลาดขาว พื้นที่ราบน้ำท่วมถึงนี้เหมาะกับการปลูกข้าว แต่ไม่เหมาะกับการทำไร่ ทำสวน โดยการศึกษานี้ได้เน้นการศึกษาที่ เขตอำเภอเมืองปัก ตำบลนกออก ตำบลเกษมทรัพย์ และ ตำบลกระโทก ซึ่งอยู่ในเขตอำเภอโชคชัย

พื้นที่ราบ อยู่ทางทิศเหนือ ตอนกลาง และทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอำเภอปักธงชัย มีพื้นที่ประมาณ 337,520 ไร่ ซึ่งอยู่ในพื้นที่ของตำบลตะคุ ตำบลตูม ตำบลสุขเกษม ตำบลจั่ว ตำบลสะแกราช ตำบลลำโรง ตำบลดอน เกษมทรัพย์ เมืองปัก ธงชัยเหนือ โคกไทย และบางส่วนของตำบลตะขบ และตำบลลำนางแก้ว นอกจากนี้ยังมีพื้นที่บางส่วนในอำเภอโชคชัย ได้แก่ บางส่วนของตำบลด่านเกวียน และท่าลาดขาว พื้นที่นี้เหมาะกับการทำนา ทำสวน และการทำไร่ โดยการศึกษาได้เน้นการศึกษาที่ ตำบลตูม ตำบลจั่ว ตำบลเกษมทรัพย์ และตำบลตะขบ

พื้นที่ดอน อยู่ทางทิศเหนือ ทิศใต้ และทิศตะวันตกเฉียงใต้ของอำเภอปักธงชัย มีพื้นที่ประมาณ 295,330 ไร่ อยู่ในเขตตำบลตะขบ ตำบลลำนางแก้ว ตำบลภูหลวง ตำบลโคกไทย ตำบลธงชัยเหนือ และ

บางส่วนของตำบลสุขเกษม ตำบลตูม ตำบลจั่ว และ ตำบลสะแกกราช พื้นที่ลักษณะนี้สามารถทำนาได้ แต่ไม่ได้ผลดีนัก ส่วนใหญ่จะเหมาะกับการทำสวนและทำไร่ การศึกษานี้ได้เน้นการศึกษาที่ตำบลตะขบ ตำบลตูม และตำบลจั่ว

ที่เนินเขาและภูเขา อยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ และทิศใต้ของอำเภอปักธงชัย มีพื้นที่ประมาณ 160,329 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ในตำบลตะขบ ตำบลลำนางแก้ว ตำบลภูหลวง และบางส่วนของตำบลสะแกกราช นอกจากนี้ยังมีพื้นที่อยู่ที่ บ้านวังหมี่ อำเภอวังน้ำเขียว พื้นที่เหล่านี้มีการทำนาอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นการปลูกพืชไร่ การศึกษานี้ได้เน้นการศึกษาที่ตำบลตะขบ

อย่างไรก็ตาม ในการทำความเข้าใจกับเศรษฐกิจของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง ไม่อาจศึกษาโดยแยกสภาพพื้นที่ในลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นออกจากกันได้ เพราะในวิถีการดำรงชีวิตของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง คนส่วนใหญ่จะดำรงชีวิตอยู่ในสภาพพื้นที่ที่มีความหลากหลายปะปนกันไป เช่น ดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ดอนสลับกับที่ราบ หรือเนินเขาและภูเขาสลับกับที่ราบ หรือที่ราบน้ำท่วมถึงสลับกับที่ราบ ซึ่งมีผลทำให้ลักษณะการดำรงชีวิตของคนบนกลุ่มน้ำลำพระเพลิงตั้งอยู่บนฐานอันหลากหลายของการทำมาหากิน ดังนั้นหลังจากเลือกพื้นที่ศึกษาที่ครอบคลุมสภาพธรรมชาติของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงแล้ว การศึกษานี้จึงให้ความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจที่สะท้อนวิถีการดำรงชีวิตของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง

จุดตั้งของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับระบบน้ำเพื่อการทำมาหากิน

ในอดีตก่อนที่จะมีการสร้างเขื่อนลำพระเพลิง กลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้อาศัยน้ำจากลำพระเพลิงในการทำนา โดยมีการสร้างทำนบและจัดระบบการแบ่งปันน้ำเพื่อทดน้ำเข้านา หมู่บ้านตลอดลำน้ำจะมีช่วงเวลาของการได้รับน้ำจากลำน้ำไม่พร้อมกัน เช่นตอนต้นลำน้ำจะได้รับน้ำก่อน หมู่บ้านที่อยู่ตอนกลางและตอนปลายลำน้ำจะได้น้ำทีหลัง การศึกษานี้ได้เลือกหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ตามจุดต่าง ๆ ลำน้ำ โดยดูจากการได้รับน้ำตามลำดับก่อนหลัง ได้แก่ ตำบลตะขบ ซึ่งอยู่ทางตอนต้นน้ำ ตำบลตูม ตำบลจี้ว และตำบลเกษมทรัพย์ ซึ่งอยู่ทางตอนกลางน้ำ ตำบลนกออก และตำบลกระโทก ในเขตอำเภอโคกสูง ซึ่งอยู่ทางตอนปลายน้ำ

การสร้างเขื่อนลำพระเพลิง ซึ่งแล้วเสร็จในปี 2510 มีผลทำให้เกิดการแยกพื้นที่ของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงออกเป็นพื้นที่ในเขตชลประทาน และพื้นที่นอกเขตชลประทาน พื้นที่ในเขตชลประทานจะได้รับน้ำจากคลองชลประทานมาช่วยในการทำนาในฤดูฝน และยังได้รับน้ำในฤดูแล้ง ทำให้พื้นที่ในเขตชลประทานสามารถทำนาปรัง ปลูกพืชผัก ในช่วงนอกฤดูฝนได้ ส่วนพื้นที่ที่อยู่นอกเขตชลประทาน ยังคงต้องอาศัยน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่เช่นเดิม การศึกษาพยายามศึกษาให้ครอบคลุมวิถีการดำรงชีวิตของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงทั้งที่มีพื้นที่ทำกินอยู่ในเขตชลประทานและนอกเขตชลประทาน

จุดตั้งของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยน

นับจากอดีตวิถีชีวิตของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง มีการแลกเปลี่ยนผลผลิตและการซื้อหาสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิต โดยชาวบ้านจะนำผลผลิตที่มีเหลือจากการใช้หรือบริโภคไปขายที่ตลาด โดยเฉพาะตลาดในตัวอำเภอปักธงชัยซึ่งเดิมการเดินทางไปตลาดทำได้ยากลำบากต้องใช้เวลาเดินทางเป็นวัน หลังจากมีการสร้างเขื่อนลำพระเพลิงแล้ว ได้มีการสร้างถนนเลียบบคลองชลประทาน มาเชื่อมกับถนนสายหลักที่ผ่านตัวอำเภอปักธงชัย และจังหวัดนครราชสีมา ทำให้การเดินทางของชาวบ้านมายังตลาดในตัวอำเภอและตัวจังหวัดมีความสะดวกขึ้น อย่างไรก็ตาม หมู่บ้านต่าง ๆ บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงก็ยังคงมีความแตกต่างในเรื่องของระยะทาง ที่จะไปถึงตัวอำเภอและตัวจังหวัด ซึ่งจะมีผลถึงระยะเวลาในการเดินทาง ความสะดวก และค่าโดยสาร ซึ่งทั้งหมดนี้มีผลต่อทางเลือกในการทำมาหากินและวิถีชีวิตในด้านอื่น ๆ ของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง การศึกษานี้ได้ให้ความสำคัญกับที่ตั้งของชุมชนที่สัมพันธ์กับระบบตลาด เพื่อทำความเข้าใจถึงพลวัตเศรษฐกิจลุ่มน้ำลำพระเพลิง โดยเฉพาะในช่วงประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ตัวอำเภอปักธงชัยได้เกิดการขยายตัวของตลาดและโรงงานทอผ้าอย่างรวดเร็ว ซึ่งมีผลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็นอย่างมาก การศึกษานี้ได้เลือกพื้นที่ศึกษา ที่ตั้งอยู่ใกล้ตัวอำเภอซึ่งได้แก่พื้นที่ทางตอนกลางของลุ่มน้ำ ได้แก่ ตำบลตูม ตำบลจิ้ว ตำบลเกษมทรัพย์ และพื้นที่ทางตอนใต้ของลุ่มน้ำคือตำบลนกออกและตำบลกระโทก ส่วนพื้นที่ซึ่งอยู่ห่างไกลได้แก่ตำบลตะขบ

การเลือกศึกษาชุมชนตามลักษณะพื้นฐานทางกายภาพและที่ตั้ง
 ของชุมชนดังกล่าวแล้วข้างต้น จะทำให้สามารถทำความเข้าใจกับชุมชน
 ที่มีบริบททางกายภาพและสังคมที่มีความหลากหลาย เพื่อสะท้อน
 พลวัตเศรษฐกิจของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงครอบคลุมวิถีชีวิตที่มีความหลาก
 หลายหากแต่เกาะเกี่ยวสัมพันธ์กัน เป็นอัตลักษณ์เฉพาะของกลุ่มน้ำ
 ลำพระเพลิง

บทที่ 2

ลำพระเพลิงในบริบทของจังหวัดและอำเภอ

อาณาบริเวณที่ลำน้ำลำพระเพลิงไหลผ่านอยู่จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งถือเป็นจังหวัดหน้าด่านของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย อีกทั้งยังเป็นจังหวัดที่มีพื้นที่ใหญ่ที่สุดของภาคนี้อีกด้วย โดยลำพระเพลิงเป็นหนึ่งในลำน้ำหลักที่ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนครราชสีมาได้แก่ ลำมูล ลำตะคอง ลำพระเพลิง ลำปลายมาศ ลำชี ลำเชียงไกร ลำสะเทต ลำแะ และลำจักราช โดยเส้นทางของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงเดิมเริ่มขึ้นจากจุดกำเนิดบนเทือกเขาชันกำแพงในอุทยานเขาใหญ่ ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ของอำเภอวังน้ำเขียวและอำเภopakช่อง จังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่านพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอปักธงชัยในเกือบทุกตำบลซึ่งจะมีชุมชนระดับหมู่บ้านต่าง ๆ ตั้งอยู่บนสายน้ำหลักและสายน้ำสาขาของกลุ่มลำพระเพลิง ผ่านไปทางตะวันออกเฉียงเหนือผ่านสุขาภิบาลบ้านตะขบ สุขาภิบาลเมืองปัก อำเภอเมืองและไหลไปบรรจบกับแม่น้ำมูลที่บ้านวัดโบสถ์ อำเภอโชคชัย ซึ่งถือเป็นสิ้นสุดลำน้ำลำพระเพลิงที่มีความยาว 120 กิโลเมตร (ดูภาคผนวก ก. แสดงรายชื่อชุมชนที่ตั้งอยู่บนกลุ่มน้ำลำพระเพลิง) โดยกลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 200 หมู่บ้านในเขตอำเภอเมือง อำเภอปักธงชัย อำเภอวังน้ำเขียว และอำเภอโชคชัย ทั้งที่เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่บนกลุ่มน้ำลำพระเพลิงเดิมที่ชาวบ้านเรียกว่า “ห้วยลำพระเพลิง” และคลองส่งน้ำชลประทานจากเขื่อนลำพระเพลิง รวมไปถึงลำน้ำสาขาต่าง ๆ ที่แยกออกไปจากลำพระเพลิงและอยู่ในระบบชลประทาน

เดียวกัน ได้แก่ ลำล้าลาย ลำเชียงสา ลำซอ ลำประโคน ลำนางแก้ว
ห้วยพรมราช คลองชัยปลักแรด คลองท่าแดง คลองไผ่ คลองแหลมรวก
เป็นต้น ชุมชนทั้งหมดที่ตั้งอยู่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็นชุมชนชาวนา
ดั้งเดิมที่อาศัยน้ำตามธรรมชาติในการทำนา ทำสวน และทำไร่ ดังนั้น
น้ำจากลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึงเป็นปัจจัยการผลิตหลักของชุมชนลุ่มน้ำที่
ช่วยให้เกิดผลผลิตในภาคเกษตรกรรมที่อุดมสมบูรณ์ทั้งที่เป็นแหล่ง
ทำนาข้าวขนาดใหญ่ เป็นแหล่งผลิตไม้ผืนนานาชนิดให้แก่จังหวัดได้
ตลอดทั้งปี และยังเป็นแหล่งอาหารสัตว์น้ำของชุมชน ได้แก่ ปลาน้ำจืด
นานาพันธุ์ และ กุ้งน้ำจืด โดยถือเป็นแหล่งประมงน้ำจืดที่สำคัญของ
จังหวัดนครราชสีมา

นอกจากนี้ยังมีชุมชนอื่น ๆ ในจังหวัดนครราชสีมาแม้มิได้ตั้งอยู่
บนลุ่มน้ำลำพระเพลิง แต่ก็ได้รับประโยชน์จากการใช้น้ำจากลุ่ม
ลำพระเพลิงเพื่อการอุปโภคบริโภคและเพื่อการอุตสาหกรรมอีกด้วย
โดยเฉพาะชุมชนในเขตอำเภอเมืองซึ่งตั้งอยู่ห่างจากลุ่มน้ำลำพระเพลิง
เพียง 20 กิโลเมตร ได้ใช้น้ำจากลุ่มลำพระเพลิงนำไปผลิตเป็นน้ำประปา
หล่อเลี้ยงอำเภอเมือง ปักธงชัย โชคชัย และชุมชนใกล้เคียง รวมถึงน้ำที่
ใช้กับระบบอุตสาหกรรมของโรงงานที่ตั้งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงลุ่มน้ำ
ลำพระเพลิงและในอำเภอปักธงชัย ได้แก่ โรงสีข้าว โรงทอผ้า โรงงาน
แป้งมัน โรงงานน้ำตาล โรงงานผลิตอาหารสัตว์ และโรงงาน
ทอกระสอบ

สภาพทางภูมิศาสตร์ของชุมชนบนลุ่มน้ำ

ชุมชนในอำเภอปักธงชัย ถือเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ที่ได้รับประโยชน์จากลุ่มลำพระเพลิงมากที่สุด เพราะชุมชนส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนสองฝั่งของลุ่มลำพระเพลิง ทั้งที่เป็นลำน้ำสายเดิม และลำน้ำของระบบคลองส่งน้ำชลประทาน ซึ่งจะค้ำกันน้ำไปและมีจุดกำเนิดที่อ่างเก็บน้ำลำพระเพลิงที่ตั้งอยู่ในตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของอำเภอปักธงชัย ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งรายล้อมลุ่มลำพระเพลิงอยู่นั้นแต่ละชุมชนจะมีลักษณะของภูมิประเทศและที่ดินหลายแบบ หากกล่าวถึงสภาพทั่วไปของชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่บนลุ่มลำพระเพลิงโดยใช้ภาพในระดับตำบล และอำเภอที่มีพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิง สามารถกล่าวโดยสรุปเพื่อให้เห็นบริบทของชุมชนชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้ (ดูรายชื่อชุมชนในภาคผนวก ก.)

ตำบลเมืองปัก อำเภอปักธงชัย เป็นชุมชนที่มีการใช้ภาษาลาวและภาษาโคราชเป็นภาษาพูดของชุมชน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มเหมาะกับการทำนา มีพื้นที่บางส่วนประมาณร้อยละสิบเป็นที่ดอนเหมาะกับการปลูกไม้ยืนต้นและพืชไร่ โดยแหล่งน้ำสำคัญคือได้นำจากระบบชลประทานจากลำลำลาย และจากแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ห้วยลำซอ ห้วยลำตะกุด และห้วยลำลำลาย พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตชลประทานจึงสามารถปลูกข้าวได้ทั้งนาปีและนาปรัง

ตำบลตะขบ อำเภอปักธงชัย เป็นชุมชนเก่าแก่และมีขนาดใหญ่ พื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชนเป็นที่ราบและที่ดอน มีพื้นที่บางส่วนเป็นที่บนภูเขาและที่ป่า จึงมีทั้งการทำนาข้าวซึ่งเป็นนาปีอาศัยน้ำธรรมชาติและทำนาปรังด้วยน้ำที่ได้จากคลองชลประทาน

ลำพระเพลิงและลำลำลาย นอกจากนี้ยังมีคลองธรรมชาติอีก 7 แห่ง มีการทำพืชไร่จำนวนมากในที่ดอน ที่ภูเขา และที่ป่าซึ่งถูกจัดเป็นป่าเสื่อมโทรม พืชไร่ที่เพาะปลูก ได้แก่ ถั่วลิสง ถั่วเหลือง มันสำปะหลัง อ้อย ฝ้าย และข้าวโพด

ตำบลนกออก อำเภอปักธงชัย เป็นชุมชนผสมไทย-ลาวที่อพยพมาจากชุมชนอื่นๆ ส่วนใหญ่ใช้ภาษาไทยโคราช โดยสภาพภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงร้อยละ 90 เหมาะกับการทำนา และอยู่ในเขตชลประทานลำพระเพลิง จึงทำได้ทั้งนาปรังและนาปี มีการทำสวนผักในหน้าแล้ง และมีพื้นที่ดอนบางส่วนใช้ทำไร่มันสำปะหลัง นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงสัตว์เป็นอาชีพเสริมอีกด้วย

ตำบลดอน อำเภอปักธงชัย เป็นชุมชนไทยโคราชดั้งเดิม ลักษณะพื้นที่ดินเป็นราบและที่ราบน้ำท่วมถึงเหมาะกับการทำนาทั้งนาปีและนาปรังเพราะได้รับน้ำเต็มที่ทั้งจากแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ห้วยลำพระเพลิง ห้วยลำลำลาย ห้วยตะกุด ห้วยโกรกหว้า ซึ่งมีสภาพน้ำสมบูรณ์ตลอดปี และยังอยู่ในเขตชลประทานลำพระเพลิง คลองส่งน้ำลำมูลบน และฝายน้ำล้น โครงการสร้างงานในชนบท มีการทำพืชไร่อยู่เล็กน้อย ได้แก่ มันสำปะหลัง และมีอาชีพเสริมคือการรับจ้างทอผ้าให้แก่โรงงานในอำเภอปักธงชัย

ตำบลตูม อำเภอปักธงชัย เป็นชุมชนที่มีสภาพดินนาที่มีคุณภาพดี มีความอุดมของน้ำ เพราะที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่ราบน้ำท่วมถึงใช้น้ำจากลำพระเพลิงในการเพาะปลูกได้ตลอดทั้งปี จึงมีทั้งการทำนาปีนาปรัง การปลูกผัก และไม้ยืนต้น ซึ่งตูมมีชื่อเสียงในการทำสวนโบราณ ชุมชนตูมมีระบบการจัดสรรน้ำด้วยการทำฝายหรือทำนบกั้นน้ำเป็น

ช่วง ๆ หลายแห่ง ได้แก่ ทำนบใหญ่ ทำนบตาแย้ม ทำนบบุโพธิ์ ทำนบวัด ทำนบบุงา ฝ่ายกุดวิเวท และยังตั้งอยู่ในเขตชลประทานลำพระเพลิงด้วย

ตำบลจี้ อำเภอบักรังชัย เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ติดกับลุ่มน้ำลำพระเพลิง จึงมีความอุดมสมบูรณ์สูง มีพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมถึงและที่ดอนที่เหมาะสมกับการทำนาเป็นอย่างยิ่ง และการปลูกไม้ผลยืนต้น เช่น มะพร้าว ส้มโอ กล้วย โดยพื้นที่ร้อยละ 45 อาศัยน้ำจากลำพระเพลิงธรรมชาติ และอีกร้อยละ 55 อาศัยน้ำจากคลองส่งน้ำลำพระเพลิง จึงสามารถปลูกพืชในหน้าแล้งได้รวมถึงการทำนาปรัง มีการปลูกผักใกล้แหล่งน้ำในช่วงหน้าแล้ง เช่น บวบ หอม กระเทียม พริก

ตำบลสุขเกษม อำเภอบักรังชัย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสำหรับทำนาซึ่งทำได้ทั้งนาปีและนาปรังซึ่งอยู่ในเขตชลประทานของลำพระเพลิงและลำลำลาย และอาศัยน้ำฝนแต่จะไม่มีแหล่งน้ำธรรมชาติในพื้นที่ มีพื้นที่บางส่วนเป็นที่ดอนก็สามารถทำนาดอนและทำไร่ได้แก่ มันสำปะหลัง อ้อย และถั่วลิสง

ตำบลลำนางแก้ว อำเภอบักรังชัย แยกออกมาจากตำบลตะขบเดิม สภาพภูมิศาสตร์มีความหลากหลายมากจึงมีทั้งการทำนาทำไร่ เช่น มัน ข้าวโพด อ้อย หม่อน ทำสวนผลไม้ เช่น มะม่วง มะขาม กระท้อน ทำสวนผัก เช่น หอมแดง ผักชี แตงกวา และทำทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์เพื่อทำปศุสัตว์เป็นอาชีพหลักอีกอย่างหนึ่ง ได้แก่ เลี้ยงวัวพันธุ์ควาย หมู ไก่ และเลี้ยงปลา โดยมีแหล่งน้ำธรรมชาติถึง 8 แหล่ง เช่น ลำพระเพลิง ห้วยทราย ลำนางแก้ว ลำประโดน คลองซับอีหร่า เป็นต้น

และยังมีแหล่งน้ำที่สร้างขึ้นอีก 3 แหล่ง ได้แก่ อ่างเก็บน้ำหิโนตะงิ
อ่างเก็บน้ำคลองซบน้อย และสระน้ำบ้านมะกอกงาม

ตำบลเกษมทรัพย์ อำเภอปักธงชัย ที่ดินส่วนใหญ่เป็นที่ราบ
น้ำท่วมถึงในฤดูฝน และมีพื้นที่ราบบางส่วน มีแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่
ลำพระเพลิง ลำคลองไผ่ เหมืองทุ่งงาน และลำเชียงสา แต่จะไม่อยู่ใน
เขตชลประทาน หากยังสามารถทำนาปรังได้เพราะอยู่ติดลุ่มน้ำเดิม และ
ยังมีระบบเหมืองฝายและบึง ที่ชาวบ้านจัดสร้างขึ้นอีกถึง 6 แห่ง ทำให้
เก็บน้ำไว้ใช้ทำเกษตรและอุปโภคบริโภคได้ตลอดปี ผลผลิตส่วนใหญ่จึง
เป็นการทำนาปี นาปรัง ปลูกถั่วลิสง และเลี้ยงสัตว์เกือบทุกครัวเรือนไว้
บริโภค

ตำบลโคกไทย อำเภอปักธงชัย ลักษณะที่ดินเป็นที่โคกหรือที่
ราบสูงเป็นส่วนใหญ่จึงใช้ในการปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด
เลี้ยงสัตว์ และปลูกไม้ผลยืนต้น มีพื้นที่ราบและที่ดอนบางส่วนสำหรับ
การทำนาปี มีการทำนาปรังบ้างเพียงเล็กน้อย นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ป่า
อยู่เล็กน้อยซึ่งอยู่ในสภาพป่าเสื่อมโทรม โดยโคกไทยจะอาศัยแหล่งน้ำ
จากธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ คลองไผ่ ห้วยหัวลิง ห้วยกลาง ลำซอ
ห้วยสำโรง และห้วยสำลาย มีบางส่วนได้รับน้ำจากระบบชลประทาน
บ้างเล็กน้อย

ตำบลวังหมี อำเภอวังน้ำเขียว ส่วนใหญ่เป็นที่ลาดชัน
ที่เนินเขา และที่ป่าสงวนแห่งชาติ เป็นแหล่งต้นน้ำของลำพระเพลิง และ
แหล่งน้ำธรรมชาติหลายแหล่ง เช่น ห้วยซบน้อย ห้วยหนองเกี ห้วยตา
บุญ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการจัดสรรน้ำด้วยการทำฝายหรือทำนบ
พื้นที่นาที่มีอยู่เล็กน้อยจะเป็นนาฝนเพียงอย่างเดียว สำหรับผลิต

ส่วนใหญ่เป็นพืชไร่ ได้แก่ มันสำปะหลัง ข้าวโพด ถั่วเหลือง ถั่วเขียว มีการปลูกไม้ผลยืนต้นอยู่บ้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ตำบลกระโทก อำเภอโคกชัย เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ทั้งบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงเดิม และคลองส่งน้ำชลประทานลำพระเพลิง เป็นพื้นที่ราบลุ่ม เป็นแอ่ง จึงเหมาะกับการทำนาปี นาปรัง ปลูกพืชผักสวนครัว มีการทำไร่อยู่เพียงเล็กน้อยเป็นไร่มันสำปะหลังและถั่วลิสง พืชผักที่นิยมปลูก ได้แก่ หอม กระเทียม พริก และผักกินใบ ซึ่งจะปลูกในฤดูหนาว เพราะจะมีอากาศเหมาะสม

ตำบลด่านเกวียน อำเภอโคกชัย เป็นพื้นที่ลาดเอียงไม่สม่ำเสมอ และมีน้ำท่วมในฤดูฝน ได้รับน้ำส่วนใหญ่จากลำมูลซึ่งมีน้ำตลอดทั้งปี และรับน้ำจากคลองชลประทานลำพระเพลิง ในหน้าฝนชาวด่านเกวียนจะทำนา หลังเก็บเกี่ยวจะปลูกผักในทีนา ได้แก่ กะหล่ำดอก แตงกวา ถั่วฝักยาว ซึ่งจะมีพ่อค้ามารับซื้อถึงแปลงผัก และมีพื้นที่ดอนบางส่วนสำหรับการทำไร่มันสำปะหลัง ปอแก้ว และปลูกไม้ยืนต้น ที่มีชื่อเสียงคือมะนาวด่านเกวียน และมีการทำเครื่องปั้นดินเผาที่มีชื่อเสียงด้วย

ตำบลโคกชัย อำเภอโคกชัย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่ม ลักษณะเป็นท้องกระทะ เหมาะกับการทำนาทั้งนาปีและนาปรัง พื้นที่นามักมีน้ำท่วมถึงในฤดูฝน ร่องลงมาเป็นการปลูกพืชไร่ ได้แก่ มันสำปะหลัง ข้าวโพด และถั่วลิสง มีพื้นที่ดอนบางส่วนเหมาะกับการทำสวนผลไม้ยืนต้น และสวนผักสวนครัว พื้นที่นาส่วนใหญ่ได้รับน้ำจากระบบชลประทานลำพระเพลิง นอกจากนั้นจะต้องอาศัยน้ำจากลำมูลบน คลองลง และคลองไผ่ ซึ่งมีน้ำตลอดทั้งปี

ตำบลท่าอ่าง อำเภอไชยชัย เป็นที่ราบ และที่ราบน้ำท่วมถึง เหมาะกับการทำนา และมีที่ดอนสำหรับปลูกพืชไร่ พื้นที่นาที่มีทั้งที่อยู่ในเขตรับน้ำชลประทานลำพระเพลิง และพื้นที่น่าน้ำฝน นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติ ได้แก่ ลำน้ำมูลที่มีน้ำตลอดทั้งปี และห้วยเสาเดียวที่จะมีน้ำมากเฉพาะหน้าฝน พืชไร่ที่ปลูก ได้แก่ มันสำปะหลัง ถั่วลิสง และยังมีการเลี้ยงไก่ วัว ควาย แบบธรรมชาติด้วย

ตำบลทาลาดขาว อำเภอไชยชัย พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ และที่ราบน้ำท่วมถึงในฤดูฝน เป็นที่นาร้อยละ 80 ที่เหลือเป็นที่ไร่ปลูกมันสำปะหลัง และถั่วลิสง มีแหล่งน้ำธรรมชาติถึง 3 แหล่ง ได้แก่ ลำพระเพลิง ลำมูล และบึงพระ แต่ไม่ได้อยู่ในเขตชลประทาน หากก็มีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดปีจึงทำได้ทั้งนาปีและนาปรัง และยังมีการปลูกผักสวนครัวในหน้าแล้ง เช่น หอม กระเทียม พริก ผักชี

ผลผลิตของชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิง

พื้นที่บนลุ่มลำพระเพลิงทั้งที่เป็นห้วยลำพระเพลิงเดิม และคลองส่งน้ำระบบชลประทานของเขื่อนลำพระเพลิง ถือได้ว่าเป็นพื้นที่เขตเกษตรกรรมขนาดใหญ่ของจังหวัดนครราชสีมา เป็นแหล่งสร้างผลผลิตทั้งที่เป็นอาหารสำหรับการบริโภคและเป็นวัตถุดิบสำหรับป้อนโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ในจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง ด้วยมีสภาพทางภูมิศาสตร์ที่มีความหลากหลาย ทั้งที่เป็นที่ลุ่มริมน้ำ ที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ที่ราบลุ่ม ที่โคก หรือ ที่ดอน ที่บนเขา และ ที่ป่า ทำให้ลักษณะและความอุดมสมบูรณ์ของดินแตกต่างกันออกไปสามารถทำการเพาะปลูกได้ทั้งในรูปของการทำนา ทำไร่ และทำสวนผักและผลไม้

ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึงมีผลผลิตทางเกษตรกรรมที่หลากหลายสามารถใช้บริโภคได้ตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังเหลือสำหรับการขายหรือแลกเปลี่ยนระหว่างกันภายในชุมชนเครือข่ายลุ่มน้ำเดียวกันและกับชุมชนอื่น ๆ อีกด้วย ซึ่งในอดีตความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตนี้มีมากพอโดยไม่ต้องสร้างผลผลิตส่วนเกินทางการค้าขึ้นมาโดยตรง เพียงแต่เก็บเอาของตกหรือของที่บริโภคไม่หมดออกไปขาย แต่เมื่อระบบตลาดแลกเปลี่ยนกว้างขวางมากขึ้น ชาวชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงก็ได้เพาะปลูกเพื่อเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้นด้วยมีเป้าหมายเพื่อเก็บไว้บริโภคเองส่วนหนึ่งและเพื่อการค้าอันเป็นเป้าหมายสำคัญอีกส่วนหนึ่งของวิถีการผลิตลุ่มน้ำในปัจจุบัน

ผลผลิตในภาคเกษตรของชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ส่วนใหญ่ ๆ ได้แก่

การทำนาข้าว กล่าวได้ว่าชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงทั้งหมดสามารถทำนาปลูกข้าวไว้กินเองได้ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยการปลูกข้าวของชาวนาลุ่มน้ำลำพระเพลิงส่วนใหญ่เป็นการปลูกข้าวเจ้า มีทั้งการปลูกข้าวในที่ดอนหรือที่เรียกว่าข้าวไร่ การทำนาในที่ลุ่มทั้งที่อาศัยน้ำฝน และอาศัยน้ำจากระบบชลประทาน ทำให้ชุมชนลุ่มน้ำแห่งนี้มีข้าวเพียงพอต่อการบริโภคตลอดทั้งปี และมีผลผลิตมากพอที่จะขายออกได้ถึงร้อยละ 70 ของปริมาณผลผลิตที่ทำได้ในแต่ละปี โดยการทำนาสำหรับพื้นที่ที่ต้องอาศัยน้ำฝนมักจะทำเฉพาะข้าวนาปีซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกถึง 222,067 ไร่ (ข้อมูลของอำเภอปักธงชัย ปี 2543/2544) ชุมชนเกือบทั้งหมดของลุ่มน้ำสามารถปลูกข้าวนาปีได้โดยอาศัยน้ำจากลำน้ำธรรมชาติและน้ำฝน สำหรับข้าวนาปรังจะทำได้เฉพาะชุมชนที่ได้

รับน้ำอย่างเพียงพอจากระบบชลประทานจากเขื่อนลำพระเพลิง ซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกเพียง 34,870 ไร่ (ข้อมูลอำเภอปักธงชัยปี 2543/44) สำหรับชุมชนที่อยู่ในที่ดอน ที่เชิงเขา หรือที่ราบลุ่มห่างจากแหล่งน้ำออกไป จะไม่ปลูกข้าวนาปรังเพราะปริมาณน้ำจะไม่เพียงพอต่อการทำนา แต่จะหันไปปลูกพืชไร่ซึ่งใช้น้ำน้อยกว่าแทนสำหรับพื้นที่ที่สามารถปลูกข้าวนาปรังได้ เช่น ตำบลตูม นกออก ลำนางแก้ว สุขเกษม เป็นต้น พันธุ์ข้าว

นาปีที่นิยมปลูก ได้แก่ หอมมะลิ 105 ชัยนาท คลองหลวง ซึ่งเป็นพันธุ์ส่งเสริมของรัฐ นอกจากนี้ชาวนาลุ่มน้ำยังมีพันธุ์ข้าวพื้นเมืองของชุมชนเก็บสะสมไว้อย่างมากมาย เช่น ขาวกระโทก เจ๊กกระโดด เจ็ดรวง จำปาทอง พวงเงิน เป็นต้น และพันธุ์ ข้าวนาปรังที่ชาวลุ่มน้ำนิยมปลูก ได้แก่ ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี 90 และปทุมธานี 1 ซึ่งผลผลิตที่ได้จากข้าวนาปรังทั้งหมดชาวนาจะไม่เก็บไว้กินแต่นำออกขาย ส่วนข้าวที่เก็บไว้กินเองมักจะเป็นข้าวนาปีที่ชาวนาเลือกพันธุ์ที่นิยมบริโภคมาปลูกเอง (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข. หน้า ข-1)

การทำพืชไร่ สำหรับเกษตรกรที่มีเป้าหมายการผลิตเพื่อการค้าอย่างชัดเจนของชุมชนลุ่มน้ำเป็นการปลูกพืชไร่ซึ่งมีพื้นที่เพาะปลูกถึง 184,645 ไร่ (ข้อมูลอำเภอปักธงชัย ปี 2543/2544) ทั้งการทำไร่ในที่ดอนและที่เขากับการทำไร่ในที่ราบลุ่มหลังเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว พืชไร่สำคัญของชุมชนลุ่มน้ำ ได้แก่ มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ถั่วเขียวผิวมัน และถั่วลิสง ซึ่งผลผลิตเหล่านี้บางชนิดจะสามารถปลูกได้ทั้งหน้าแล้งและหน้าฝน ได้แก่ ข้าวโพด ถั่วเขียว และถั่วลิสง ขึ้นอยู่กับพันธุ์ที่ชาวนาเลือกใช้ พันธุ์ข้าวโพดที่นิยมปลูก ได้แก่

สุวรรณ 1 สุวรรณ 2 สุวรรณ 3 นครสวรรค์ 1 และลูกผสม พันธุ์อ้อยโรงงาน ได้แก่ อีเหี่ยวแดง บากอส และคิว พันธุ์ถั่วลิสง ได้แก่ ไทนาน 9 สข.38 และขอนแก่น 60-1 และพันธุ์ถั่วเขียว ได้แก่ อู่ทอง 1 ผลผลิตทั้งหมดจะถูกส่งเข้าโรงงานแปรรูปโดยมีพ่อค้าคนกลางเข้ามาซื้อและรวบรวมขนออกไปขายให้แก่โรงงานทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด ทั้งในจังหวัดนครราชสีมาเอง และจังหวัดใกล้เคียง เช่น ฉะเชิงเทรา กรุงเทพฯ ลพบุรี และผลผลิตที่เกิดจากการแปรรูปพืชไร่ต่าง ๆ เช่น มันอัดเม็ด แป้งมัน ข้าวโพดอาหารสัตว์ และน้ำตาล จะถูกส่งออกขายทั้งในประเทศและต่างประเทศ (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข. หน้า ข-2)

การทำสวนผัก วิธีการผลิตเพื่อการบริโภคของชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงในอดีต นอกจากการปลูกข้าวเป็นหลักแล้ว ชาวนายังปลูกผักไว้ตามหัวไร่ปลายนาและที่ดินบริเวณรอบ ๆ บ้าน หรือตามคันนาที่ว่างอยู่ เพื่อนำผักที่ปลูกได้มาใช้บริโภคในครัวเรือนโดยไม่ต้องซื้อหา หากต้องการกินเมื่อไรก็สามารถเก็บได้ตลอดทั้งปี และยังมีการปลูกหมุนเวียนตามฤดูกาลอีกด้วย ทำให้ที่ดินไม่ทิ้งร้างไว้ อีกทั้งพืชผักที่ปลูกไว้ยังสามารถแจกจ่ายให้แก่เพื่อนบ้านได้ด้วย โดยชาวนาจะเลือกปลูกเฉพาะผักที่ต้องการบริโภค เช่น ผักคะน้า กวางตุ้ง พริก บวบ หอม กระเทียม สำหรับการปลูกผักของชุมชนลุ่มน้ำในปัจจุบันส่วนใหญ่ยังคงมีเป้าหมายเพื่อการบริโภคเช่นในอดีต หากมีพืชผักบางอย่างที่ชุมชนสามารถปลูกได้ปริมาณมาก ๆ และนำออกขายในตลาดระดับท้องถิ่น และตลาดระดับจังหวัดได้ด้วย แต่พื้นที่เพาะปลูกสำหรับการทำสวนผักจะมีไม่มากนัก ประมาณ 1,815 ไร่ (ข้อมูลอำเภอปักธงชัย ปี 2543/44)

ถือได้ว่าการทำสวนผักเป็นการปลูกเสริมการทำนา มากกว่าจะถือเป็น อาชีพหลัก พืชผักที่ปลูก ได้แก่ หอม ผักชี กระหล่ำดอก พริกขี้หนู ผักคะน้า กวางตุ้ง แตงกวา ข้าวโพดหวาน ข้าวโพดฝักอ่อน กระหล่ำปลี ผักสลัด มะเขือยาว เป็นต้น (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข. หน้า ข-3)

การทำสวนผลไม้ การปลูกผลไม้ยืนต้นถือเป็นวิถีการผลิตของ ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงที่มีมาเนิ่นนาน มีเป้าหมายในการปลูกไว้กินใน ครัวเรือน ซึ่งพื้นที่ของชุมชนลุ่มน้ำนี้มีความอุดมสมบูรณ์สูงทั้งความ อุดมของที่ดิน และความอุดมของน้ำ อีกทั้งสภาพอากาศยังเอื้ออำนวย ให้ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงปลูกไม้ผลได้หลากหลายชนิดทั้งที่เป็นไม้ผล พื้นเมือง และไม้ผลที่นำพันธุ์มาจากที่อื่น ๆ ชาวลุ่มน้ำจึงมีผลไม้กิน ตลอดปี และยังมีผลผลิตบางอย่างมากพอที่จะเก็บขายทั้งในรูปของการ ขายส่งไปยังตลาดและการขายปลีกซึ่งชาวบ้านจะเก็บไปขายได้แบบวัน ต่อวันเพื่อให้มีรายได้เข้าสู่ครัวเรือน การทำสวนผลไม้ของชุมชนลุ่มน้ำ ส่วนใหญ่มิได้เป็นลักษณะของสวนการค้าที่ปลูกไม้ผลเชิงเดี่ยว หากเป็น สวนไม้ผลที่ปลูกคละกันหลาย ๆ ชนิด เช่น สวนโบราณของตำบลตูม ที่ปลูกไม้เป็น 3 ระดับ ให้มีการเกื้อกูลกันและสามารถให้ผลผลิต หมุนเวียนให้ได้บริโภคกันตลอดทั้งปี ไม้ผลยืนต้นที่ปลูกกันมากใน ชุมชนลุ่มน้ำ คือ มะม่วง ซึ่งถ้านับเฉพาะในพื้นที่ปภังกรชัยมีพื้นที่ เพาะปลูกถึง 10,895 ไร่ (ข้อมูลอำเภอปภังกรชัย ปี 2543) พันธุ์ที่ปลูก ได้แก่ แก้ว กล้วย อกร่อง เขียวเสวย แรด น้ำดอกไม้ ทองคำ น้ำกลางวัน พิมเสน นอกจากนี้ยังมีไม้ผลประเภทมะขาม ได้แก่ พันธุ์สีทอง ศรีชมภู หมื่นจง ชันดี และมะขามเปรี้ยว ผลไม้พื้นเมืองอื่น ๆ ได้แก่ ขนุน ฝรั่ง มะปราง กระท้อนห่อ น้อยหน่า มะละกอ ละมุด และมะพร้าว และยัง

มีผลไม้ที่นำเข้าจากภาคอื่น ได้แก่ ส้มโอ ทุเรียน กล้วยหอม ซึ่งปลูกได้ผลดีและสามารถส่งออกจำหน่ายยังตลาดภายนอกจังหวัดได้ด้วย (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข. หน้า ข-4-5)

การเลี้ยงสัตว์ ในอดีตชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีทั้งการเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้งาน เพื่อบริโภคในครัวเรือน ได้แก่ วัว ควาย เป็ด ไก่ และหมู เป็นการเลี้ยงระดับครัวเรือนจำนวนไม่มาก และเลี้ยงตามธรรมชาติ ปล่อยให้หากินเองตามท้องนาและบริเวณบ้าน ต่อมาได้มีพ่อค้าจากนอกชุมชนและในชุมชนเองก็มีที่ทำตัวเป็นนายหน้ารับซื้อวัว ควาย เป็ด ไก่ เพื่อขายส่งเข้าสู่โรงงานและเพื่อนำไปขายตลาด ทำให้มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อการค้าเกิดขึ้นในชุมชนลุ่มน้ำ ได้แก่ การเลี้ยงวัว พันธุ์เนื้อ การเลี้ยงหมูพันธุ์ การเลี้ยงเป็ดพันธุ์ และการทำฟาร์มไก่พันธุ์ พันธุ์วัวที่นิยมเลี้ยง คือ พันธุ์ผสมระหว่างพันธุ์ไทยพื้นเมืองกับพันธุ์อเมริกันบรามัน เพราะมีความอดทนสูงและให้เนื้อดี เมื่อวัวได้ขนาดจะมีพ่อค้ามาตีราคาซื้อไปขายต่อให้โรงงาน หรือชาวบ้านจะนำไปขายเองที่ตลาดกลางซื้อขายวัว-ควายที่บ้านธงชัยเหนือ อำเภอปักธงชัย ซึ่งติดตลาดทุกวันพุธก็ได้ โดยจะมีชาวบ้านจากต่างชุมชนและต่างจังหวัดมาซื้อขายวัวควายกันอย่างคึกคัก สำหรับพันธุ์หมูที่นิยมเลี้ยง คือ พันธุ์ลาร์ไวท์ ซึ่งชาวลุ่มน้ำมักจะไม่ได้เลี้ยงเป็นฟาร์มแต่เลี้ยงเพียง 2-3 ตัวต่อครัวเรือน เพราะจะได้ไม่เป็นภาระในการดูแล และสามารถหาอาหารประเภทรำข้าวมาเลี้ยงได้สะดวกเนื่องจากเป็นผลพลอยได้จากการทำนา เมื่อได้ขนาดชาวบ้านก็จะไปบอกนายหน้าเข้ามาตีราคาเป็นตัว และขนเอาไปเองโดยสามารถขายได้ทั้งที่เป็นลูกหมูหรือหมูขุนก็ได้ นอกจากนี้ยังมีการเลี้ยงไก่ และเป็ด พันธุ์พื้นเมือง เพื่อใช้เป็นอาหาร

และเพื่อขายทั้งที่ขายไข่ และขายทั้งตัวเพื่อเป็นรายได้เสริมให้แก่ครอบครัว

การเชื่อมโยงชุมชนบนลุ่มน้ำด้วยกลไกตลาดระดับท้องถิ่น

ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงล้วนเป็นชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิมที่มีผลผลิตที่หลากหลาย ชุมชนส่วนใหญ่มีความคล้ายคลึงกันในผลผลิต ได้แก่ การปลูกข้าว การปลูกผัก และปลูกไม้ผลยืนต้น ไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนและบางส่วนก็เพื่อการค้า มีการปลูกพืชไร่เป็นพืชเศรษฐกิจเพื่อการค้าโดยตรง นอกจากระบบความสัมพันธ์ของชุมชนลุ่มน้ำที่ผ่านการใช้น้ำร่วมกันเพื่อทำการเกษตรแล้ว ชุมชนบนลุ่มลำพระเพลิงและชุมชนใกล้เคียงยังมีระบบความสัมพันธ์ผ่านระบบการแลกเปลี่ยนระดับท้องถิ่น เพื่อนำเอาผลผลิตส่วนที่เกินจากความต้องการบริโภคในครัวเรือนออกมาขายหรือแลกเปลี่ยนกันเองผ่านกลไกตลาดระดับท้องถิ่น ได้แก่ ตลาดระดับหมู่บ้าน ตลาดระดับตำบล และตลาดระดับอำเภอ ซึ่งเรียกง่าย ๆ ว่าเป็นตลาดขายสด เป็นการขายที่ละไม่มากนัก เมื่อเทียบกับการขายให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมหรือการขายเหมาไว้ให้แก่พ่อค้าคนกลางที่เข้ามาซื้อถึงบ้าน เป็นระบบการแลกเปลี่ยนที่อาศัยผลผลิตส่วนเกินจากการบริโภคในครัวเรือนและสามารถเก็บเกี่ยวได้ทุกวันเพื่อสร้างรายได้ประจำให้แก่ครัวเรือนเพื่อใช้จ่ายประจำวันเป็นเสมือนน้ำบ่อทรายทางรายได้ของชุมชนลุ่มน้ำ

ตลาดระดับหมู่บ้าน ไม่ปรากฏให้เห็นเด่นชัดนัก ด้วยแต่ละครัวเรือนในชุมชนเดียวกันล้วนมีผลผลิตเหมือน ๆ กันจึงไม่ต้องซื้อหา

กันเองมากนัก เว้นแต่การซื้อหาเพียงเล็กน้อยระหว่างครัวเรือน หรือการแลกเปลี่ยนด้วยสิ่งของ หรือ การให้กันกินภายในชุมชน ระบบการแลกเปลี่ยนจึงไม่จำเป็นต้องอาศัยพื้นที่หรือสถานที่แลกเปลี่ยน ในแต่ละหมู่บ้านมักจะมีร้านขายของชำ ซึ่งส่วนใหญ่จะขายเฉพาะสินค้าอุปโภคบริโภคจากระบบอุตสาหกรรมที่ใช้ในชีวิตประจำวัน และเป็นสินค้าที่นำมาจากนอกชุมชน หรือบางชุมชนก็จะมีแผงขายผัก ผลไม้ เนื้อสัตว์ และอาหารสำเร็จรูป เล็กๆ น้อยๆ อยู่บ้างเพื่อขายผลผลิตทางการเกษตรสำหรับครัวเรือนที่มีความจำเป็นต้องซื้อหามารับประทาน

ตลาดระดับตำบล จะเป็นระบบการแลกเปลี่ยนแบบการค้าที่เป็นรูปเป็นร่างชัดเจนมากขึ้นเมื่อประมาณสิบกว่าปีที่ผ่านมานี้เอง โดย การเกิดขึ้นของตลาดระดับตำบลจะมีในตำบลขนาดใหญ่ที่มีชุมชนหนาแน่น เช่น ตลาดตะขบ ตลาดสวนหอม ตลาดสะแกราช ตลาดพลูหลวง ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะนำพืชผลทางการเกษตร ได้แก่ ผลไม้ตามฤดูกาล หอม กระเทียม ผักสวนครัวต่างๆ ปลา และเนื้อสัตว์ประเภท หมู ไก่ บางครั้งก็จะมีของแปลก ๆ มาวางขาย อาทิ ของป่าที่เก็บได้ในบางฤดูกาล เช่น หน่อไม้ รังผึ้ง น้ำผึ้ง ผักป่า ผลไม้ป่า เป็นต้น มาวางขายริมถนนหลักของชุมชน หรือหน้าวัด หน้าเทศบาล ซึ่งเป็นที่คนผ่านไปมา และมีรถผ่านด้วยจึงทำให้ซื้อขายได้สะดวก ส่วนใหญ่จะเปิดขายเป็นเวลา เช่น ตลาดตะขบ จะเปิดตลาดตอนบ่ายสามโมงถึงหกโมงเย็น ชาวบ้านจึงเรียกว่า “ตลาดบ่าย” การวางของขายมักไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายหรือค่าเช่า และไม่มีการจับจองที่ตายตัว หากใครมีผลผลิตก็นำมาขายได้

ตลาดระดับอำเภอ ที่สำคัญสำหรับชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิง คือ ตลาดในอำเภอบักรังชัย ซึ่งถือเป็นตลาดอำเภอขนาดใหญ่ ประกอบด้วย 3 ตลาด ได้แก่ ตลาดเมืองปัก (ตลาดเก่า) ตลาดวัดโพธิ์ และตลาดเมืองใหม่บักรังชัย ทั้งสามตลาดเป็นตลาดท้องถิ่นที่รองรับผลผลิตจากชุมชนต่าง ๆ บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงทั้งเพื่อการส่งต่อไปยังตลาดอื่น ๆ และการซื้อขายเพื่อบริโภคภายในชุมชนลุ่มน้ำและ ชุมชนใกล้เคียง ตลาดระดับอำเภอจึงเป็นตลาดที่มีความสำคัญยิ่งในการกระจายผลผลิตของลุ่มน้ำ

ตลาดเมืองปัก ปัจจุบันถือเป็นตลาดเทศบาลขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของโคราช หรือชาวบ้านทั่วไปจะเรียกกันว่า “ตลาดเก่า” เป็นตลาดแห่งแรกของอำเภอบักรังชัยตั้งมาร่วม 100 ปีแล้ว ซึ่งสมัยก่อนชาวบ้านจะขนผลผลิตจำพวก ผัก ผลไม้ เข้ามาขายที่ตลาดเมืองปักเป็นการมาตั้งขายเอง ซึ่งจะมีชาวบ้านจากชุมชนอื่นเข้ามาซื้อหาไปบริโภคส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งจะเป็นพวกพ่อค้าแม่ค้าที่เข้ามาซื้อผลผลิตเพื่อนำไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง หลังจากขายหมดก็จะหาซื้อสินค้าที่ไม่มีในชุมชนกลับไป เช่น สับปะรด ผงซักฟอก เนื้อหมู เนื้อวัว เสื้อผ้า เป็นต้น สมัยก่อนนั้นคนที่เอาของออกมาขายจากหมู่บ้านมักจะเป็นผู้หญิง เพราะไม่ต้องออกไปงานไร่งานนา ต่อมาใน พ.ศ. 2506 จึงมีการสร้างถนนของโครงการ ชลประทานลำพระเพลิง ชาวบ้านจึงเดินทางมาตลาดเมืองปักสะดวกยิ่งขึ้น เพราะมีรถประจำทางวิ่งผ่าน ชาวบ้านที่จะนำของมาขายจะตื่นตั้งแต่ตีสามเพื่อเตรียมของที่จะมาขาย ซึ่งมีทั้ง ผักสวนครัว ผลไม้ตามฤดูกาล รวมถึงผลผลิตเฉพาะของชุมชน เช่น หมี่ตะกั่ว ขนมหินสวนหอม ถั่วงอกวังหมี่ หรือทำขนมต่าง ๆ ออกมาจำหน่าย

ด้วย ชาวบ้านจะมากันแต่เช้าเพราะจะมีพ่อค้าแม่ค้าขายส่งเข้ามา
 เหม้าซื้อผลผลิตจนเกือบหมดทำให้กลับบ้านได้เร็ว และหากมาช้าอาจ
 จะไม่มีที่วางของขาย ประมาณดีถ้าผลผลิตส่วนใหญ่ก็จะถูกขายหมด
 และชาวบ้านจะทยอยกันกลับบ้าน มีอยู่บ้างเหมือนกันที่ขายผลผลิต
 ไม่หมดหรือชาวบ้านต้องการมานั่งขายปลีกเพื่อให้ได้ราคาสูงกว่าการ
 ขายส่ง ชาวบ้านก็จะนั่งขายต่อไปเรื่อย ๆ ได้จนถึงบ่ายสองโมงตลาด
 จะวาย (ตลาดเล็ก) การมาตั้งของขายในตลาดเมืองปัก มีทั้งที่ต้องเสีย
 เงินค่าเช่าที่ให้กับเทศบาลถ้าตั้งหน้าตลาดจะคิดวันละ 6 บาท ในตลาด
 จะคิดวันละ 3 บาท เก็บเงินเป็นรายเดือนและจะได้ที่ตั้งประจำแม้จะไม่
 มาขายก็ต้องเสียเงิน หากเป็นชาวบ้านทั่วไปที่ไม่จับจองประจำก็ไม่ต้อง
 จ่ายค่าเช่า แต่ถ้าหากเจ้าของที่มาก็ต้องยกออกไปขายที่อื่น

ตลาดวัดโพธิ์ เป็นตลาดประเภท “ตลาดบ่าย” ตั้งมา
 ราว 20 ปี โดยปิดถนนหน้าวัดโพธิ์ขายของตั้งแต่บ่ายสองโมงถึงสองทุ่ม
 พ่อค้าแม่ค้า และชาวบ้านจะนำของมาตั้งขายที่ลานโล่งหน้าวัด หรือ
 บางรายก็จะนำรถกระบะขนผลผลิตมาขายโดยไม่ต้องขนลงก็ได้ ที่ตั้ง
 ขายมักจะไม่มีการประจำ พ่อค้าแม่ค้าบางส่วนในตลาดเมืองปักจะนำผล
 ผลิตที่รับซื้อมาจากชาวบ้านและเหลือจากการขายช่วงเช้ามาขายต่อที่
 ตลาดวัดโพธิ์เมื่อตลาดเมืองปักวายลง แต่ชาวบ้านจากชุมชนลุ่มน้ำจะ
 มาตั้งขายเองมีน้อยเพราะเป็นเวลาเย็นมากแล้ว ผลผลิตที่ขายส่วนใหญ่
 จะขายเพื่อการบริโภคประจำวัน เช่น อาหารสำเร็จรูป ผลไม้ ผัก และ
 ของใช้เบ็ดเตล็ด ส่วนใหญ่จะขายให้กับข้าราชการ และคนที่ทำงานเลิก
 ตอนเย็นมาซื้อหากลับบ้าน นอกจากนี้ยังมีตลาดระดับอำเภออีกตลาด
 หนึ่ง คือ ตลาดเมืองใหม่ปักธงชัย ซึ่งเป็นตลาดเอกชนที่เพิ่งตั้งได้

ไม่นานนัก แต่ไม่เป็นที่นิยมของชาวบ้านที่จะนำผลผลิตทางเกษตรมาขาย เพราะต้องเสียค่าเช่าสูง และไม่ค่อยมีคนมาเดินมากเท่ากับตลาดเก่าหรือตลาดวัดโพธิ์

นอกเหนือจากตลาดขายสดในระดับหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอแล้ว ระบบการแลกเปลี่ยนด้วยกลไกตลาดสำหรับผลผลิตของชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงยังมีลักษณะของตลาดที่เกิดขึ้นมาเพื่อซื้อขายผลผลิตเฉพาะอย่าง เช่น วัว ควาย หมู ไก่ เป็ด ส่วนใหญ่เป็นการรวบรวมผลผลิตให้ได้จำนวนมาก ๆ พอที่จะเกิดการซื้อขาย มีการต่อรองราคา ได้แก่ ตลาดโค-กระบือ ตั้งอยู่ที่ตำบลธงชัยเหนือ อำเภอปักธงชัย ติดตลาดทุกวันพุธ ประมาณครึ่งวันเช้า จะมีพ่อค้าวัวควายจากที่ต่างๆ ทั้งในจังหวัดนครราชสีมาและต่างจังหวัด นำวัวควายบรรทุกใส่รถมาขาย และจะมีคนที่ต้องการซื้อเพื่อเอาไปเลี้ยงต่อบ้าง เอาไปใช้งานบ้าง หรือเอาไปเข้าโรงฆ่าสัตว์ ก็จะมาเจรจาซื้อขายกัน ตลาดโค-กระบือบ้านธงชัยเหนือนี้เป็นตลาดเอกชน คนที่เอารถเข้าไปซื้อขายกันจะต้องจ่ายค่าเข้าตลาดให้แก่เจ้าของตลาด ซึ่งจะจัดการเรื่องของการขึ้นทะเบียนการซื้อขายให้เรียบร้อย นอกจากนี้ ยังมีระบบ ตลาดหมู ตลาดไก่ ที่ไม่ต้องการสถานที่เปิดตลาด แต่เป็นระบบตลาดผ่านนายหน้าซึ่งชาวบ้านทำหน้าที่รวบรวมหมู่บ้าน ไก่บ้าง จากชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันนำไปขายให้แก่โรงงานหรือพ่อค้าอีกทอดหนึ่ง เวลาที่ตกลงซื้อขายกันจะตีราคาเป็นตัว แต่เมื่อขายให้กับพ่อค้าหรือโรงงานจะชั่งเป็นกิโล ส่วนต่างของราคาถือเป็นค่านายหน้า ซึ่งชาวบ้านที่เป็นนายหน้าต้องมีความแม่นยำในการตีราคาและน้ำหนักมิฉะนั้นจะขาดทุนได้

การเชื่อมโยงชุมชนบนลุ่มน้ำกับระบบเศรษฐกิจมหภาค

กลไกแลกเปลี่ยนที่สำคัญสำหรับการส่งออกผลผลิตของชุมชนลุ่มน้ำสู่ภายนอก มีอยู่ 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ การขายผลผลิตผ่านตลาดซื้อขายสินค้าเกษตรกรรมที่เรียกว่า “ตลาดขายส่งและปลีก” หรือ “ตลาดขายสด” และ การขายผลผลิตเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมเพื่อนำไปแปรรูป และนำไปกระจายเข้าสู่ตลาดในระดับประเทศและส่งออกต่างประเทศ

ตลาดขายส่งและปลีกผลผลิตทางการเกษตร สำหรับการขายผลผลิตผ่านตลาดซื้อขายสินค้าเกษตรกรรมที่เป็นตลาดขายส่งและปลีกของชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงนั้นมีหลายวิธี ทั้งจากการที่มีพ่อค้าเข้าไปซื้อผลผลิตถึงบ้าน หรือจากชาวบ้านที่นำเอาผลผลิตมาขายยังตลาดเมืองปักก็จะมีพ่อค้าเหมาซื้อไปขายต่อ หรือการนำเอาผลผลิตไปสู่ตลาดระดับจังหวัดซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นตลาดในอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ ตลาดกลางสุรนคร ตลาดย่าโม ตลาดแม่กิมเฮง ตลาดเทศบาล 1 ตลาดกองบิน ซึ่งส่วนใหญ่จะเรียกว่าตลาดขายสด ซึ่งชาวบ้านสามารถขนผลผลิตไปขายเองก็ได้หรือจะขายผ่านพ่อค่านายหน้าก็ได้เช่นกัน โดยตลาดกลางสุรนคร ถือเป็นตลาดค้าส่งขนาดใหญ่ของจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งจะรวบรวมเอาผลผลิตในภาคเกษตรจำพวก ผัก ผลไม้ ที่มีตามฤดูกาลของจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง เพื่อขายส่งต่อให้แก่ตลาดอื่นๆ ต่อไป เช่น ส่งเข้าสู่ตลาดในกรุงเทพมหานคร เช่น ตลาดไท ตลาดสี่มุมเมือง ตลาดปากคลองตลาด ตลาดรังสิต เป็นต้น และขายส่งต่อไปยังตลาดค้าปลีกต่างๆ ทั้งในตัวจังหวัดนครราชสีมา และจังหวัดใกล้เคียง และเคลื่อนไปสู่กลไก

ตลาดในระดับประเทศและเพื่อการส่งออกต่างประเทศด้วย ระบบการซื้อขายสินค้าในภาคเกษตรส่วนใหญ่แล้วจะมีพ่อค้าคนกลางหรือนายหน้าเข้าไปซื้อผลผลิตจากท้องถิ่นออกมาขายให้แก่ศูนย์รับซื้อที่กระจายอยู่ทั้งระดับอำเภอและระดับจังหวัด เนื่องจากการขนส่งจากชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงไปสู่ตลาดในเมืองค่อนข้างสะดวกเพราะมีถนนไปถึง จึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ขายผลผลิตได้ในราคาที่ดีกว่าที่อื่น ๆ ผลผลิตจากชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงที่ถูกนำมาขายในตลาดขายสดเหล่านี้มักจะถูกนำไปทำเป็นอาหารเพื่อการบริโภคเป็นหลัก มีใช้ผลผลิตที่จะป้อนเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรม

ตลาดผลผลิตสู่โรงงานอุตสาหกรรม ผลผลิตสำคัญที่ถูกป้อนเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมมักจะเป็นผลผลิตที่มีปริมาณมากและมีเป้าหมายการเพาะปลูกเพื่อการค้า สำหรับชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงแล้ว ผลผลิตในภาคเกษตรที่เข้าถูกป้อนเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมหลักๆ ได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง อ้อยโรงงาน ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ปอ ถั่วลิสง และถั่วเขียว ซึ่งทำรายได้ให้แก่ครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในชุมชนลุ่มน้ำเป็นหลักและถือเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชนลุ่มน้ำ นอกจากนี้ยังมีผลผลิตประเภทผัก เช่น ข้าวโพดฝักอ่อน หน่อไม้ เนื้อสัตว์ประเภท กุ้ง ไก่ หมู ที่ถูกนำไปเข้าสู่โรงงานแปรรูปอาหาร กระบวนการนำผลผลิตในภาคเกษตรของลุ่มน้ำเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมส่วนใหญ่จะผ่านพ่อค่านายหน้าที่สามารถรวบรวมและรับซื้อถึงบ้านและจะนำรถมาขนผลผลิตออกไปเอง แต่บางครั้งชาวบ้านก็จะขนผลผลิตออกไปขายให้แก่โรงงานหรือศูนย์รับซื้อของโรงงานอุตสาหกรรมเองก็ได้ ซึ่งจะได้ราคาสูงกว่าพ่อค่านายหน้าเล็กน้อยเพราะชาวบ้านต้องเสียค่าขนส่งเอง การกำหนดราคาซื้อขายผลผลิต

พืชเศรษฐกิจเหล่านี้มักจะถูกกำหนดจากโรงงาน หรือเป็นราคากลางที่รัฐควบคุม หรือเป็นราคากลางของตลาดซึ่งถูกกำหนดมาจากปริมาณของผลผลิตที่ออกในแต่ละปีอีกทีหนึ่ง ชาวบ้านไม่สามารถกำหนดราคาขายได้เอง ผลผลิตที่มีปริมาณมาก ๆ จะถูกกดราคา และบางปีชาวบ้านก็จะขาดทุนเพราะไม่สามารถขายผลผลิตได้คุ้มกับต้นทุนที่ลงไป แต่อย่างไรก็ตามวิถีชีวิตของชาวลุ่มน้ำลำพระเพลิงส่วนใหญ่ไม่ได้พึ่งพิงอยู่กับผลผลิตเพียงชนิดเดียว หากมีความหลากหลายของผลผลิตที่ทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่ได้อย่างไม่เดือดร้อนนักหากปีใดผลผลิตบางอย่างมีราคาตกต่ำมาก สำหรับผลผลิตที่ถือเป็นพืชเศรษฐกิจของชุมชนมีกลไกตลาดดังนี้

ตลาดข้าวเปลือก เนื่องจากข้าวเป็นผลผลิตทางเกษตรที่สำคัญของชาวบ้านในลุ่มน้ำลำพระเพลิง การปลูกข้าวในปัจจุบันเน้นการปลูกเพื่อขาย (ประมาณร้อยละ 70 ของผลผลิตข้าวนาปี และเกือบทั้งหมดของข้าวนาปรัง) โดยผลผลิตส่วนใหญ่จะถูกขายไปยังโรงสีระดับอำเภอซึ่งเป็นโรงสีขนาดใหญ่ อีกทั้งลุ่มน้ำลำพระเพลิงยังตั้งอยู่ใกล้ ๆ กับอำเภอเมืองซึ่งมีโรงสีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ จึงไม่ยากต่อการที่ชาวบ้านจะขนออกมาขายเอง ศูนย์กลางการรับซื้อข้าวที่สำคัญจะตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง ซึ่งมีโรงสีขนาดใหญ่กระจายตัวอยู่ โดยมากโรงสีจะซื้อข้าวเปลือกจากพ่อค้าผู้ฉาบหรือโรงสีระดับท้องถิ่นที่มีกระจายอยู่ถึง 180 ราย พ่อค้าจะรับซื้อข้าวมาจากชาวบ้านจากชุมชนรอบ ๆ ที่โรงสีตั้งอยู่ แล้วขายต่อให้โรงสีระดับอำเภอ เช่น โรงสีดำเนินชัย โรงสีหนองบัว โรงสียิ่งสง่า โรงสีทวีชัย เป็นต้น นอกจากโรงสีในอำเภอเมืองแล้วยังมีโรงสีขนาดใหญ่ตามอำเภอระดับรองลงมา เช่น อำเภอพิมาย อำเภอ

บัวใหญ่ อำเภอสว่างแดนดิน และอำเภอดงโขง โรงสีในระดับอำเภอส่วนหนึ่งก็จะรับซื้อข้าวจากชาวนาในพื้นที่โดยตรงด้วย ข้าวบางส่วนโรงสีระดับอำเภอจะขายให้แก่โรงสีในเมืองอีกทอดหนึ่ง หรือบางครั้งก็จะขายให้กับโรงสีต่างจังหวัด เช่น ฉะเชิงเทรา นครปฐม ชลบุรี และราชบุรี นอกจากนี้ยังมีข้าวอีกเล็กน้อยที่จะถูกขายไปยังโรงสีชุมชนสหกรณ์จังหวัด

ตลาดมันสำปะหลัง มันสำปะหลังถือเป็นพืชไร่ที่ลุ่มน้ำล้นพระเพลิงสามารถสร้างผลผลิตได้ปริมาณมากที่สุด เมื่อถึงหน้ามันจะมีพ่อค้าเข้ามาซื้อมันแบบเหมาไร่เพื่อนำไปขายให้กับโรงงานมันระดับอำเภอ มันสำปะหลังสดส่วนใหญ่ (ร้อยละ 85) จะถูกแปรรูปเป็นมันเส้นและมันอัดเม็ด ศูนย์กลางของตลาดรับซื้อมันจากชุมชนลุ่มน้ำนี้มักจะอยู่ในเขตอำเภอ ได้แก่ อำเภอเมือง ปักธงชัย สีคิ้ว โชคชัย บัวใหญ่ สำหรับอำเภอปักธงชัยจะมีโรงงานแปรรูปมันสดเป็นมันเส้นอยู่ที่ตำบลสระแก้ว 6 โรง ตำบลนกออก 7 โรง และตำบลจั่ว 10 โรง ผลผลิตจากโรงงานมันเส้นจะถูกส่งต่อไปยังโรงงานมันอัดเม็ดทั้งในจังหวัดนครราชสีมาและฉะเชิงเทรา และมันเส้นบางส่วนจะถูกส่งไปขายให้แก่โรงงานในต่างจังหวัด เช่น อุดรธานี ชลบุรี สมุทรปราการ เป็นต้น ผลผลิตมันสดบางส่วน (ประมาณร้อยละ 15) จะถูกส่งตรงเข้าสู่โรงงานแป้งมัน

ตลาดข้าวโพดอาหารสัตว์ ศูนย์กลางตลาดรับซื้อข้าวโพดกระจายอยู่ทั่วไปในอำเภอที่มีการปลูกข้าวโพด ได้แก่ อำเภอปากช่อง ด่านขุนทด สีคิ้ว ปักธงชัย ครอบบุรี โนนไทย และสูงเนิน แต่แหล่งซื้อขายที่สำคัญจะอยู่ในเขตอำเภอปากช่อง ด่านขุนทด ปักธงชัย และสีคิ้ว ซึ่งมีพ่อค้ารายใหญ่หลายรายเข้าไปทำการรับซื้อจากชาวไร่โดยตรง

ส่วนหนึ่งจะถูกรวบรวมส่งไปยังไซโลที่จังหวัดอยุธยา และสมุทรปราการ เพื่อส่งไปขายต่ออีกทอดหนึ่ง ข้าวโพดอีกส่วนหนึ่งจะถูกส่งไปยังโรงงานอาหารสัตว์ในจังหวัดนครราชสีมาและฉะเชิงเทราเพื่อทำการแปรรูป นอกจากนี้ยังมีแหล่งรับซื้อที่สำคัญอีกแหล่ง คือ โรงงานอาหารสัตว์ของบริษัทเจริญโภคภัณฑ์ ตั้งอยู่ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งนอกจากจะซื้อข้าวโพดในจังหวัดแล้ว ยังรับซื้อจากจังหวัดเลย อุตรดิตถ์ และขอนแก่นด้วย

ตลาดอ้อยโรงงาน ผลผลิตอ้อยทั้งหมดจะถูกส่งเข้าโรงงานน้ำตาล ซึ่งมีอยู่ 3 ระดับ ได้แก่ โรงงานท้องถิ่น เช่น โรงน้ำตาลปลายดาบ ต.ตูม โรงน้ำตาลห้วยแก้ว ต.ลำนางแก้ว และโรงน้ำตาลสุขเกษม ต.สุขเกษม เป็นโรงงานขนาดเล็ก นอกจากนี้ยังมีโรงหีบขนาดเล็กของชาวบ้านเองที่ทำเป็นน้ำตาลก้อนหรือน้ำตาลปึกเพื่อนำออกไปขายยังตลาดในเขตอำเภอบักรังชัยและอำเภอใกล้เคียง สำหรับโรงงานขนาดใหญ่เป็นโรงงานระดับอำเภอ เช่น โรงงานหนองไผ่ ที่ตำบลนกกอก โรงน้ำตาลหนองปล้อง ที่ตำบลจิ้ว และมีโรงงานระดับอำเภอที่ตั้งอยู่ใน 3 อำเภอ ได้แก่ อำเภอแก้งสนามนาง พิมาย และ ครบุรี ซึ่งมีทั้งการส่งแบบเป็นสมาชิกโรงงานและแบบอิสระ และมีโรงงานน้ำตาลระดับจังหวัด ได้แก่ โรงน้ำตาลพิมาย และโรงน้ำตาลท่าหลวงที่จังหวัดลพบุรี น้ำตาลที่ได้จะนำไปทำเป็นน้ำตาลทรายแดงและน้ำตาลทรายขาวส่งจำหน่ายในกรุงเทพ และจังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นส่วนใหญ่

ตลาดปอพอก ตลาดที่รับซื้อปอ คือ โรงงานทอกระสอบ ซึ่งมีอยู่ที่อำเภอเมือง สีคิ้ว สูงเนิน และปากช่อง แต่เกษตรกรไม่นิยมนำปอไปขายที่โรงงาน เพราะมีปริมาณน้อย ไม่คุ้มค่าขนส่ง ชาวบ้านจึง

มักจะขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่เอารถไปรับซื้อจากรั้ว แล้วรวบรวมมา
 ขายให้กับโรงงานอีกทอดหนึ่ง ตลาดปอสำหรับชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิง
 มีขนาดไม่ใหญ่มากนักเพราะผลผลิตน้อย อีกทั้งยังลดความนิยมปลูก
 ลงไปมากจากอดีต เพราะการฟอกปอจะทำให้เกิดมลภาวะทางน้ำ และ
 ยังมีตลาดรับซื้อจำกัดกว่าผลผลิตเกษตรอื่น ๆ

บทที่ 3

วิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติและหมู่บ้าน

ในอดีตซึ่งนับย้อนหลังไปไม่เกินชั่วชีวิตของคนรุ่นก่อนซึ่งบัดนี้ยังคงมีชีวิตอยู่ในวัย 60-70 ปี สภาพธรรมชาติของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง เริ่มจากต้นน้ำซึ่งมีลักษณะเป็นภูเขา เนินเขา และที่สูง ลงมาจนถึงตอนกลางลำน้ำ ซึ่งเป็นพื้นที่ดอนสลับกับที่ราบ และทางตอนปลายของลำน้ำซึ่งเป็นที่ราบ และที่ราบน้ำท่วมถึง ยังอุดมสมบูรณ์ด้วยสภาพธรรมชาติที่คนได้อาศัยเป็นแหล่งอาหาร และแหล่งหาวัสดุสิ่งของมาใช้เพื่อสร้างบ้านและเครื่องมือทำมาหากิน การเก็บหาของป่า การจับปลาในลำน้ำ หรือการจับกบเขียดในทุ่งนา เป็นวิถีชีวิตที่คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้านคนแล้วคนเล่า สามารถรำลึกและพูดถึงได้ราวกับเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นมาได้ไม่นานนี้ นอกจากการเก็บหาของและอาหารตามธรรมชาติ คนในพื้นที่ต่าง ๆ ยังมีการทำนาทำไร่ ปลูกไม้ผล ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ ลักษณะการทำมาหากินของคนมีความหลากหลายขึ้นอยู่กับสภาพธรรมชาติ โดยคนในแต่ละพื้นที่ได้พยายามพลิกผืนดิน หาพันธุ์พืชที่เหมาะสมมาปลูก ปรับปรุงพืชพันธุ์และทะนุบำรุงดินให้เหมาะสมกับพืชแต่ละชนิด จนเกิดเป็นความรู้ในด้านต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสมกับพื้นที่ เช่นความรู้ในการเลือกพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับความสูงต่ำของพื้นที่ ความรู้ในการเลือกพืชเพื่อปลูกหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ความรู้ในการปลูกไม้ผลยืนต้นหลากหลายชนิดเพื่อให้ต้นไม้สามารถพึ่งพาอาศัยร่มเงากันได้ โดยเหตุที่ความรู้เป็นสิ่งที่คนได้สร้างขึ้นมาเพื่อการดำรงชีวิต ความรู้เหล่านี้จึงมีส่วนสำคัญในการกำหนดระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ในขณะเดียวกัน ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล และ

ระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้าน ก็มีส่วนสำคัญในการสร้างความรู้ เพื่อการดำรงชีวิตของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงด้วย การศึกษาพลวัตเศรษฐกิจของลุ่มน้ำลำพระเพลิง เริ่มต้นด้วยการทำความเข้าใจกับการก่อตัวขึ้นของชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง ระบบการทำมาหากิน ระบบความรู้และระบบความสัมพันธ์ ของคนในชุมชน

ประวัติการสร้างบ้านเรือนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงไม่มีการเขียนบันทึกไว้เพื่อให้คนรุ่นหลังสามารถสืบค้นได้ แต่คนเฒ่าคนแก่ได้ย้อนระลึกถึงความหลังในช่วงที่ยังจำความได้ ซึ่งอยู่ในช่วงประมาณ 60-70 ปีมาแล้ว รวมกับเรื่องราวที่เคยได้รับฟังจากพ่อแม่ โดยรวมแล้วเป็นชีวิตความเป็นอยู่ และการก่อร่างสร้างตัว พลิกพื้นผืนดินหาอยู่หากินและเพาะปลูกพืชต่าง ๆ และกว่าจะมาเป็นชุมชนหมู่บ้านอย่างทุกวันนี้ ผู้คนในยุคนี้ได้ต่อสู้กับความยากลำบาก โดยได้สร้างความรู้ที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม และได้จัดระบบการอยู่ร่วมกันที่ทำให้เกิดความมั่นคงปลอดภัยในการบริโภคและความมั่นคงปลอดภัยในด้านอื่น ๆ ของชีวิต โดยอาศัยระบบความสัมพันธ์ที่มีการพึ่งพาอาศัยในด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการช่วยเหลือแบ่งปันเมื่อมีความจำเป็น การแลกเปลี่ยนแรงงาน ของที่เก็บหาได้จากธรรมชาติ และผลผลิต เพื่อให้สามารถได้มาซึ่งสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิต

การจับจองที่ดินและการกางป่ากางดง

ย้อนหลังไปประมาณไม่เกินหนึ่งชั่วอายุคน พื้นที่ตลอดความยาวของลุ่มน้ำลำพระเพลิงปกคลุมไปด้วยป่าทึบ โดยเริ่มจากตอนต้นน้ำซึ่งเป็นเขาสูง พื้นที่ปกคลุมไปด้วยป่าไม่มีมีลำต้นสูงใหญ่ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า

ป่าดงดิบ ซึ่งมีต้นไม้เนื้อแข็งอย่างไม้เต็ง ไม้รัง ไม้ตะเคียน และป่าที่เรียกว่า ป่าหนาม ป่าตะคา ป่าแฝก ป่าต้นไทร บริเวณตอนกลางและตอนปลาย ลุ่มน้ำก็ปกคลุมไปด้วยป่าไม้เช่นเดียวกัน แต่ไม่ใช่ป่าดงดิบเหมือนทางตอน ต้นน้ำ คนเรียกป่าในบริเวณนี้ว่า ป่าดอน ซึ่งจะมีป่าไผ่ ป่าสาบเสือ ขึ้นสลับ กับไม้ยืนต้นอื่น ๆ ซึ่งมีอยู่หลากหลายชนิด เช่น ไม้เต็ง ไม้ยาง มะม่วงป่า ต้นสะเดา นอกจากนี้ยังมีต้นไม้เรียกว่าต้นกาด ซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็ง คนเอายางจากต้นกาดมาช้ทำน้ำมันยาง มีไม้ตะคุ ซึ่งเป็นไม้มีลำต้นคล้าย ๆ อ้อย มีใบยาว สามารถนำใบมาทำฝาบ้านได้ ส่วนหญ้านำมาใช้มุงหลังคาบ้าน คนเฒ่าคนแก่ที่อายุ 60-70 ปีขึ้นไป ไม่ว่าจะอยู่ในส่วนไหนของลุ่มน้ำ ลำพระเพลิง จะเล่าถึงสภาพธรรมชาติในช่วงเวลาที่ยังเป็นเด็กว่า พื้นที่ปกคลุมไปด้วยป่าไม้ มีสัตว์ป่ามากมาย ไม่ว่าจะเป็น ช้าง เสือ หมี เก้ง กวาง หมูป่า ลิง ค่าง ชะนี กระรอก กระแต ไก่ป่า และนกหลากหลายชนิด แม้คนที่อยู่ทางตอนปลายน้ำก็เล่าว่าเคยเห็นสัตว์ใหญ่อย่างช้าง เสือ ซึ่งลงมาจากป่าใหญ่ทางต้นน้ำ ลงมาหาอาหารในพื้นที่ตอนล่างของลุ่มน้ำ มีชาวบ้านกล่าวถึงความหนาที่บของป่าในยุคนั้นว่า “ถ้าเป็นสมัยนั้นนะ เข้าป่ามองขึ้นข้างบนนี้ ไม่เห็นตะวันหรอก มันจะมีดไปเลย”

การถากถางพื้นที่ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ถางป่าถางดง” ในยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงทำได้ด้วยความยากลำบาก เพราะไม่มีเครื่องทุ่นแรง ต้องใช้เลื่อยและขวานฟันต้นไม้ใหญ่ให้ล้มไว้ก่อน รอกให้แห้งแล้วจึงเผาทิ้ง และถากถางต้นไม้อื่น ๆ ที่ปกคลุมอยู่เพื่อให้สามารถใช้พื้นที่ดินเพาะปลูกได้ การถางป่าจึงทำได้วันละนิดละหน่อย โดยทำไปพักไป พอเลยช่วงบ่ายไปได้ไม่นานก็เริ่มมีด เพราะอยู่กลางป่า ต้องกลับมาอนที่กระต๊อบ คนที่เคยถางป่าถางดงในยุคนั้นเล่าว่า “ถางที่แค่

ยี่สิบสามสิบไร่ก็ยากลำบาก ใช้เลื่อยตัด และต้องใช้ขวานช่วย ตัดโคนไปเรื่อยๆ รอให้มันแห้งแล้วเผา เมื่อก่อนทางสามสิบไร่ นี่ก็ 2 ปีนะ ถึงจะหมด”

ดังนั้นขนาดของที่ดินที่คนจะถากถางเพื่อเป็นที่ดินทำกินจึงมีเท่าที่แรงงานในครอบครัวที่มีอยู่จะทำได้ และเพียงพอต่อการที่จะได้ผลผลิตมาบริโภคหรือแลกเปลี่ยนเพื่อการดำรงชีวิต ไม่มีการจับจองหรือถากถางที่ดินไว้เป็นจำนวนมาก ๆ เพื่อเป็นการสะสมทรัพย์สิน หลักการในการครอบครองที่ดินเพื่อการทำมาหากินของคนในยุคนี้อยู่ที่การมีที่ดินเพื่อให้สามารถทำกินได้พอเพียง ไม่อดอยาก โดยไม่มุ่งสะสมที่ดินไว้เกินกว่าความจำเป็น ดังคำพูดที่กล่าวว่า “เราไม่คิดจะถากถางหรือเอาไว้มาก ๆ เราคิดแบบชาวบ้าน แบบเรามีไร่หนึ่ง กินได้ทั้งปี จะเอาอะไรมาสะสมก่อนทำข้าวได้สิบกระสอบยี่สิบกระสอบ ก็เอาแค่นั้น ไม่ได้เป็นหนี้เป็นสินชาวบ้าน”

เรื่องราวที่คนเฒ่าคนแก่ได้ยินมาจากพ่อแม่ และสิ่งที่ยังจำความได้แสดงให้เห็นว่า คนเริ่มตั้งถิ่นฐานในบริเวณตอนกลางลุ่มน้ำมาเป็นเวลานานกว่าร้อยปี โดยมีคนกระจัดกระจายอยู่และมีที่ดินทำกินโดยอาศัยลำห้วยเป็นแนวบอกเขตของการครอบครองเป็นเจ้าของ และมีการชักชวนผู้ที่ถูกนิรภัยกันหรือชอบพอกันเข้ามาอยู่ด้วย โดยแบ่งที่ดินปลูกบ้านให้อยู่ใกล้ ๆ กัน ผู้ที่มาใหม่ก็สามารถออกไปจับจองที่ดินเพื่อถางป่าถางดงได้ ดังนั้นคนตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกันจึงมีความผูกพันกันแบบเครือญาติ

การสร้างบ้านเรือนในยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานทำโดยใช้ไม้ที่ไม่ใช่ไม้เนื้อแข็ง เช่น ไม้ไผ่เป็นฝาและพื้นบ้าน ส่วนหลังคามุงด้วยหญ้าแฝกหรือหญ้าคา ซึ่งเรียกว่ากระต๊อบ หรือกระท่อมโดยการปลูกบ้านจะปลูกกัน

อยู่เป็นกลุ่ม ๆ ประมาณห้าหกหลังหรือสิบหลัง ดังเช่นคุณลุงอายุ 64 ปีเล่าถึงเรื่องนี้ในสมัยที่ยังเด็กว่า “ตอนนั้นคนไม่มาก มีกันอยู่สามกลุ่ม อยู่ตรงโนนสมบูรณ์หนึ่งกลุ่ม และอยู่ตรงบางกล้วยนี่สองกลุ่ม มีการปลูกกระต๊อบกันหกเจ็ดหลัง ตรงที่เป็นน้ำ” ดังนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับความกว้างใหญ่ของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงแล้ว คนที่อยู่กันบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงในช่วงนี้นับว่ามีจำนวนน้อยมากจนสามารถใช้แรงงานและความสามารถที่มีอยู่ถากถางที่ดินและหักร้างถางพงเพื่อเพาะปลูกพืชผลเพื่อตอบสนองต่อความต้องการจำเป็นได้ โดยสมัครใจ ไม่มีการซื้อขายที่ดินในยุคนี้ ดังนั้นจึงมีการใช้คำว่า “จับจองที่ดิน” ซึ่งใช้วิธีการทำเครื่องหมายไว้ตามต้นไม้ และบอกกล่าวกันไว้ว่าได้จับจองที่ดินในบริเวณนี้ไว้แล้ว แต่การจับจองก็ยังไม่สามารถทำให้ที่ดินซึ่งอยู่ตามธรรมชาติมีนัยยะถึงการเป็น “ที่ทำกิน” ได้ หากผู้จับจองยังมิได้ลงแรงถากถางที่ดินเพื่อใช้เพาะปลูก บางคนจับจองที่ดินไว้แล้ว แต่ไม่ยอมถากถางก็ยกให้ผู้อื่นโดยแลกกับเหล้า หรืออาหารเล็ก ๆ น้อย ๆ ได้

เมื่อถางป่าถางดงเสร็จ ชาวบ้านจะเรียกพื้นที่นี้ว่า “บุ” โดยคนจะใช้พื้นที่ในการปลูกพืชต่าง ๆ ตามความเหมาะสมของพื้นที่ในส่วนซึ่งเป็นที่สูงและที่โคก จะมีการปลูกอ้อยและข้าวโพดเป็นหลัก โดยมีคำเรียกพื้นที่ที่ปลูกอ้อยว่า บุอ้อย และถ้าปลูกข้าวโพดก็จะเรียกว่า บุข้าวโพด ในพื้นที่สูงและที่โคกนี้ ผู้ที่ไม่มีนาหรือมีพื้นที่นาจำนวนน้อย จะมีการปลูกข้าวไร่ หรือชาวบ้านเรียกว่าข้าวหยอด ซึ่งเป็นข้าวที่ปลูกในพื้นที่ดอน น้ำท่วมไม่ถึง การปลูกใช้ไม้แทงลงไปดินให้เป็นหลุมเล็ก ๆ และหยอดเมล็ดข้าวซึ่งใส่ไว้ในกระบั้งไม้ไผ่ลงไปหลุมหลุมละ 5-6 เม็ด

กลบดิน และรอให้ฝนตก ข้าวจะงอกและเติบโตโดยอาศัยน้ำฝนข้าวไร่จะเริ่มปลูกในราวเดือนพฤษภาคม และไปเก็บเกี่ยวในเดือนพฤศจิกายน

นอกจากการทำข้าวไร่ ปลูกอ้อย ปลูกข้าวโพดแล้ว ยังมีการปลูกพืชอื่น ๆ ตามความเหมาะสมของพื้นที่ด้วย เช่น ละหุ่ง ถั่ว พริก ในเขตที่สูงทางตอนต้นน้ำ การปลูกพืชไร่ในบรู ทำได้ไม่นานหญ้าคาจะขึ้น เมื่อหญ้าคาขึ้นรก คนจะย้ายไปถากถางที่เพื่อการเพาะปลูกใหม่ เพราะถางหญ้าคาไม่ไหว การทำไร่ในลักษณะนี้ชาวบ้านเรียกว่า การทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งทำให้พื้นที่ทำกินต้องห่างบ้านออกไปไกลๆ ในการออกไปทำไร่คนอาจต้องไปพักแรมไกลบ้าน มีการหอบเสบียงอาหารไป โดยเฉพาะข้าว ส่วนอาหารอื่นก็สามารถเก็บหาจากในป่าได้

ส่วนในพื้นที่บริเวณตอนกลางและตอนปลายลุ่มน้ำ มีที่ราบน้ำท่วมถึงเหมาะกับการทำนา คนจะพยายามพลิกผืนดินให้กลายเป็นนาข้าว โดยจะต้องมีการถางป่าที่ปกคลุมพื้นที่อยู่ออกไปมากที่สุด หากมีต้นไม้ใหญ่ก็จะต้องขุดออก พื้นที่ทำนาในระยะแรก ๆ จึงยังคงมีรากไม้ ตอไม้ ที่ไม่สามารถขุดออกได้ทั้งหมด นอกจากนี้พื้นที่น่ายังมีลักษณะสูง ๆ ต่ำ ๆ เนื่องจากการปรับระดับพื้นนาก็ทำได้ยาก เพราะต้องอาศัยแรงคนและเครื่องมือประเภทจอบเสียม การทำนาในช่วงนี้จึงเป็นการทำนาดำ คือใช้การปักดำข้าวไปตามพื้นที่ที่สามารถปลูกได้ โดยจะต้องเลือกพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับพื้นที่ด้วย เช่น ถ้าเป็นพื้นที่ลึกลงจะต้องปลูกข้าวหนักซึ่งเป็นข้าวต้นสูง เก็บเกี่ยวช้า ส่วนพื้นที่ตื้น จะปลูกข้าวเบาซึ่งเก็บเกี่ยวเร็วกว่า

การเปลี่ยนแปลงการครอบครองที่ดินเกิดขึ้นในช่วงประมาณ 50 ปีที่แล้วมา หรือในราว 30 ปี หลังจากยุคการจับจองที่ดินเพียงแค่ว่าพอมีพอกินจำนวนคนในลุ่มน้ำลำพระเพลิงเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะจากการอพยพเข้า

มาของคนจากที่อื่น ๆ จำนวนบ้านจากไม่กี่หลัง เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วงนี้ เริ่มมีผู้ซึ่งมีบารมีเป็นที่ยอมรับของผู้อื่น เช่น คนที่ได้รับการแต่งตั้งเป็น กำนันเริ่มใช้วิธีการจับจองที่ดินในรูปแบบใหม่ เช่น มีการถากถางที่ดินไว้ สี่มุมเพื่อบอกอาณาบริเวณที่แสดงความเป็นเจ้าของ โดยส่วนที่อยู่ตรงกลางยังคงปล่อยให้ปศุสัตว์ตามสภาพธรรมชาติ แต่ก็ถือว่ากำนัน ได้จับจองเป็นเจ้าของแล้ว ไม่มีใครกล้าเข้าไปจับจองที่ดินในส่วนนี้ ส่วนผู้ที่ ไกล่ชิดกำนันอย่างผู้ใหญ่บ้าน ก็จะติดตามกำนันออกไปจับจองพื้นที่ส่วนที่ กำนันไม่ได้จับจอง โดยปฏิบัติเช่นเดียวกัน กำนันคนหนึ่งเล่าว่า พ่อของ ตนเองซึ่งเป็นกำนันใช้วิธีการจับจองที่ด้วยการยิงปืนเก็บ เสียงปืนถึงไหน ตรงนั้นคือเขตพื้นที่ครอบครองของกำนัน ส่วนญาติ ๆ กำนัน ก็จับจอง ที่ส่วนอื่นต่อไปอีก ไม่จองทับพื้นที่กัน หรือในบางกรณีก็ใช้วิธีเขียนตัวอักษร ว่า ก.น. ไว้ที่ต้นไม้ ซึ่งมีความหมายว่า “กำนันจองแล้ว” นอกจากนี้ยังมีคน ประเภทที่ชาวบ้านเรียกว่านักเลงก็ใช้วิธีจับจองที่ดินในแบบเดียวกัน ชาวบ้านจึงมีโอกาสในการจับจองที่ดินน้อยกว่าผู้มีอำนาจ ดังนั้นชาวบ้าน ทั่วไปที่อพยพเข้ามาในช่วงนี้จึงเริ่มมีความยากลำบากในการหาที่ดินทำกิน กว่าที่เคยเป็นมา โดยต้องออกไปหาที่ดินทำกินในพื้นที่ที่ไกลแหล่งน้ำ หรือ พื้นที่ดินที่ไม่เหมาะสมกับการเพาะปลูก ทำให้ที่ดินทำกินเริ่มเป็นสิ่งหายาก โดยเริ่มมีการซื้อขายที่ดินกันมากขึ้นเรื่อย ๆ ที่ดินจึงกลายเป็นทรัพย์สินที่ บอกถึงฐานะและความกินดีอยู่ดีของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง

เมื่อเวลาผ่านไปเพียงประมาณ 40-50 ปี นับจากการเริ่มตั้งถิ่นฐาน บ้านเรือนเมื่อร้อยปีก่อน ผู้คนได้อพยพเข้ามาอยู่ในลุ่มน้ำลำพระเพลิง มากขึ้น จำนวนครัวเรือนที่ปลูกรวมกันอยู่ในแต่ละกลุ่มเริ่มขยายจากเพียง ไม่ถึง 10 หลังคาเรือน ไปถึงหลักร้อย การจับจองที่ดินแบบเหลือเฟือเพื่อ

สะสมเป็นทรัพย์สินเกิดขึ้นในกลุ่มของผู้มีอำนาจ ทั้งที่เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้มีอิทธิพล และนักเลง ทำให้ชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงเริ่มมีความเหลื่อมล้ำในการได้ครอบครองทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญคือที่ดิน อย่างไรก็ตามการดำรงชีวิตของชาวลุ่มน้ำลำพระเพลิงในหลาย ๆ ด้าน ก็ยังคงดำเนินไปบนฐานคิดแบบพออยู่พอกิน จนเมื่อชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้เข้าสู่ยุคของการผลิตเพื่อการค้าอันเป็นช่วงเดียวกับที่มีการสร้างเขื่อนลำพระเพลิงและมีการสร้างระบบชลประทาน การสร้างถนนเลียบบคลองชลประทานซึ่งเชื่อมหมู่บ้านเข้ากับตัวอำเภอ ปักธงชัยและตัวเมืองโคราช รวมทั้งการเข้ามาของไฟฟ้า อันมีผลทำให้วิถีชีวิตของชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงแปรเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วโดยมีการผลิตเพื่อขายมากขึ้น มีการซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคมากขึ้น แต่คนส่วนใหญ่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงยังคงดำรงชีวิตที่พึ่งพิงฐานทรัพยากรของลุ่มน้ำพึ่งพิงฐานความรู้ที่ได้สะสมและสืบสานกันมา รวมทั้งได้พึ่งพิงฐานชุมชนอันเป็นระบบของการอยู่ร่วมกันที่ได้สร้างขึ้นมาเป็นเวลานาน แม้ในปัจจุบัน ชุมชนส่วนใหญ่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงยังคงดำรงชีวิตโดยอาศัยการผลิตที่มีความหลากหลายเท่าที่สภาพธรรมชาติจะเอื้ออำนวย รวมทั้งยังคงบริโภคสิ่งที่ผลิตหรือเก็บหาได้เองอยู่หลายอย่าง เช่น ข้าว ผัก ผลไม้ หรือปลาที่จับจากลำน้ำ ร่วมไปกับการซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคและบริการที่มีอยู่ในท้องตลาด ทั้งหมดนี้ได้ก่อรูปขึ้นมาจนเป็นอัตลักษณ์อันโดดเด่นเฉพาะตัวของวิถีชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง ที่มาจากฐานคิดของการดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกิน ซึ่งได้สืบสานผ่านการจัดระบบการทำมาหากินและแลกเปลี่ยนผลผลิต รวมทั้งระบบการจัดสรรและแบ่งปันน้ำ ก่อให้เกิด

ระบบความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงให้ผู้คนสามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนได้

การทำมาหากินบนฐานคิดแบบพหิมิติ

ย้อนหลังไปประมาณ 60-70 ปี การดำรงชีวิตของคนที่อยู่ทางตอนต้นน้ำอันเป็นที่สูง เรื่อยลงมาทางตอนกลางน้ำซึ่งเป็นที่ราบลุ่มที่ดอนและทางตอนปลายลุ่มน้ำซึ่งเป็นที่ราบลุ่มที่ราบน้ำท่วมถึง มีความแตกต่างกันไม่มากนัก โดยคนมีชีวิตที่ยังคงต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นป่า ที่ดิน และลำน้ำ เพื่อเป็นแหล่งอาหารและสิ่งใช้สอยและเป็นที่ทำนา ปลูกข้าว และเริ่มทดลองเพาะปลูกพืชนานาชนิด การทำมาหากินของคนที่ย้ายอยู่ในบริเวณต่าง ๆ ของลุ่มน้ำลำพระเพลิง เริ่มต้นจากการเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอยู่กับสภาพธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์ โดยค่อยๆ สร้างเครื่องมือเครื่องมือนานาชนิดที่จะช่วยให้สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้ในการดำรงชีวิต การลองผิดลองถูกในการปลูกข้าว ทำนา และเพาะปลูกพืชผลต่าง ๆ เกิดเป็นความรู้ที่สอดคล้องกับสภาวะแวดล้อม และสามารถตอบสนองต่อความต้องการจำเป็นรวมทั้งการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับคนรุ่นใหม่สามารถสืบทอดการดำรงชีวิต ภายใต้อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของลุ่มน้ำลำพระเพลิง

การทำมาหากินบนฐานคิดแบบพหิมิติ ต้องอาศัยยุทธศาสตร์ที่มีการปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่แบบพหิมิติ และต้องอาศัยฐานทรัพยากรธรรมชาติที่คนสามารถพึ่งพิงได้ รวมทั้งต้องอาศัยระบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ช่วยเกื้อหนุนให้คนมีความมั่นคงปลอดภัยและมีความสุขในการดำรงชีวิตแบบพหิมิติด้วย

การทำมาหากินบนฐานคิดของความพออยู่พอกินของชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง ได้ใช้วิธีการของการอาศัยพึ่งพิงแหล่งอาหารจากธรรมชาติและ การสร้างความหลากหลายในการทำนาและเพาะปลูก

การพึ่งพิงแหล่งอาหารจากธรรมชาติ การมีฐานทรัพยากรธรรมชาติที่คนสามารถพึ่งพิงได้ ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมีส่วนสำคัญที่ทำให้การบริโภคของคนบนลุ่มน้ำผูกพันอยู่กับการหาของตามธรรมชาติมาบริโภค เช่น คนเฒ่าคนแก่ได้เล่าให้ถึงความอุดมสมบูรณ์ในอดีตว่า “สมัยก่อน ที่ดินอุดมสมบูรณ์มาก นาข้าวยาวสองเส้น สามเส้น ได้ข้าวเยอะ ไม่ต้องใส่ปุ๋ย ไม่มีแมลงรบกวน ใต้ฟางข้าวจะมีกบ เขียด นอนอยู่ในนั้น ตอนกลางวันแดดร้อน ไปเลิกฟางข้าวขึ้น จะเห็นตัวกบ เขียด นอนอยู่ในนั้น ก็จับมาเป็นอาหาร” โดยเฉพาะในช่วงเดือน 11-12 ซึ่งเป็นช่วงน้ำมาก ในห้วยลำพระเพลิงมีปลาชุกชุมมากมายหลายชนิด ตอนกลางคืนคนจะนำเบ็ดไปปักไว้ตรงขอบนา ตอนเช้าจะได้ปลามา หรือ บางทีก็จะมีการทำลอบ ไซ หรือ มอง ไว้จับปลาตามห้วย หนอง หากได้ปลามากกินไม่หมด ก็จะทำปลาร้า ปลาจ่อม เก็บไว้ หรือในหน้าแล้ง ก็จะมี หนูตามท้องนา ชาวบ้านเรียกว่าหนูกลางวัน นำมาทำเป็นอาหารได้ มีชาวบ้านเล่าให้ฟังว่า “ผมจำได้ว่า วิถีชีวิตของพวกผมสมัยนั้น พอหน้าแล้ง เกือบข้าวเสร็จ มันจะมีหนูตามท้องนา หนูกลางวัน เขาจะเอามาประกอบเป็นอาหาร ไม่มีเชื้อโรคอะไร สมัยนั้นเรากินหนูได้สบาย กินอร่อยครับ” นอกจากนี้แมลงต่าง ๆ ก็สามารถนำมาเป็นอาหารได้ โดยคนจะเรียนรู้ที่จะเลือกแมลงที่กินอร่อย ไม่มีอันตราย โดยสังเกตว่า ถ้าแมลงกินต้นไม้ที่คนกินได้ คนก็จะกินแมลงนั้นได้ โดยมักจะนำมาคั่ว ใสเกลือ ถือเป็นอาหารกินเล่นที่เอร็ดอร่อยมาก

ป่าอันอุดมสมบูรณ์เป็นเสมือนแหล่งอาหารที่สำคัญตลอดปี ในแต่ละฤดูกาลป่าจะมีอาหารหลากหลายสำหรับคนได้เข้าไปเก็บหา เช่น ผักต่าง ๆ เห็ดนานาชนิด ซึ่งคนจะเรียนรู้การสังเกตเห็ดที่สามารถนำมากินได้ สะสมเป็นความรู้บอกต่อ ๆ กันไป พ่อแม่จะสอนให้ลูกสังเกตว่าเห็ดชนิดใดกินได้ ชนิดใดเป็นพิษ ถ้าเห็ดชนิดใดมีหนอนกินรากเห็ดแสดงว่าคนกินได้ บางทีก็ให้สังเกตสีและลักษณะของเห็ดควบคู่ไปด้วย เห็ดที่เมื่อเก็บขึ้นมา มีความเหนียว จะเป็นเห็ดที่กินได้ นอกจากเห็ดแล้ว หนอนไม้ก็เป็นสิ่งที่คนเก็บหามาทำเป็นอาหารหลากหลายชนิด มีการไล่เกลือเพื่อดองหรือหมัก เก็บไว้กินได้นาน ๆ หรือในยามที่มีข้าวไม่พอกิน จนจะเก็บหากลอย มาหั่นเป็นชิ้นบาง ๆ แฉ่น้ำ คลุกเกลือ ขยำจนหมดเชื้อเมา แล้วนำมาทิ้งเหมือนข้าวเหนียว กินแทนข้าวในยามขาดแคลนได้

นอกจากนี้บางคนอาจหาอาหารประเภทเนื้อสัตว์จากการออกไปจับสัตว์ป่า ประเภท เก้ง กวาง หมูป่า มาเป็นอาหาร การออกไปล่าสัตว์มักจะไม่ใช่ไปคนเดียว แต่จะจับกลุ่มกันไปประมาณ 4-5 คน เพื่อเข้าป่าไปด้วยกัน เมื่อได้สัตว์ปามาหนึ่งตัวก็จะมักจะพอ ไม่ล่าสัตว์ครั้งละมาก ๆ เมื่อกลับออกมาก็นำเนื้อสัตว์ที่ได้มาแบ่งกันในหมู่ที่ไปด้วยกัน บางทีก็แบ่งให้เพื่อนบ้านใกล้เคียงด้วย หรือบางทีก็แบ่งเนื้อสัตว์ที่ได้ไปแลกอย่างอื่น เช่น แลกข้าว การแบ่งปันอาหารกันและการแลกเปลี่ยนจึงมีส่วนทำให้เกิดความเพียงพอในการบริโภคด้วย เช่น คุณยายคนหนึ่งกล่าวว่า “สมัยโบราณก็หาวันกินวันไป ไม่ต้องมีเงินเก็บ ไม่ต้องไปกู้หนี้ยืมสินใคร ถ้ามีพริกมาหาบหนึ่ง ก็แบ่งกันกิน ได้หมูป่ามาตัวหนึ่ง ก็แบ่งกันไป แลกกัน” หรือคุณลุงอีกคนหนึ่งเล่าว่า “สมัยที่ผมยังเด็ก ๆ แทบจะไม่มีเลยของที่ซื้อมากินนี้ อย่างปลาร้าก็หมักไว้กินเป็นปี ปลาก็กินกันได้ตลอดปี”

การสร้างความหลากหลายในการทำนาและการเพาะปลูก
 การทำนา ทำไร่ และการเพาะปลูกพืชผลนานาชนิดของผู้คนบนลุ่มน้ำ
 ลำพระเพลิง ก่อนหน้าที่จะมีระบบชลประทานต้องพึ่งพาน้ำฝนเป็นหลัก ซึ่ง
 ชาวบ้านได้เรียนรู้จากประสบการณ์ว่า ฝนมิได้ตกตามฤดูกาลเสมอไป
 บางปีมีฝนมาก บางปีแห้งแล้ง จึงต้องหาวิธีในการดำรงชีวิตอยู่กับภาวะ
 ทางธรรมชาติที่ไม่แน่นอน ในการทำนาเพื่อจะได้ข้าวซึ่งเป็นอาหารหลัก
 คนจะปลูกข้าวหลากหลายชนิด บนพื้นที่ที่เป็นทั้งที่ลุ่ม ที่ดอน และในปีที่
 ฝนแล้งมีน้ำไม่เพียงพอกับการทำนาคา ก็จะมีการหาที่ราบหนึ่งถึงสองไร่
 เพื่อหยอดข้าวไร่ ซึ่งเมื่อพอมีฝนตกลงมาบ้างก็จะได้ข้าวไว้กิน แม้จะไม่
 เพียงพอ ก็มีส่วช่วยบรรเทาการขาดแคลนข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักไปได้
 บ้าง หรือในบางกรณีที่ไม่มีความจำเป็นต้องปลูกข้าวไร่ ก็จะมีการปลูกข้าวในนาที่ไม่มี
 น้ำขัง ซึ่งเรียกว่าการหว่านแห้ง ซึ่งเป็นการหว่านข้าวในพื้นที่แห้ง และรอให้
 มีน้ำฝนมาช่วยให้ข้าวเติบโต ชาวนาได้เล่าถึงการเลือกปลูกข้าวให้มีความ
 หลากหลายเหมาะสมกับพื้นที่ที่ปลูกว่า

ก็อยู่ที่ข้าว ว่าข้าวหนัก ข้าวเบา ข้าวกลาง คือข้าวหนักใส่ในลุ่ม
 ข้าวกลางก็ใส่นากลาง ๆ ข้าวเบาก็ใส่นาสอง คือ ข้าวนี้เขาจะไม่
 หว่านพร้อมกันหรอก คือลุ่มนี้เขาจะใส่ข้าวหนัก เพราะว่าเดือน
 พฤษภาคมเตรียมดำได้แล้ว เดือนมิถุนายนก็หว่านได้ ข้าวกลางก็ตัดไป
 อีกเดือนหนึ่งก็หว่านได้ ถ้าข้าวเบาก็หว่านเดือน 8 คือ ข้าวเบา
 หว่านไว้ก็ออกเร็ว ถ้าข้าวหนักหว่านช้าก็ไม่มีผลออก

ที่ดินตามหัวไร่ปลายนา ซึ่งในยุคที่ยังไม่มีรถแทรกเตอร์สำหรับไถ
 จะมีขนาดกว้างใหญ่ คนจะปลูกต้นไม้หลากหลายชนิด เช่น กล้วย มะม่วง
 มะพร้าว มะปราง มะกรูด มะไฟ ต้นจ๊ว ต้น ฝั่ ต้นมะขาม โดยปลูกปะปน

กันไป เมื่อเมล็ดจากต้นเดิมร่วงก็จะปล่อยให้ต้นงอกขึ้นมาเอง จนกลายเป็นดงหนาแน่น ไม่ต้องดูแลมาก นอกจากนี้ก็จะมีการปลูกถั่ว และ ผักต่าง ๆ ไว้กินด้วย ผู้ที่มีที่ดินอยู่ในที่สูง ก็จะปลูกฝ้าย เพื่อนำปุ๋ยฝ้ายมาทำเป็นผ้าห่มนอน นอกจากนี้ในปีที่มีฝนตกน้อย คนจะหาทางปลูกพืชอื่น ๆ ที่สามารถทนต่อความแห้งแล้งได้ เช่น ต้นยาสูบ เพื่อจะได้เก็บใบยามาทำเป็นเส้นยา เพื่อนำไปขายให้ได้เงินมาซื้อข้าว ดังเช่นคุณลุงซึ่งอยู่ที่ตำบลตะขบเล่าว่า “คนทำแต่น้ำฝน ปีไหนฝนตกน้อย ปลูกข้าวไม่พอกิน ต้องปลูกยาไปแลกข้าว คนในตะขบนี้จะปลูกยาขายกันในหน้าแล้ง เป็นยาบุหรี่สูบ ปลูกแล้วต้องเอามาอบ แล้วก็ขาย และนำไปตาก ขายได้”

นอกจากข้าวซึ่งเป็นอาหารหลักแล้ว คนจะพยายามหาทางปลูกพืชอื่น ๆ ตามแต่สภาพพื้นที่จะอำนวย ในบริเวณตอนกลางลุ่มน้ำ ซึ่งพื้นที่โคก คนจะปลูกพืชไร่นานาชนิด เช่น อ้อย ข้าวโพดซึ่งเรียกกันว่าข้าวโพด ข้าวเหนียวมีรสจี๊ด ละหุ่ง ลูกเดือย ส่วนในที่ที่ดินมีความชุ่มชื้นจากลำน้ำที่ไหลผ่านพื้นที่ต่าง ๆ คนจะปลูกผลไม้หลากหลายชนิด เช่น กัลย มะพร้าว มะไฟ มะปราง มะม่วง ขนุน ละมุด และพืชผักต่าง ๆ สามารถเก็บกินได้ในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงนับจากอดีตยังมีพืชจำพวกผัก ซึ่งมีลูกใหญ่ ซึ่งเมื่อเก็บมาแล้วจะนำมาทาปูนแดงเพื่อกันความชื้น วางกองรวมไว้ในที่โปร่ง สามารถเก็บไว้กินได้ข้ามปี อดีตผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งในตำบลตูมเล่าว่า

เมื่อก่อนที่ยังไม่ได้สร้างเขื่อนชลประทาน นาก็ทำได้ไม่เต็มทีหรอก ไม่มีที่กักเก็บน้ำทำนาบางปีก็ไม่ได้ปลูก ฝนทิ้งช่วงก็ไม่ได้ทำ ก็ยึดอ้อยเป็นหลัก ถ้าไม่มีที่โคกก็ต้องไปขอที่โคกเขาทำ ไม่ต้องเช่านะ เพราะแต่ก่อนมันเป็นป่า โดยมากเขาจะถาง

ป่าดงดิบให้เลียนเตียนเพราะป่าดงดิบนี้ค่อยจะทนไปตั้ง 5-6 ปี และปุ๋ยยานี้ไม่เคยใส่เลย แต่ก่อนใช้แต่แรงแง และจะปลูกของเสริมหลายๆ อย่าง เช่น พักทอง พักเขียวใหญ่ ๆ และก็เดือย ฝ่าย เขาจะปลูกตามหัวไหล่ เสริมตามข้าง ๆ มันก็คล้าย ๆ เรามีของกินทุกอย่างทุกแนวอย่างนี้ อย่างพักทองหรือแตงพักมันเก็บได้ง่าย และนานกว่าจะแก่ลงก็เก็บไว้ที่บ้านมันก็เก็บได้นานเป็นปี มันก็ยังเหมือนเดิมนะ มันทนจริง ๆ เลย ลูกมันโต เก็บกองไว้ ให้อากาศมันถ่ายเทได้ และก็จะมีปูน ปูนแดงที่คนแก่เขาเอากินกับหมาก เขาเอามาทาเพื่อกันลม หรืออะไรไม่ทราบนะครับ พักทองก็ดี พักเขียวก็ดี เขาจะตากกันน้ำ กันไม่ให้มันเน่าเร็ว

บางคนมีที่ดินน้อยหรือมีแต่ที่นาอย่างเดียว ก็จะพยายามสร้างความหลากหลายในการผลิตด้วยการไปขอยืมที่ดินของญาติพี่น้องที่ไม่ได้ใช้มาทำการเพาะปลูก บางครอบครัวซึ่งอยู่ทางตอนกลางลุ่มน้ำ ต้องเดินทางไปไกลถึงทางตอนต้นน้ำนับเป็นระยะทาง 20-30 กิโลเมตร เพื่อไปหาที่ทำไร่ คุณลุงคนหนึ่งเล่าว่า “ต้องเดินไปทำไร่ที่ตะขบ เดินไปประมาณยี่สิบกว่ากิโล ไปกับกับพ่อแม่ เดินไปเป็นทีมเลย คือในกลุ่มของเรา เราจะชวนกันว่าไปทำไร่ตะขบ จะเริ่มการถางป่าดงดิบ ปลูกกระท่อมอยู่กันเป็นวงกลม กระท่อมใครกระท่อมมัน วังตะขบเป็นดินดงดิบ มีกล้วยป่าขึ้นเอง” การไปทำไร่ในที่ไกล ๆ คนจะต้องไปสร้างกระท่อมเพื่อพักแรมเป็นเวลานานเพื่อปลูกพืช ทุแล และอาจรอเก็บเกี่ยวเลย นอกจากนี้บางคนจะไปหาที่ทำสวนทิ้งไว้ในป่า และหาเวลาไปดูแล เพื่อให้มีโอกาสเก็บพืชผลมาบริโภค หรือนำไปขายหรือแลกเปลี่ยนในยามจำเป็นได้

ด้วยสภาพธรรมชาติของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงที่มีพื้นที่สำหรับการทำนา ทำสวน หรือทำไร่ปะปนกันไป ฐานการดำรงชีวิตของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึงเป็นฐานที่กว้าง ประกอบไปด้วยแหล่งที่มาของอาหารและผลผลิตที่มีความหลากหลาย ตั้งแต่การเก็บหาของจากธรรมชาติ โดยเฉพาะการจับปลาจากห้วยลำพระเพลิง หรือการไปหาของป่าพวกหน่อไม้ เห็ด การเก็บหาผักที่มีอยู่ตามทุ่งนา เช่น ผักมะรุม ผักไร ไปจนถึงการทำนาปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภค การทำไร่เพื่อให้ได้เงินสดเป็นครั้งคราว การทำสวนผลไม้และการปลูกผัก ซึ่งเป็นเสมือนน้ำบ่อทรายทำให้มีอาหารบริโภคที่มีความหลากหลาย และยังสามารถนำไปแลกเปลี่ยนหรือขายได้รายได้เล็ก ๆ น้อย ๆ ทำให้วิถีชีวิตของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีความเป็นอิสระในเชิงเศรษฐกิจค่อนข้างสูง คือมีการนำเข้าหรือซื้ออาหารหรือปัจจัยการผลิตค่อนข้างน้อย สิ่งเหล่านี้สะท้อนออกมาในคำพูดที่ได้กล่าวถึงชีวิตในอดีตว่า “อาหารส่วนใหญ่เราจะหาหรือปลูกเองมากกว่า เราจะกินของที่เรามีอยู่ เรามีกล้วย เรามีอ้อย ก็ทำเป็นน้ำอ้อยน้ำตาล เก็บใส่กระบวยหรือเข่งหรือชะลอมไว้ พอเราปลูกผักทอง เราก็เอามาทำของหวานเรียกว่า *ดัมหวาน*”

การติดตามการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงซึ่งจะเสนอในตอนต่อไป จะเห็นว่า แม้ว่าในเวลาต่อมาจนถึงปัจจุบัน สภาพธรรมชาติของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะเปลี่ยนแปลงบ้างจากกระแสนการพัฒนาที่หลังไหลเข้ามาในทุกพื้นที่ แต่ด้วยการมีฐานอันมั่นคงในการดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับลุ่มน้ำ ทำให้คนไม่ละทิ้งฐานชีวิตเดิม แต่ได้พยายามนำความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับใช้ รวมทั้งยังพยายามนำการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น มาช่วยขยายฐานการดำรงชีวิตให้สามารถดำรงอยู่

ในสังคมสมัยใหม่ได้ แต่ชีวิตแบบพออยู่พอกิน และการดำรงชีวิตแบบพอเพียงก็ยังคงเป็นฐานคิดที่สำคัญของชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงแม้ในช่วงปัจจุบันนี้

การแบ่งปันน้ำ: ฐานรากของระบบความสัมพันธ์บนลุ่มน้ำลำพระเพลิง

บนพื้นที่ของลุ่มน้ำลำพระเพลิง มีหมู่บ้านต่างๆ ตั้งอยู่มากมายกว่า 150 หมู่บ้าน หมู่บ้านเหล่านี้ล้วนได้อาศัยน้ำจากลำน้ำลำพระเพลิงซึ่งไหลผ่านหมู่บ้านทั้งในการอุปโภค บริโภค และการเพาะปลูก ไม่ว่าจะเป็นการทำนา ทำไร่ ทำสวน โดยเฉพาะในการทำนาซึ่งแต่เดิมนั้น คนเกือบทั้งหมดในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภค หากมีเหลือก็จะนำไปขายเพื่อนำเงินมาซื้อสินค้าที่จำเป็น ความอยู่รอดของคนจึงขึ้นอยู่กับผลผลิตที่ได้จากการทำนา โดยที่เป้าหมายหลักของครอบครัวจะอยู่ที่การผลิตข้าวได้เพียงพอกับความต้องการของสมาชิกในครัวเรือน ผู้ที่อาศัยอยู่ในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะเรียกตัวเองว่าเป็นชาวนา แม้ว่านอกเหนือจากการทำนาแล้วเกือบทุกครอบครัวจะมีการเพาะปลูกพืชอย่างอื่นด้วยก็ตามในการทำนา นอกเหนือจากการอาศัยน้ำฝนแล้ว ชาวนาจะอาศัยน้ำจากลำพระเพลิงช่วยในการทำนาด้วย

ในการนำน้ำจากลำน้ำลำพระเพลิงมาใช้ในการทำนา ชาวนาจะใช้วิธีสร้างทำนบให้สูงกว่าระดับพื้นที่นาเป็นตักน้ำไว้ เพื่อให้น้ำไหลเข้าไปยังที่นา ในแต่ละตำบลจะมีทำนบอย่างน้อย 3-4 ทำนบ บางตำบลมีถึง 7 ทำนบ ขึ้นอยู่กับพื้นที่นาที่ต้องใช้น้ำจากลำน้ำ ในช่วงที่ชาวนาที่อยู่ในพื้นที่ขึ้นไปทางเหนือของลำน้ำกันทำนบให้สูงเพื่อให้น้ำเข้านา จะทำให้ผู้ที่

อยู่ในพื้นที่ตอนกลางหรือปลายลำน้ำไม่ได้รับน้ำเต็มที่ ดังนั้นชาวนาทั้งหมดที่ใช้น้ำจากลำพระเพลิงจึงต้องมาร่วมมือกันจัดระบบการท่อน้ำเข้าพื้นที่นา ให้ชาวนาทุกพื้นที่ซึ่งอยู่ตลอดลำน้ำ ได้ใช้น้ำเพื่อการทำนาอย่างเป็นธรรม เพราะทุกคนต่างรู้ว่า ข้าวเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการดำรงชีวิตของทุกคน หากมีชาวนาที่ไม่ได้รับน้ำในช่วงที่ข้าวต้องการน้ำ ข้าวจะเสียหายและชาวนาจะประสบกับความเดือดร้อน ผู้ที่เคยเป็นหัวหน้าทำนบในอดีตเล่าว่า

การทำนาในสมัยก่อนโดยมากเราจะใช้ระบบเป็นคำพูดมากกว่าทำหลักฐาน เป็นการรวมตัวแบบลักษณะวานกันมากกว่า เรามีหัวหน้าทำนบของตำบลชุม ที่ตมนี้เรามี 4 ทำนบ เป็นทำนบดิน เราจะมีการทำเหมืองส่งน้ำ ซึ่งจะต้องมีการขุดลอกเหมืองก่อนตกกล้า ดังนั้นทุกปีจะต้องลอกเหมืองก่อน แล้วจึงมาซ่อมแซมทำนบ หัวหน้าทำนบจะนัดชาวนามาประชุมชี้แจงและนัดวันมาลอกเหมือง การลอกเหมืองจะใช้ระบบที่มาช่วยกันลอกจนเสร็จ โดยไม่ได้แบ่งว่าใครนาน้อยนามาก ช่วยกันจนปิดเหมืองเสร็จจึงถือว่างานเสร็จ

ชาวนาในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึงมีความสัมพันธ์กันในลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกัน มีความเห็นอกเห็นใจกัน ในขณะเดียวกันต่างฝ่ายก็ต้องเคารพในสิทธิในการใช้ทรัพยากรน้ำของชาวนาแต่ละคน ชาวนาจะมีการเลือกหัวหน้าทำนบของแต่ละพื้นที่ขึ้นมา เพื่อเป็นผู้คอยดูแลจัดการให้ทุกคนได้รับน้ำจากลำพระเพลิงตามความจำเป็น และขณะเดียวกันหัวหน้าทำนบจะต้องเป็นผู้ไปเจรจากับหัวหน้าทำนบที่อยู่เหนือลำน้ำ ให้มีการปล่อยน้ำมายังพื้นที่ที่อยู่ตอนปลายน้ำลงมา หัวหน้าทำนบจึงต้องเป็นคนที่

กล้าพูด กล้าทำ ชาวนาเชื่อถือ ไว้วางใจ รวมทั้งต้องเป็นคนเสียสละเวลาให้กับส่วนรวมได้ และเป็นที่รู้จักของคนต่างหมู่บ้าน ทั้งนี้เพื่อให้การเจรจาเรื่องการจัดแบ่งน้ำเป็นไปอย่างราบรื่น และได้ผล หัวหน้าตำบลจะพยายามไปร่วมงานต่างๆ ของคนต่างพื้นที่ หรือต่างหมู่ เพื่อสร้างความคุ้นเคย ดังนั้นการเจรจาทุกครั้งจึงอยู่บนพื้นฐานของการมีอัธยาศัยไมตรีต่อกัน ดังที่มีหัวหน้าตำบลของบ้านตุมกล่าวว่

ตำบลต่างๆนี้จะมีทำนบอยู่ บางตำบลมี 3-4 ทำนบ บางตำบลมี 5-7 ทำนบ การทำนาสมัยก่อนก็ทำด้วยธรรมชาติพอฝนฟ้ามา น้ำก็มา แคะฟ้าแลบ 3 วัน น้ำก็มาแล้ว พอน้ำมาก็เตรียมทำนบเป็นทำนบดินใช้พวกหญ้าคา กะยวหญ้าคามัดเป็นรูปบวบ แล้วก็ทตน้ำ ที่นี้ทำนบต่อไปเขาจะคอยดูของเรา ดูทุ่งนาเราว่าทุ่งน่าน้ำมันเต็ม อุดมสมบูรณ์แล้ว แต่ทุ่งนาของเขาต้องการน้ำ เขาจะขึ้นมาหาหัวหน้าตำบล บอกว่าทางใต้ยังไม่ได้กัน ก็ขอเปิดทางน้ำก่อนเพื่อให้คนทางใต้ได้เพาะปลูก เขาจะบอกกันด้วยวาจา โดยว่าขอกันสามวันสี่วัน อย่าเพิ่งทตน้ำ ที่นี้พอน้ำไหลลงไปข้างล่าง พอข้างล่างตรงนี้ได้ ข้างล่างโน้นขึ้นมาหาตรงนี้อีก มันก็เหมือนลงบันได จากข้างบนลงมาข้างล่าง อะไรอย่างนี้ครับ มันดๆลงไป ที่นี้พอเราหยุดทตน้ำไป 4-5 วัน ไม่มีใครขึ้นมาหาเรา นั่นแปลว่าเขาบอกว่าเขาได้น้ำแล้ว ไม่ต้องมาพูดกัน แต่ถ้ายังขาด เขาก็จะมาหาเราอีก

ความสัมพันธ์ของชุมชนหมู่บ้านในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงในหลายๆ ด้านถูกสร้างและสืบสานผ่านกระบวนการจัดการเกี่ยวกับการแบ่งปันน้ำในการทำนา และกระบวนการสร้างทำนบซึ่งจะต้องมีการทำใหม่ทุกปี โดย

เมื่อถึงฤดูเตรียมนา จะมีการนัดชาวนาทุกคนที่ต้องอาศัยทำนบในการ
ทตน้ำ มาช่วยกันลอกเหมืองแบ่งทำนบให้คนรับผิดชอบดูแล ซึ่งการสร้าง
ทำนบจะเริ่มตั้งแต่การไปตัดตอดันกล้วยต้นใหญ่ ๆ จากบนเขาหรือบนโคก
มาทำเป็นเสาเข็ม โดยทำราวไว้ข้างล่างกันไม่ให้พังลงมา จากนั้นก็จะใช้
ต้นไผ่มาสานเป็นแผง และนำลูกบวบและหญ้าคามากผูกติดไว้เพื่อกันไม่ให้
น้ำกัดเซาะพัง ขุดดินอัดเป็นก้อน ๆ มาจากนา มาโยนใส่ตรงกลาง คุณยาย
ที่เคยไปร่วมสร้างทำนบเล่าว่า “เขาเอาไม้มาปักลงกลางห้วย ปักลง ๆ พี่
น้องคนไหนมีนาก็มาช่วยกันขุดดินเป็นก้อนอัดวางไว้ คนขุดก็ขุด คนจัดก็
จัดออก โยนดินลงปิดน้ำในห้วย หลายวันวันมันถึงจะแล้ว ยายยังเคยไป
เลย ไปกันเรือนละคน เหนื่อยก็หาเงินซื้อเหล้าซื้อของหวานกันกิน เลี้ยงกัน
ตอนเพลตอนบ่าย” การสร้างทำนบจึงเป็นการทำงานร่วมกันของชาวบ้านที่
ทุกคนจะต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน และแม้เมื่อเริ่มใช้ทำนบ ชาวนาก็
จะช่วยกันดูแลทำนบ คือถ้าฝนมากจนทำนบรับน้ำไม่ไหว ก็จะมีการเปิด
ทางน้ำเพื่อให้น้ำไหลผ่าน ในบางปีน้ำมาก ทำนบพังหลายครั้งก็ต้องมา
ช่วยกันซ่อมแซม

ทำนบที่ชาวนาสรางขึ้นจะได้รับการปรับเปลี่ยนระดับความสูงต่ำ
อยู่ตลอดเวลาตามปริมาณของน้ำตามธรรมชาติ และตามความต้องการน้ำ
ของชาวนาแต่ละพื้นที่ ชาวนาจะรู้วิธีการปรับระดับน้ำให้เร็ว แรง หรือช้า
ตามความต้องการ แต่ขณะเดียวกันก็มีใช้ความพยายามที่จะควบคุมธรรม
ชาติแบบเบ็ดเสร็จ แต่เป็นการปรับความต้องการของตนเองให้สอดคล้อง
กับธรรมชาติด้วย

โดยทั่วไป นอกจากการมีหัวหน้าทำนบแล้ว ชาวบ้านจะเลือกคนที่
จะมาเป็นผู้ดูแลทำนบด้วย คนที่จะมาดูแลทำนบมักจะเป็นคนที่ไม่มียี่ดดิน

ฐานะลำบาก และเป็นคนขยัน จะมาเป็นคนดูแลทำนบ โดยผู้ที่ทำหน้าที่นี้ จะต้องคอยเดินดูแลตลอดสายน้ำที่มีทำนบที่ตนเองรับผิดชอบ โดยจะมี ชาวนาตามพื้นที่ต่าง ๆ ที่ยังได้รับน้ำไม่พอขอให้ช่วยเสริมต่อน้ำเพื่อทดน้ำ ให้ หรือหากทำนบเสียหายเพียงเล็กน้อยก็จะเป็นคนซ่อมแซมทำนบ หาก ทำนบพังเสียหายมากก็จะไปบอกหัวหน้าทำนบให้ระดมคนมาช่วยกัน ซ่อมแซม ผู้ดูแลทำนบจะได้รับผลตอบแทนจากชาวนาอื่นๆ คือจะได้รับ ส่วนแบ่งปลาที่ถูกกักไว้ในคลองหรือในเหมืองตามธรรมชาติ เพราะเมื่อ ชาวนาซึ่งเป็นเจ้าของที่นาวิดปลา ก็จะแบ่งปลาให้คนดูแลทำนบด้วย

อย่างไรก็ตาม การแบ่งปันน้ำเพื่อนำมาใช้ในการทำนา บางครั้งก็ อาจมีปัญหาและข้อขัดแย้งได้ โดยเฉพาะในกรณีที่ชาวนามีพื้นที่นาสูง ต้องเสริมทำนบให้สูงมาก น้ำจึงจะเข้านา แต่เมื่อได้รับน้ำเพียงพอแล้วอาจ ไม่รีบรื้อทำนบลงเพื่อเปิดทางให้น้ำไหลไปยังพื้นที่ที่ต่ำกว่า เมื่อเกิดกรณี เช่นนี้ หัวหน้าทำนบจะต้องไปพูดจาขอให้มีการปล่อยน้ำลงมา ซึ่งใน หลาย ๆ กรณี ผู้ที่มีที่ดินอยู่ทางตอนปลายน้ำ ซึ่งเรียกกันว่า มีนาปลาย เหมือ และเป็นคนมีบารมีพอสมควร จะต้องรับหน้าที่เป็นหัวหน้าทำนบไป โดยปริยาย เพราะเป็นผู้ที่ได้รับความเชื่อถือ บางทีต้องไปเจรจาเองทำ บ่อย ๆ เข้า ก็จะได้รับการร้องขอให้เป็นหัวหน้าทำนบ ดังเช่นหัวหน้าทำนบ คนหนึ่งเล่าว่า “นาผมเป็นนาปลายเหมือง ต้องเดินบ่อย ถ้าไม่เดินบ่อยก็ ไม่ได้น้ำ พอน้ำลงมาก็มีคนมาขอแบ่ง ผมก็ต้องเดินบ่อยขึ้น คนเขาเห็นผม สนใจ พอหัวหน้าคนเก่าเสียชีวิต ก็เลยยกให้ผมดูแลแทน” นอกจากการ เจรจากันด้วยการพูดหรือขอร้องแล้ว ในบางกรณีอาจมีการแสดงความไม่ พอใจ โดยอาจมาแอบรื้อทำนบลงในตอนกลางคืน ซึ่งเท่ากับเป็นการแสดง การบังคับทางสังคมให้คนที่อาจจะละเลยการคำนึงถึงสิทธิของผู้อื่นได้ปรับตัว

เอง แต่กรณีเช่นนี้จะเกิดขึ้นเป็นครั้งเป็นคราวไม่บ่อยนัก โดยทั่วไปแล้วหัวหน้าทำนบซึ่งชาวนาเป็นผู้เลือกขึ้นมาจะเป็นผู้คอยประสานให้ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ตามความจำเป็น

วิถีชีวิตของชาวนาในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึงผูกพันกับลำน้ำเป็นอย่างมาก เพราะน้ำจากลำน้ำมิได้เป็นเพียงปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการทำนา แต่ระบบความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการจัดการสร้างทำนบและแบ่งปันน้ำได้กลายเป็นสายใยที่ทำให้คนที่ใช้น้ำและใช้ทำนบหรือฝายร่วมกัน ต้องอาศัยพึ่งพากัน เห็นอกเห็นใจกัน ไม่มุ่งเอาแต่ประโยชน์ของตนเอง โดยทุกคนจะตระหนักในสิทธิของตนเอง ขณะเดียวกันก็เคารพในสิทธิของผู้อื่นด้วยเช่นกัน สิทธิเหนือทรัพยากรน้ำจึงเป็นของทุกคนในชุมชน และมีกระบวนการจัดการที่ทุกคนมีส่วนร่วมอย่างเสมอภาค

การแลกเปลี่ยนเพื่อการดำรงชีวิตไม่ใช่เพื่อกำไร

การแลกเปลี่ยนผลผลิตเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านมาเป็นเวลานาน ทั้งนี้เพราะแม้แต่ในช่วงที่คนมีการผลิตเพื่อบริโภค คนก็ยังมีความต้องการสิ่งจำเป็นอื่นๆที่ไม่สามารถผลิตหรือเก็บหาได้จากธรรมชาติ ในอดีตผลผลิตที่คนในหมู่บ้านนำไปขายเป็นหลักคือข้าว ซึ่งหากผลิตได้เกินกว่าความต้องการในการบริโภคก็จะนำไปใส่เกวียนไปขายตามแหล่งที่มีพ่อค้ารับซื้อโดยหลังจากที่มีการตั้งโรงสีแล้วชาวนา ก็จะบรรทุกข้าวเปลือกไปขายที่โรงสี นอกจากข้าวแล้วชาวนายังขายผลผลิตอื่นๆที่สามารถผลิตหรือเก็บหาได้ เช่น หากมีมะพร้าวก็จะใส่เกวียนไปขายเช่นเดียวกับข้าว แต่หากเป็นของที่พอจะแบกหามได้ เช่น ปลา พืชผักต่างๆ ก็จะใช้วิธีหอบไปขาย เงินที่ได้จากการขาย มักจะนำไปซื้ออาหารบางอย่าง เช่น หมู เกือบ หรือสิ่งของที่จำเป็นต่าง ๆ ที่ไม่สามารถผลิตได้เอง หรือแม้

แต่ที่ดิน ก็ยังมีการนำมาแลกเปลี่ยนกับวัวควายได้เช่นกัน แต่โดยทั่วไปแล้วในยุคนี้การซื้อขายจะมีน้อย ส่วนใหญ่จะอาศัยแลกเปลี่ยนสิ่งที่จำเป็นกันมากกว่า ดังเช่นชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวว่า

สมัยก่อนนี้ คนจะมีเหมือนกันหมด อย่างผมทำอ้อยตั้งแต่เล็ก ๆ ตื่นตั้งแต่ตี 1 เป็นเด็กอายุประมาณ ป. 2 ป.3 ก็ไล่ควายไป พ่อแม่ก็ป้อนอ้อยลูกก็ไล่ควาย กลับไปบ้างยืนฟังตูดควายบ้างอะไรบ้าง แต่ก็ได้อ้อยนี้แหละครับ มาช่วยเสริมเพราะว่าข้าวนี้ไม่แน่นอนสมัยก่อนข้าวถึงหนึ่งก็ประมาณ 10 กิโล ขายได้ถึงละ 4 บาท 5 บาท แต่ก็ไม่ค่อยมีการซื้อขายกันตอนแรกก็มีมะพร้าวบ้านโน้นมีข้าวก็เอาข้าวมาแลกมะพร้าว บ้านนี้ขาดน้ำอ้อยก็เอาน้ำอ้อยไปแลกกัน สมัยก่อนน้ำตาลก็ไม่ค่อยมีมัน ไม่ค่อยมีคนนิยม เขานิยมน้ำอ้อย เราจะมีเราเรียกเต้าอวย คือทำให้มันข้นเป็นสีน้ำตาล แล้วก็เอามาใส่ภาชนะซึ่งเป็นกระบวยที่เขาปั้นจากดินเผา เก็บเอาไว้ได้นาน

การแลกข้าวกับเกลือเป็นกิจกรรมการแลกเปลี่ยนที่ทำกันจนเป็นระบบ เพราะเกลือเป็นสิ่งจำเป็นมากในการถนอมอาหาร ผู้ที่นำเกลือมาแลกข้าวจะมาจากนอกเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิง ซึ่งมีการทำนาเกลือ เช่นที่ อำเภอขามทะเลสอ โดยจะบรรทุกเกลือใส่เกวียนมาเป็นขบวน เดินทางรอนแรมไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ และพักอยู่ตามหมู่บ้าน บ้านละวันหรือสองวัน แล้วแต่ขนาดของหมู่บ้าน ชาวบ้านที่ต้องการเกลือจะนำข้าวมาแลกกับเกลือในอัตราข้าว 1 ส่วน เกลือ 2 ส่วน เมื่อตกลงกันได้แล้ว เจ้าของเกลือจะฝากข้าวที่แลกไว้ตามบ้านนั้น ๆ ก่อน เมื่อรอนแรมไปขายเกลือหมดแล้ว เขากลับจึงมาเก็บรวบรวมข้าวที่ฝากไว้ตามรายทางบรรทุกเกวียน

กลับ ระบบการแลกเปลี่ยนแบบนี้จึงเกิดจากความจำเป็นที่จะต้องพึ่งพากันในด้านอาหาร เพราะผู้ที่นำเกลือมาขาย มาจากหมู่บ้านที่ทำนาเกลือไม่มีข้าว ส่วนชาวลำพระเพลิงมีข้าวแต่ต้องการเกลือ และยังต้องอาศัยความไว้วางใจกันในระบบการแลกเปลี่ยนด้วย เพราะคนนำเกลือมาแลกเปลี่ยนไม่สามารถนำข้าวไปได้ทันทีที่ต้องรอจนเกลือหมดจึงจะมีที่ว่างสำหรับบรรทุกข้าวใส่เกวียนกลับไปได้

นอกจากเกลือแล้ว คนยังมีการแลกเปลี่ยนอย่างอื่นตามความต้องการจำเป็น เช่น หากต้องการฝ้ายหรือจิวมาทอผ้า แต่ไม่ได้ปลูกไว้ ก็ต้องไปหาแลกเปลี่ยน บางทีต้องไปแลกเปลี่ยนต่างหมู่บ้าน หรือบางทีต้องไปไกลถึงต่างตำบล โดยมักจะใช้การหาบของที่มีอยู่เดินทางไปยังหมู่บ้านหรือตำบลซึ่งมีสิ่งที่ต้องการ เช่น หมู่บ้านในที่สูงมีการปลูกฝ้ายกันมากก็จะไปขอแลกเปลี่ยนซึ่งก็ไม่ต้องมีการเจรจาตกลงกันไว้ก่อน เมื่อไปถึงก็มักจะแลกเปลี่ยนได้เลย

ส่วนการนำผลผลิตไปขายที่ตลาดเมืองปัก ในช่วงที่ยังไม่มีถนน ก็มีการทำบ้างแต่ไม่มากนัก เพราะการไปตลาดเมืองปักต้องหาบของไปไกล แต่หากต้องการเงินคนก็จะนำของไปขายเป็นครั้งคราว เช่น กลัวยหรือบางทีก็นำน้ำตาลอ้อยที่ทำใส่กระบวยไว้ไปขาย หรือถ้าจำเป็นก็นำข้าวไปขายด้วย แต่จะขายในปริมาณที่ไม่มากนัก เช่น คุณยายคนหนึ่งเล่าว่า “ยายหาบน้ำอ้อยสี 4 กระบวย หาบข้างละ 2 กระบวย ไปขายที่ตลาดปักขายได้ 2 กระบวย กระบวยละ 50 สตางค์ ได้เงินมา 1 บาท” เนื่องจากการหาบของไปขายบางทีก็ขายได้ บางทีก็ขายไม่ได้ และต้องเดินหาบของไปไกลมาก การไปขายถึงตลาดเมืองปักจึงทำกันนาน ๆ ครั้ง

การแลกเปลี่ยนผลผลิตเริ่มมีมากขึ้นเมื่อมีทางที่รถวิ่งได้หมู่บ้านที่อยู่ไม่ไกลจากตัวอำเภอ โดยเฉพาะอำเภอปักษ์ธงชัยจะนำของไปขายที่ตลาดปักษ์ธงชัย ซึ่งเป็นที่มีคนจากตำบลต่างๆ รวมทั้งจากตัวจังหวัดโคราชเข้ามาซื้อผลผลิตที่คนจากชุมชนนำออกไปขาย ชาวบ้านจากหมู่บ้านซึ่งสามารถเดินทางไปตลาดในอำเภอปักษ์ธงชัยซึ่งชาวบ้านเรียกว่าตลาดเมืองปักได้ทุกวัน จะมีการปลูกพืชผักต่างๆ เพื่อเก็บไปขายเป็นรายได้ประจำวัน นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางคนที่เป็นผู้รับซื้อพืชผัก ผลไม้ต่างๆ จากชาวบ้านในหมู่บ้านรวมไปขายที่ตลาดเมืองปัก ดังนั้นถึงแม้ชาวบ้านที่ปลูกพืชผักและผลไม้จะไม่ต้องการนำของไปขายที่ตลาดด้วยตัวเอง ก็จะมีผู้เดินมาถามถึงหน้าบ้านว่าต้องการขายผลผลิตเหล่านี้หรือไม่ ถ้าผู้ขายพอใจกับราคาที่มีผู้มาซื้อก็จะขายของได้เลย แต่ราคาที่ขายได้ที่บ้านจะต่ำกว่าราคาที่เป็นไปขายเองที่ตลาดเล็กน้อย

ผู้ที่นำของไปขายที่ตลาดเมืองปักจะต้องตื่นตั้งแต่เวลาประมาณ 1:00 น. เพื่อเตรียมตัวและเดินทางไปรอรถโดยสารซึ่งจะไปตลาดเมืองปักเวลาประมาณ 2:00 น. เมื่อไปถึง จะมีพ่อค้าแม่ค้าจากตัวจังหวัดนำรถมาเลือกซื้อของที่ต้องการ โดยผู้ซื้อจะเป็นผู้ให้ราคากับชาวบ้าน โดยทุกคนก็จะตั้งราคาไม่ต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับคุณภาพของของที่นำไปขายด้วยของที่พ่อค้าแม่ค้าที่มาซื้อไม่ต้องการจะยังเหลืออยู่ ชาวบ้านจะนั่งขายของที่ยังเหลืออยู่ไปเรื่อยๆ จนของหมดจึงเดินทางกลับบ้าน เมื่อกลับมาถึงบ้านก็จะจัดเตรียมของที่จะนำไปขายในวันรุ่งขึ้น

ในอดีต การขายผลผลิตจำพวกพืชผัก ปลา หรือผลไม้ชาวบ้านไม่สามารถขายในหมู่บ้านได้เพราะทุกบ้านจะมีผลผลิตคล้ายๆ กันทำให้ไม่มีผู้ซื้อ การจะขายผลผลิตในลักษณะนี้จึงต้องเดินทางไปตลาดในอำเภอซึ่งมี

ทั้งพ่อค้าแม่ค้าจากตัวจังหวัด และมีคนจากพื้นที่อื่นๆ ที่มีผลผลิตต่างกัน รวมทั้งคนในเมืองที่ไม่ได้ทำการผลิตด้วย ตลาดเมืองปักจึงเป็นแหล่งที่รวมของพ่อค้าแม่ค้าจากหลากหลายพื้นที่ทั้งที่มีผู้นำรถมารับซื้อของไปขายต่อ ชาวบ้านซึ่งหาบของจากหมู่บ้านมาขาย และผู้ซื้อทั่วๆไป ชาวบ้านเรียกตลาดเมืองปักว่าเป็นตลาดที่ได้มาตรฐาน ส่วนตลาดในระดับตำบล ชาวบ้านจะไม่ค่อยนำของไปขายมากนัก นอกจากผู้ที่อยู่ใกล้ๆ ตลาด หรือผู้ที่ต้องการขายหมู เนื้อ ซึ่งการนำไปขายที่ตลาดเมืองปักจะต้องได้รับอนุญาตซึ่งชาวบ้านเรียกว่า เป็นพ่อค้าคนกลางซึ่งมีเชิ้งอยู่ในตลาด ชาวบ้านจะนำหมู เนื้อไปขายแข่งเชิงหมูในตลาดเมืองปักไม่ได้ จึงต้องนำไปขายที่ตลาดของตำบลซึ่งเป็นตลาดเล็กๆ แทน

การที่หมู่บ้านตั้งอยู่ใกล้ตลาดอำเภอจึงมีส่วนสำคัญในการกำหนดการผลิตของชาวบ้านด้วย เพราะเมื่อชาวบ้านสามารถนำพืชผักที่ปลูกไปขายที่ตลาดได้ทุกวัน ชาวบ้านจำนวนมากจะเริ่มการปลูกพืชผักผลไม้ เช่น มะพร้าว กล้วย มะม่วง ขนุน มะปราง มะไฟ ซึ่งมีอยู่ตามฤดูกาล ที่สามารถเก็บไปขายได้ เช่น กรณีของตำบลตูม ตำบลจั่ว หรือตำบลสุขเกษม จะมีชาวบ้านปลูกผักโดยอาศัยน้ำจากห้วยลำพระเพลิง หรือแหล่งน้ำที่มีอยู่ในชุมชน เมื่อได้ผลผลิตก็นำไปขายได้ บางบ้านใช้พื้นที่ที่มีอยู่ข้างๆ บ้านปลูกพืชผักต่าง ๆ ไว้ ก็สามารถเก็บขายได้ ส่วนชาวบ้านในตำบลที่อยู่ห่างไกลตลาดอำเภอ เช่น ตำบลตะขบ ไม่สามารถทำเช่นนี้ได้ เพราะการนำพืชผักไปขายที่ตลาด ต้องเสียค่ารถแพงและต้องใช้เวลาในการเดินทางนานทำให้ไม่สะดวก

นอกจากพืชผักแล้ว ชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงยังเลี้ยงหมู จำนวนบ้านละไม่กี่ตัวเพื่อไว้ขาย ซึ่งในอดีตจะมีชาวบ้านที่เป็นผู้ไปตระเวน

รับซื้อหมูเป็นตัวจากชาวบ้านมารวมขายให้พ่อค้าในตลาดอีกครั้งหนึ่ง โดยในการไปตระเวนรับซื้อหมูนี้ จะใช้วิธีการเหมาราคาเป็นตัว โดยผู้ซื้อหมูจะกะประมาณด้วยสายตาว่า หมูมีน้ำหนักเท่าไร และจ่ายราคาตามน้ำหนักที่กะประมาณได้ ซึ่งชาวบ้านที่เป็นผู้รับซื้อหมูได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ผู้ที่จะเป็นผู้รับซื้อหมูมีความเสี่ยงพอสมควร เพราะหากกะน้ำหนักผิด คือให้ราคาหมูสูงเกินไป เมื่อนำหมูไปขายให้พ่อค้าชำแหละ จะมีการชั่งน้ำหนักหมูด้วยเครื่องชั่ง และคิดราคาตามนั้น ซึ่งชาวบ้านผู้รับซื้อหมูบางคนก็อาจขาดทุนได้ ชาวบ้านผู้รับซื้อหมูใช้คำว่า “อย่างเรารับซื้อเหมา กะประมาณกิโลเอาไว้ว่าตาดีได้ ตาร้ายก็เสีย” ในระยะเวลาต่อมาเมื่อการเดินทางไปตามหมู่บ้านสะดวกขึ้น รถเข้าถึงพ่อค้าชำแหละจะนำรถเข้าไปรับซื้อหมูในหมู่บ้านด้วยตนเอง ทำให้ชาวบ้านที่รับซื้อหมูต้องเลิกทำอาชีพนี้ไปโดยปริยาย

ส่วนการขายไก่จะต่างกับหมู ผู้ที่จะขายไก่จะเลี้ยงไก่ไว้เป็นเล้า เมื่อไก่โตก็จะนำไก่ใส่ขังหรือชะลอมไปขายให้แม่ค้าในตลาด ซึ่งเมื่อนำไก่ไปถึงตลาดก็จะมีแม่ค้ารับซื้อไว้ทั้งหมด ส่วนการเลี้ยงไก่ไว้เพื่อบริโภคตามบ้านจะเลี้ยงไว้ไม่มาก และไม่มีคนมารับซื้อไปขาย

การเลือกตลาดที่จะไปขายผลผลิตขึ้นอยู่กับปริมาณสินค้าประเภทนั้นๆ ที่มีอยู่ในตลาดด้วย เช่น ในช่วงหน้ามะม่วง ตลาดเมืองปักจะมีคนนำมะม่วงมาขายมาก จนอาจต้องขายแข่งกัน ชาวบ้านบางคนที่เคยนำของไปขายที่ตลาดเมืองปัก อาจเปลี่ยนไปขายที่ตลาดในตัวจังหวัดโคราชแทน ดังนั้นการที่ชาวบ้านมีทางเลือกสำหรับตลาดที่จะขายผลผลิตก็มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้มีอำนาจต่อรองในการขายได้มากขึ้น

การไปขายของที่ตลาด ชาวบ้านจะผลัดเปลี่ยนกันไป โดยมีได้มีการจัดระบบกันอย่างเป็นทางการ แต่ก็พอจะเป็นที่รู้กัน เพราะเมื่อใครไปขาย

แล้ววันหนึ่ง ก็จะหยุดไปสองสามวัน เพื่อเก็บหาของไปขายอีก จึงทำให้มีการหมุนเวียนกันไป ส่วนของที่นำไปขายก็มีหลายอย่างปะปนกันแล้วแต่จะหาได้ เช่น ผักต่าง ๆ กล้วย ใบตอง ผลไม้

การขายของที่ตลาด จะมีผู้มารับซื้อไปขายต่อ ชาวบ้านจะขายของให้กับผู้ซื้อกลุ่มนี้ก่อน เพราะจะขายได้ครั้งละมาก ๆ เมื่อมีของที่คนรับซื้อไม่ต้องการ จึงนั่งขายต่อในตลาด และจะขายไปจนของหมด จึงขึ้นรถโดยสารกลับ การขายของที่ตลาดทำให้คนที่มาขายของได้มีโอกาสพบปะชาวบ้านจากที่อื่น ๆ ชาวบ้านจะรู้กันว่า หมู่บ้านไหนมีสินค้าอะไรมาขายของที่ไหนดี หรือไม่ดี ตลาดสด เป็นสถานที่ที่ผู้เข้ามาค้าขายได้พบปะแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกัน

การแลกเปลี่ยนสิ่งของ จึงเป็นกระบวนการทางสังคม ที่ทำให้คนในลำพระเพลิงได้พึ่งพากันในด้านการผลิตและการบริโภค ผู้ที่ผลิตได้เกินความต้องการก็สามารถนำส่วนเกินนั้น ไปแลกเปลี่ยนอย่างอื่นที่ตนเองยังขาดแคลนได้ นอกจากนี้การนำสิ่งของไปขายที่ตลาด ก็มีลักษณะเป็นการแลกเปลี่ยน ที่อยู่บนหลักการของการนำส่วนเกิน ไปขาย เพื่อนำเงินมาซื้อสิ่งที่จำเป็น ไม่ว่าจะเป็นการแลกเปลี่ยนสิ่งของกับสิ่งของโดยตรง ในหมู่ผู้รู้จักคุ้นเคยซึ่งจะทำกันมากในอดีต หรือการนำของที่เก็บหาได้หรือผลิตได้ไปขายในตลาด ก็อยู่บนฐานคิดเดียวกัน ที่มีได้มุ่งนำของไปขายเพื่อให้เกิดกำไร และนำเงินมาลงทุนต่อเพื่อให้ได้กำไรเพิ่มขึ้นไปเรื่อย ๆ เหมือนระบบการค้าในสังคมยุคทันสมัย ชาวลำพระเพลิงมีฐานคิดในการดำรงชีวิตที่มีเป้าหมายของการแลกเปลี่ยนเพื่อการดำรงชีวิตมาแต่อดีต และเป็นฐานคิดที่ทำให้คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงสามารถดำรงชีวิตอยู่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง โดยมีได้ไปตามกระแสของการต้องการผลิตเพื่อแสวงหากำไรสูงสุด

แม้กระแสของการผลิตเพื่อการค้าจะไหลบ่าเข้าไปในสังคมหมู่บ้านส่วนใหญ่ของประเทศ แต่สำหรับลำพระเพลิงแล้ว คนจะยังเห็นภาพชาวบ้านยังคงเก็บรักษาสวนผลไม้ที่ปลูกคละปะปน ร่มครึ้มไปทั้งหมู่บ้าน ภาพของชาวบ้านที่ยังคงหมุนเวียนปลูกพืชผักหลาย ๆ อย่าง ภาพของการนำผลผลิตที่มีอยู่ในหมู่บ้านมาแปรรูป โดยในแต่ละวัน จะมีชาวบ้านนำผลผลิตต่าง ๆ ออกไปของที่ตลาด และซื้ออาหารหรือสิ่งของที่ผลิตไม่ได้ในหมู่บ้านกลับมา ทำอย่างนี้เป็นประจำเรื่อยมานับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน

การช่วยเหลือกันบนฐานคิดของความเสมอภาค

ลุ่มน้ำลำพระเพลิงจัดเป็นลุ่มน้ำที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน การบอกเกี่ยวกับเรื่องราวในอดีตมักจะสามารถพูดย้อนหลังไปได้ถึงสามสี่ชั่วอายุคน เรื่องราวอันเกือบจะเป็นตำนานที่คนรุ่นพ่อแม่บอกเล่าสู่คนรุ่นลูกหลาน ได้สืบทอดอุดมการณ์และฐานคิดในการดำรงชีวิตหลายอย่าง และกลายมาเป็นวิถีปฏิบัติของลุ่มน้ำลำพระเพลิงแม้ในยุคปัจจุบันที่ความทันสมัยได้เริ่มแทรกตัวเข้าสู่ลุ่มน้ำลำพระเพลิง

ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้สร้างระบบของการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเองในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะในส่วนของความร่วมมือช่วยเหลือกันในยามที่ชุมชนมีผู้เข้ามาละรอน เช่น การขโมยวัวควายซึ่งถือเป็นทรัพย์สินที่สำคัญในการดำรงชีวิต และในส่วนของกาให้โอกาสในการทำมาหากินแก่ผู้ที่ไม่ม่ปัจจัยการผลิต หรือแหล่งอาหารเพื่อดำรงชีวิต ระบบการช่วยเหลือเกื้อกูลนี้เกิดขึ้นในลักษณะที่ไม่เป็นทางการเป็นวิถีปฏิบัติที่สืบทอดมาจากอดีต และยังคงมีการปฏิบัติกันอยู่ ระบบนี้เป็นระบบที่แตกต่างจากความคิดในเรื่อง “การสงเคราะห์” ซึ่งมีลักษณะของการหยิบนึ่ทำให้ผู้รับรู้สึกว่า กำลังได้รับความช่วยเหลือจากผู้ทีเหนือกว่า แต่ระบบการช่วยเหลือ

เกลือของลุ่มน้ำลำพระเพลิง เป็นระบบที่สร้างขึ้นบนฐานคิดของความเสมอภาคของทุกฝ่าย คือเป็นการยอมรับกันในเรื่องของสิทธิและหน้าที่ของกันและกัน โดยต่างฝ่ายต่างเกลือให้ประโยชน์แก่กัน เป็นระบบที่ทำให้ทั้งทุกฝ่ายดำรงศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ไว้ได้

การแบ่งปันเพื่อการดำรงชีวิต ในทางตอนต้นลุ่มน้ำลำพระเพลิง เป็นพื้นที่ป่าเขา มีต้นไม้ใหญ่ ๆ ขึ้นอยู่มากมาย อาณาบริเวณส่วนนี้ เป็นส่วนที่มีคนเข้ามาตั้งถิ่นฐานช้ากว่าส่วนอื่น ๆ เพราะพื้นที่มีลักษณะสูงต่ำไม่เท่ากัน ทำให้การทำนาทำสวนทำได้ยาก ในช่วงแรก ๆ ที่ยังไม่มีมีการปรับพื้นดิน คนต้องใช้วิธีการปลูกข้าวไร่ ซึ่งเป็นการปลูกข้าวโดยใช้เมล็ดข้าวหยอดลงในหลุม และปล่อยให้ข้าวโต โดยอาศัยน้ำฝน เมื่อมีรถแทรกเตอร์เข้ามาไถพื้นที่ จึงสามารถทำนาได้ ในช่วงของการปลูกข้าวไร่ คนต้องปลูกไร่อ้อย ข้าวโพด ถั่วลิสง เพื่อนำไปขายแลกข้าว นอกจากนี้การเพาะปลูกการดำรงชีวิตก็อาศัยการเก็บหาของป่า และการจับสัตว์ป่ามาเป็นอาหาร

การดำรงชีวิตในยุคแรกของคนในเขตนี้จึงมีความลำบากทั้งในเรื่องการตากถางที่ดินเพื่อทำมาหากิน การเพาะปลูกพืช และการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ ในการปลูกบ้านเรือน เมื่อมีการจับจองที่ดินไว้แล้ว เมื่อมีคนต้องการย้ายเข้ามาอยู่ ก็จะมีควมพยายามชักชวนให้มาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ กัน โดยผู้อยู่เดิมอาจบอกยกที่ดินในละแวกเดียวบางส่วน เป็นงานหรือเป็นไร่ ให้คนที่มาอยู่ใหม่ได้ใช้ปลูกบ้าน กลายเป็นความผูกพัน นับถือกันเป็นญาติพี่น้อง เจ็บป่วยก็ดูแลกัน มีอาหารก็แบ่งปันกัน

นอกจากการแบ่งปันที่ดินเพื่อปลูกบ้าน ซึ่งกระทำกันในพื้นที่ทางตอนเหนือของลุ่มน้ำแล้ว ตลอดลุ่มน้ำลำพระเพลิงในอดีต จะมีการแบ่งปัน

อาหาร และสิ่งอื่น ๆ เพื่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะพันธุ์ข้าว พันธุ์พืชผัก ผลไม้ ไม่มีการหวงกัน ขอกันได้ รวมทั้งยังการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้กันอยู่เสมอ หรือแม้แต่การอาศัยที่ดินกันปลูกไม้ผลไว้เพื่อจะนำมาใช้บริโภค ก็มีทำกันโดยทั่วไป เช่น คนสามารถเอาต้นมะพร้าวไปฝากปลูกกันบนที่ดินของคนอื่นได้ แม้กระทั่งต่างตำบลกัน โดยมีการเสี่ยงว่า มะพร้าวต้นนี้ ให้ลูกหลานขึ้นกันไปจนกว่ามะพร้าวต้นนี้จะตาย เจ้าของที่ดินก็รักษาสัญญากัน ปลูกในที่ใครไม่ว่า คนที่เป็นลูกหลานของคนปลูกก็มาเก็บมะพร้าวไปจนกระทั่งมะพร้าวตาย

ภาพโดยทั่วไปของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึงมีลักษณะเฉพาะตัวที่ชัดเจน คือ มีการปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภค พันธุ์ข้าวที่ใช้หลายชนิด มีความคล้ายคลึงกัน กระจายอยู่ทั่วพื้นที่ของลำพระเพลิง หากแต่ลักษณะพื้นที่จะเป็นตัวกำกับว่าพืชพันธุ์ใดปลูกได้หรือปลูกไม่ได้ในทีใด แม้แต่การทำนาเพื่อทอนน้ำเข้านา ก็เริ่มทำในบางพื้นที่ก่อน และเมื่อคนในพื้นที่อื่นเห็นตัวอย่าง ก็มาศึกษาหาความรู้ และนำไปทำตาม จนเกิดเป็นทำนา มากมาย กระจายอยู่ตามลำน้ำ และก่อเกิดเป็นระบบความสัมพันธ์ที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง

การช่วยเหลือกันเมื่อมีภัยจากภายนอก แม้ในภาพรวมวิถีชีวิตของคนบนกลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะมีความสงบ และอยู่ร่วมกันอย่างสันติ แต่มิได้หมายความว่า ชุมชนจะมีได้เผชิญกับปัญหาในเรื่องความมั่นคงปลอดภัย ในอดีตการระรานจากภายนอกที่เป็นปัญหาสำคัญคือการที่มีคนเข้ามาลักขโมยวัวควาย ของคนในหมู่บ้าน การสูญเสียวัวควายนับเป็นวิกฤติในชีวิตของผู้ที่สูญเสีย เพราะวัวควายเป็นผู้ร่วมงานสำคัญที่จะทำให้

การทำนาสำเร็จลงได้ และโดยเหตุคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง ดำรงชีวิตอยู่ด้วยข้าวที่ตนเองเป็นผู้ผลิตขึ้น การมีข้าวในยุ้งฉางเพียงพอที่จะกินได้ตลอดปี จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งในการดำรงชีวิต หากขาดวัวควายชาวนาจะประสบความยากลำบาก ถึงขั้นอดอยาก การมีคนเข้ามาแลกขโมยวัวควาย แม้จะไม่เกิดขึ้นบ่อย แต่เมื่อมีข่าวคราววัวควายหายเกิดขึ้นในละแวกใกล้เคียง ชาวบ้านจะมีการจัดเวรยามกันเป็นกลุ่ม ๆ เพื่อป้องกันตนเอง พอพระอาทิตย์ตกดิน แต่ละกลุ่มจะกระจายกันไป โดยมีการตกลงกันเรื่องการให้สัญญาณ เช่น ใช้เกวียนไม้ไผ่เคาะ โดยบอกกันว่าจะใช้รหัสอะไรเป็นสัญญาณ จะตีเกวียนกี่ครั้ง และต้องมีการเปลี่ยนรหัสทุกวัน ถ้ามีเรื่องเกิดขึ้น จะให้สัญญาณซึ่งรู้ว่าเป็นพวกเดียวกัน คนกลุ่มอื่น ๆ ก็จะเข้ามาสมทบช่วยเหลือ หรือในช่วงที่โจรผู้ร้ายไม่ชุมชุม ไม่มีการจัดเวรยาม หากมีเรื่องร้ายเกิดขึ้น ก็จะใช้สัญญาณบอกเหตุร้ายซึ่งเป็นที่รู้จักกัน เช่น ตีรั้วถี่ ๆ ทุกคนจะรู้ว่าเกิดเหตุร้ายเกิดขึ้น ก็จะมารวมกันที่บ้านผู้ใหญ่บ้าน หรือบ้านผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ส่วนใหญ่แล้วผู้ชายจะมาหมด โดยมีอาวุธซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นมีดมาพร้อม ถ้ารู้ว่าวัวควายหาย ก็จะช่วยกันตาม สังเกตโดยใช้หลักธรรมชาติ คือสังเกตจากรอยเท้า คือเมื่อควายถูกเร่งให้เดินเร็ว จะกดรอยเท้าลึก ส่วนคนขโมย ก็จะก้าวยาวมากกว่าปกติ เพราะรีบเดิน ก็จะจัดกลุ่มตามกัน และหากรู้ว่าไปทางทิศใดแน่ ก็จะมีการจัดคนขี่ม้าไปดักรอโจรไว้ล่วงหน้าก็มี หากไม่พบ ไม่ได้วัวควายกลับ คนในหมู่บ้านก็จะพยายามสืบ โดยดูจากรอยเท้าวัวควาย ว่าไปถึงหมู่บ้านไหน ก็จะมีการส่งคนไปช่วยเจรจาไถ่วัวควายคืนมา

ในกรณีที่ไม่ได้วัวควายคืนมาอย่างแน่นอน หากเจ้าของวัวควายเดือดร้อนจริง ๆ สัตว์ช่วยไถนา ชาวบ้านเรียกว่า “เหมือนถูกตัดมือตัดเท้า”

ทุกคนก็จะเป็นทุกข์เป็นร้อนแทน ถึงกับมีการขายข้าว ให้ได้เงินกันคนละ เล็กเล็น้อย ไปซื้อวัวหรือควายมาใช้คื่นให้ หรือคนก็ยกลูกวัวลูกควาย ไปให้เลี้ยง บางกรณีที่กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน หรือคนมีอันจะกิน ซึ่งมีวัวควาย หลายตัว ก็จะทำให้ขอยืมไปใช้ก่อน เมื่อวัวมีลูกจึงค่อยนำมาคื่น เป็นการ ดำรงชีวิตแบบเอื้ออาทร ถ้อยทีถ้อยอาศัย เหมือนญาติ

การสร้างโอกาสให้กับผู้ไม่เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต แม้ว่า คนส่วนใหญ่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิง จะเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน สามารถทำ นา ทำสวน ทำไร่ ผสมผสานกันจนสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างพอเพียง แต่ก็ยังมีบางคนที่ไม่มีฐานชีวิตที่มั่นคงเหมือนคนอื่นๆ ระบบความสัมพันธ์ ที่มีความใกล้ชิดสนิทสนม ความเอื้ออาทร และการแบ่งปันกันมาแต่ครั้ง อดีต ทำให้ลุ่มน้ำลำพระเพลิงสร้างระบบสังคมที่เอื้ออำนวยให้ผู้ที่ยากไร้ ในทางเศรษฐกิจสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ โดยมีการกำหนดสิทธิของผู้เป็น เจ้าของปัจจัยการผลิตและทรัพย์สินที่มีช่องว่างสำหรับผู้ที่ไม่มียอดเงินได้ เข้ามาแบ่งปันได้อย่างเสมอภาค ระบบที่เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติกันมา นาน ได้แก่ การมีกติกาของการอยู่ร่วมกันว่า ผู้เป็นเจ้าของสวนผลไม้เป็น เจ้าของเฉพาะผลไม้ซึ่งอยู่บนต้น หากผลไม้หล่นจากต้น ถือเป็นของ สาธารณะ ดังนั้น คนที่ไม่มีสวน ก็สามารถมาเดินเก็บผลไม้ต่าง ๆ ที่ร่วงลง มาได้ โดยเฉพาะ มะพร้าว ซึ่งสามารถนำไปขายได้ราคาดี หรือผลไม้บาง อย่างที่สามารถนำไปขายเพื่อแปรรูปได้ การเก็บผลไม้ร่วงนี้ถือเป็นอาชีพ หนึ่งของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง ซึ่งทำกันมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งคนที่ไม่ มีสวนแต่หากขยันทำอย่างสม่ำเสมอก็อาจมีรายได้ 200-300 บาทต่อวัน

นอกจากการเก็บผลไม้หั่นแล้ว ชุมชนลุ่มลำพระเพลิงยังมีการแบ่งปันทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ ดังได้กล่าวถึงในตอนต้นว่าในการดูแลทำนบ ชาวนาจะเลือกคนที่จะมาดูแลทำนบมักจะเป็นคนที่ไม่มีที่ดิน ฐานะลำบาก และเป็นคนขยัน จะมาเป็นคนดูแลทำนบ ซึ่งรวมถึงการซ่อมแซมทำนบเล็กๆ น้อยๆ หากทำนบเสียหายมาก ก็จะต้องเป็นผู้แจ้งให้หัวหน้าทำนบทราบ การเลือกคนที่ขยัน รับผิดชอบ แต่ขาดแคลนที่ทำมาหากินส่วนหนึ่งก็เพื่อช่วยให้ผู้ที่เดือดร้อนได้มีแหล่งทำมาหากิน เพราะผู้ดูแลทำนบ จะสามารถกักปลาในคลองในเมืองได้ หรือเมื่อเจ้าของที่นาหักเหมืองจับปลาได้ ก็จะแบ่งให้คนดูแลทำนบ ความสัมพันธ์ระหว่างคนดูแลทำนบ กับชาวนา จึงเป็นอย่างเสมอภาค โดยทั้งสองฝ่ายต่างได้ประโยชน์ แต่ก็เป็นการแบ่งปันผลประโยชน์ที่มุ่งเน้นกำไร หรือประโยชน์สูงสุดเท่าที่จะต่อรองได้ หากแต่เป็นการแบ่งปันที่อยู่บนฐานของความเข้าใจและความเอื้ออาทรต่อกัน

บทที่ 4

ลุ่มน้ำลำพระเพลิงในกระแสการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในลุ่มน้ำลำพระเพลิงเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับกระบวนการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่การเป็นอุตสาหกรรมของไทยในยุคแรก ซึ่งเริ่มขึ้นในช่วงต้นของทศวรรษ 2500 นอกจากมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ถนน เขื่อน และระบบสาธารณูปโภคต่าง ๆ เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดการพัฒนาในภาคอุตสาหกรรมและการขยายตัวของเมืองแล้ว ในภาคเกษตรกรรมรัฐยังมีความพยายามในการพัฒนาแหล่งน้ำด้วยการสร้างระบบชลประทาน เพื่อสนับสนุนให้ภาคเกษตรกรรมมีการปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิตและเพิ่มผลผลิตเพื่อการบริโภคในประเทศและเพื่อการส่งออกด้วย

ลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้รับผลกระทบจากแผนนโยบายการพัฒนาประเทศดังกล่าวในหลาย ๆ ด้าน ในปี 2506 รัฐได้เริ่มดำเนินโครงการสร้างเขื่อนปิดกั้นลำน้ำในเขตต้นน้ำของลำพระเพลิง เพื่อสร้างอ่างเก็บน้ำ และพัฒนาระบบชลประทานในลุ่มน้ำลำพระเพลิง และในปีถัดมาก็ได้มีการสร้างเขื่อนเพื่อปิดกั้นลำน้ำลำลำลาย ซึ่งเป็นลำน้ำที่ไหลคู่ขนานกับลำน้ำลำพระเพลิง ทั้งนี้เพื่อให้อ่างเก็บน้ำลำลำลาย ช่วยเก็บน้ำเพื่อสนับสนุนโครงการชลประทานลำพระเพลิงหรือในช่วงที่มีน้ำมากอาจใช้เป็นแหล่งระบายน้ำของอ่างเก็บน้ำลำพระเพลิง นอกจากนี้โครงการสร้างอ่างเก็บน้ำลำพระเพลิงแล้ว ในยุคของรัฐบาลคึกฤทธิ์

ปราโมช ยังได้มีการจัดสรรเงินลงไปให้ชาวบ้านเปลี่ยนจากการสร้าง
ทำนบกินซึ่งต้องทำทุกปี ไปเป็นทำนบกอนกรีตด้วย

นอกจากโครงการพัฒนาระบบชลประทานแล้ว กระบวนการ
พัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย ยังมีส่วนทำให้เกิดการขยายตัวของ
โรงงานอุตสาหกรรม การขยายตัวของแหล่งงานและตลาดซื้อขายใน
อำเภอและจังหวัดต่าง ๆ หลายแห่ง ซึ่งมีผลทำให้ชุมชนหมู่บ้านจำนวน
มากต้องปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่
เกิดขึ้น กลุ่มน้ำลำพระเพลิงก็ได้รับผลกระทบจากการขยายตัวของโรงงาน
อุตสาหกรรมและการขยายตัวของตลาดรับซื้อผลผลิตในเขตอำเภอ
ปักธงชัย และตัวจังหวัดนครราชสีมาด้วยเช่นเดียวกัน โดยชุมชนหมู่บ้าน
ของลำพระเพลิงส่วนใหญ่ ได้ตอบรับกระแสการเปลี่ยนแปลงอย่างสุขุม
รอบคอบ ไม่ผลีผลามเปิดรับทุกสิ่งที่ถูกหยิบยื่นมาจากภายนอกคนบน
ลุ่มน้ำลำพระเพลิงยังครองความเป็นอิสระในการสืบสานและปรับ
เปลี่ยนความเป็น “ลุ่มน้ำลำพระเพลิง” ให้ยังคงเป็นชุมชนที่มีอัตลักษณ์
เฉพาะตัว

การสร้างระบบชลประทานในลุ่มน้ำลำพระเพลิง

การสร้างระบบชลประทานในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิง เริ่มต้น
อย่างเป็นทางการในปี 2506 เมื่อกรมชลประทานได้เริ่มต้นดำเนิน
โครงการก่อสร้างเขื่อนลำพระเพลิง โดยให้เหตุผลว่า เพื่อแก้ไขปัญหา
เรื่องการขาดแคลนน้ำให้กับพื้นที่ทางเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยน้ำฝน
เป็นหลัก เพราะหากพิจารณาจากสภาพธรรมชาติของลุ่มน้ำ
ลำพระเพลิงแล้ว ลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะมีน้ำมากเฉพาะในฤดูฝน เมื่อถึง
ช่วงนอกฤดูฝน ลำพระเพลิงจะมีน้ำน้อย การเพาะปลูกโดยทั่วไปจึง

ขาดแคลนน้ำ ในขณะที่ช่วงฤดูฝน ในบางพื้นที่ น้ำจะท่วมนาข้าวทำให้ ต้นข้าวที่ยังเล็กอยู่เกิดความเสียหาย

การสร้างเขื่อนลำพระเพลิงแล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ.2510 โดยตัวเขื่อน ถูกสร้างขึ้นระหว่างเขาไผ่และเขาชะลอง ที่บ้านบุหัวช้าง ตำบลตะขบ อำเภอปักธงชัย เพื่อปิดกั้นลำพระเพลิง เขื่อนลำพระเพลิงเป็นเขื่อนดิน สันเขื่อนยาว 475 เมตร กว้าง 8 เมตร ความลึกที่จุดสูงสุด 49 เมตร มีความจุในการเก็บกักน้ำ 110 ล้านลูกบาศก์เมตร มีคลองชลประทาน ยาว 75 กิโลเมตร ส่งน้ำไปยังพื้นที่เกษตรกรรมซึ่งเป็นคลองสายหลัก ชาวบ้านเรียกคลองส่งน้ำนี้ว่า “คลองปุน” เพื่อให้แตกต่างจากคลองธรรมชาติซึ่งเป็นคลองดิน จากคลองชลประทานสายหลักนี้จะมี คลองซอย และคลองแยกซอย รวม 9 สาย ความยาวรวม 40 กิโลเมตร รวมเป็นความยาวของคลองส่งน้ำทั้งสิ้น 115 กิโลเมตร มีอาคาร ประกอบในคลองส่งน้ำประมาณ 263 แห่ง สามารถช่วยส่งน้ำให้กับพื้นที่ทางเกษตรกรรมในฤดูนาปี ประมาณ 68,000 ไร่ และฤดูแล้ง ประมาณ 17,000 ไร่ และยังส่งน้ำช่วยเหลือลำน้ำเดิม ในช่วงที่เกิด ภาวะแห้งแล้งอีกด้วย

นอกจากการสร้างอ่างเก็บน้ำลำพระเพลิงแล้ว ในปี 2509 กรมชลประทานยังได้มีโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำลำลำลาย โดยได้สร้าง เขื่อนลำลำลายซึ่งเป็นเขื่อนดินเช่นเดียวกับเขื่อนลำพระเพลิง ปิดกั้น ลำลำลายที่บ้านเขาพญาปราบ ตำบลตะขบ อำเภอปักธงชัย อ่างเก็บน้ำ ลำลำลายเป็นอ่างเก็บน้ำขนาดกลาง เมื่อเปรียบเทียบกับอ่างเก็บน้ำ ลำพระเพลิงซึ่งมีขนาดใหญ่กว่ามาก แต่ปรากฏว่าเมื่อสร้างเสร็จ อ่างเก็บน้ำลำลำลายเก็บน้ำไม่อยู่ เพราะลักษณะดินเป็นดินกระจายตัว

เมื่อถูกน้ำฝนจะละลายและกระจายไป จึงไม่สามารถใช้การได้ จนกระทั่งได้มีการปรับปรุงตัวอ่าง ในปี 2522 และแล้วเสร็จในปี 2525 โดยสามารถเก็บน้ำได้ 40 ลูกบาศก์เมตร มีคลองส่งน้ำสายใหญ่ 2 สาย ยาว 26 กิโลเมตร มีคลองซอยและคลองแยก รวม 2 สาย ความยาว 10 กิโลเมตร รวมความยาวของคลองส่งน้ำของเขื่อนลำลำลาย 36 กิโลเมตร หรือเพียงประมาณ 1 ใน 3 ของคลองส่งน้ำจากเขื่อนลำพระเพลิง สามารถส่งน้ำให้กับพื้นที่ทางการเกษตรในฤดูนาปี ประมาณ 17,000 ไร่ และฤดูแล้ง ประมาณ 3,000 ไร่

อ่างเก็บน้ำลำพระเพลิงและอ่างเก็บน้ำลำลำลาย สามารถส่งน้ำ ไปมาระหว่างกันได้ โดยเฉพาะในช่วงเดือนพฤษภาคมถึงเดือนมิถุนายน ซึ่งอ่างลำพระเพลิงมักจะมีน้ำมากเกินไป ก็จะมีการระบายน้ำไปยังอ่างเก็บน้ำลำลำลาย ซึ่งจะเป็นการช่วยให้อ่างเก็บน้ำลำลำลายซึ่งมักจะมีน้ำไหลค่อนข้างน้อยได้รับน้ำเพิ่มมากขึ้นด้วย

หลังจากมีโครงการชลประทานลำพระเพลิง อาณาบริเวณของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงถูกแบ่งออกเป็นสองลักษณะอย่างชัดเจนคือ ส่วนที่ได้รับน้ำจากคลองชลประทาน ซึ่งเรียกกันในภาษาราชการว่า เขตพื้นที่ชลประทานและส่วนที่ไม่ได้รับน้ำจากคลองชลประทาน ซึ่งเรียกว่า เขตนอกพื้นที่ชลประทาน เขตพื้นที่ชลประทาน จะได้รับน้ำจากคลองชลประทานทั้งในช่วงฤดูแล้งด้วย ซึ่งมีผลทำให้พื้นที่ส่วนนี้เริ่มมีการปรับเปลี่ยนการผลิตในหลาย ๆ ด้าน ที่เห็นอย่างชัดเจนคือการเพิ่มพื้นที่ของการทำนาปรัง ซึ่งเดิมไม่มีการทำกันบนกลุ่มน้ำลำพระเพลิง เขตรับน้ำในฤดูแล้งของพื้นที่ชลประทานประมาณ 17,000 ไร่ ส่วนใหญ่จะนำไปในการทำนาปรัง อย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าชาวบ้านจะสามารถทำนาปรังได้

ทุกปี เพราะส่วนใหญ่แล้ว ในฤดูแล้ง ปริมาณน้ำในอ่างเก็บน้ำลำพระเพลิงไม่เพียงพอต่อความต้องการ และยิ่งเมื่อเวลาผ่านไปนานขึ้น อ่างเก็บน้ำลำพระเพลิงเริ่มมีตะกอนตกทับถมมากขึ้น จนปริมาณของน้ำในอ่างลดลงมาก การสำรวจล่าสุดในปี 2534 ความสามารถในการรับน้ำของอ่างเก็บน้ำลดลงไปถึง 42 ล้านลูกบาศก์เมตร และมีแนวโน้มจะลดลงไปเรื่อย ๆ อันเกิดจากการทับถมของตะกอนที่ไหลมาจากต้นน้ำในปีที่โครงการชลประทานไม่สามารถปล่อยน้ำให้เพียงพอกับการทำนาปรัง จะมีการประกาศให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้า เพื่อให้มีการเตรียมปลูกพืชอื่นที่ต้องการน้ำน้อย เช่น ถั่วเขียว ถั่วลิสง หรือพืชผักต่าง ๆ แต่ในทางปฏิบัติ คนก็ยังมีความต้องการทำนาปรัง เพราะข้าวเป็นพืชที่สามารถเก็บไว้เพื่อบริโภคได้ การขายข้าวก็ไม่ต้องเร่งร้อนขายทันทีเหมือนพืชอื่น ๆ การพยายามปลูกข้าวนาปรังในปีที่น้ำน้อยจึงมีขึ้นอยู่เป็นประจำ และนำไปสู่การแก่งแย่งน้ำ และขโมยน้ำจากคลองชลประทาน สายสัมพันธ์ของชาวลำพระเพลิงในเขตพื้นที่ชลประทานบางส่วน จึงเริ่มเปลี่ยนไปจากเดิม ที่เคยพึ่งพาอาศัยและเอื้ออาทรต่อกันไปสู่สภาพของมือใครยาวสาวได้สาวเอา

อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่ซึ่งไม่ได้อยู่ในเขตชลประทาน ชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงก็ยังคงได้อาศัยน้ำจาก “ห้วยลำพระเพลิง” ซึ่งเป็นลำน้ำธรรมชาติมาแต่โบราณอยู่เช่นเดิม โดยในพื้นที่เหล่านี้ก็ได้มีความพยายามในการสร้างแหล่งน้ำขนาดเล็ก ไม่ว่าจะเป็น ทำนบ ฝาย การขุดคลอง การทำเหมืองฝาย เพื่อให้สามารถนำน้ำจากห้วยลำพระเพลิงมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มากที่สุด ชุมชนเหล่านี้ยังคงดำรงชีวิตตามแบบที่ได้เคยดำเนินสืบเนื่องกันมา โดยมีการเก็บหาของธรรมชาติ เช่น

การจับกบในฤดูฝน การจับปลาในห้วยลำพระเพลิง การทำนา การทำไร่ การทำสวน การปลูกพืชผัก การเลี้ยงสัตว์เล็ก ๆ น้อย ๆ รวมไปถึงการแปรรูปผลผลิตต่าง ๆ ชาวลำพระเพลิงยังคงปลูกข้าวไว้เพื่อบริโภคซึ่งเป็นหลักประกันที่สำคัญของการดำรงชีวิต ส่วนเมื่อพ้นฤดูฝน แม้จะไม่ได้น้ำจากคลองชลประทานเหมือนบางหมู่บ้าน ชาวบ้านส่วนนี้ก็ยังสามารถทำอย่างอื่นได้ แม้ว่าเมื่อเวลาผ่านไป สิ่งที่เคยเก็บหาได้ตามธรรมชาติ โดยเฉพาะปลาในห้วยลำพระเพลิง จะเริ่มลดน้อยลง ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการทำทำนบกอนกรีต แต่ชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงก็ยังคงปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตอยู่บนฐานคิดของการกินอยู่อย่างพอเพียงตลอดมา

การเข้ามาของระบบการจัดสรรน้ำตามหลักการชลประทาน

การบริหารโครงการส่งน้ำทั้งจากอ่างเก็บน้ำลำพระเพลิงและอ่างเก็บน้ำลำลำลายอยู่ในความรับผิดชอบของกรมชลประทานซึ่งมีสำนักงานตั้งอยู่ที่บ้านบุหัวช้าง ตำบลตะขบ อำเภอปักธงชัย อยู่ห่างจากตัวอำเภอปักธงชัยประมาณ 30 กิโลเมตร และห่างจากอำเภอเมืองประมาณ 65 กิโลเมตร โครงการนี้ใช้ชื่อเรียกว่า “โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาลำพระเพลิง” มีหน้าที่สำคัญในการบริหารการจัดสรรน้ำ การซ่อมแซมคลองส่งน้ำโดยการขุดลอกตะกอนและกำจัดวัชพืชในคลองเป็นประจำทุกปี

ถึงแม้ว่าจุดประสงค์หลักของการสร้างเขื่อนลำพระเพลิงจะเป็นไปเพื่อพัฒนาพื้นที่เพาะปลูก และให้เกษตรกรสามารถทำการเกษตรในช่วงนอกฤดูฝนได้ แต่น้ำจากโครงการชลประทานลำพระเพลิง ยังได้ถูก

จัดสรรไปให้กับภาคอุตสาหกรรมและการอุปโภคบริโภคในเขตเมือง โดยเฉพาะที่อำเภอปักธงชัย (ประมาณ 1 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี) ส่งให้เขต สุขาภิบาลตะขบ (ประมาณ 3 แสนลูกบาศก์เมตรต่อปี) และสุขาภิบาล ไชคชัย (ประมาณ 8 แสนลูกบาศก์เมตรต่อปี) รวมทั้งยังมีการผันน้ำ บางส่วนไปให้โครงการเขื่อนลำนมูนด้วย โดยเฉพาะในส่วนของพื้นที่ ชลประทานลำพระเพลิงได้รับน้ำประมาณ 164 ล้านลูกบาศก์เมตรต่อปี พื้นที่ส่วนใหญ่ที่ได้รับน้ำจากโครงการชลประทานลำพระเพลิงอยู่ในเขต อำเภอปักธงชัย บางส่วนของอำเภอลำทะเมนชัยซึ่งอยู่ทางตอนต้นน้ำ และ บางส่วนของอำเภอไชคชัยซึ่งอยู่ทางตอนปลายน้ำ (ดูรูปที่ 1)

การวางแผนจัดส่งน้ำไปให้กับพื้นที่ในเขตชลประทาน สำนักงาน โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาลำพระเพลิงจะรับนโยบายมาจากภาครัฐ ว่าต้องการจะให้มีการสนับสนุนการปลูกพืชใด หรือให้ลดพื้นที่การปลูก พืชใด โดยพิจารณาประกอบกับการประเมินปริมาณน้ำที่จะสามารถจัด ส่งให้กับพื้นที่เกษตรกรรมได้ เช่น ในปีที่น้ำมาก ก็จะมีการแจ้งให้คนใน พื้นที่ทราบว่า สามารถทำนาปรังได้ หากปีไหนคาดว่าจะมีน้ำน้อย ก็จะไม่ ประกาศไม่ให้มีการทำนาปรัง แต่สนับสนุนให้มีการปลูกพืชที่ต้องการน้ำ น้อยแทน เช่น ถั่วเขียว ถั่วลิสง ข้าวโพด แดงไทย แดงกวา พัก ข้าวโพดอ่อน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การบริหารจัดการจัดสรรน้ำโดย โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาลำพระเพลิง มักจะมีปัญหาในทางปฏิบัติ ค่อนข้างมาก แม้ว่าทางโครงการจะได้กำหนดให้มีการวางแผนทั้งการ จัดสรรน้ำ ในแต่ละฤดูกาล และการวางแผนจัดสรรน้ำในแต่ละสัปดาห์ ทั้งนี้เพื่อให้การจัดส่งน้ำเป็นไปอย่างเหมาะสมกับปริมาณน้ำที่มีพอ สำหรับการส่งจ่ายและสอดคล้องกับความต้องการของผู้ใช้น้ำ

ในการดำเนินการที่เกี่ยวข้องกับประชาชน โครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาลำพระเพลิง ได้จัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำของเขื่อนลำพระเพลิง จำนวน 136 กลุ่ม และเขื่อนลำสาละยจำนวน 65 กลุ่ม โดยหัวหน้ากลุ่ม แต่ละกลุ่มจะเลือกมาจากชาวบ้านในครัวเรือนที่อยู่ในพื้นที่นั้น แต่ละกลุ่มจะมีพนักงานรักษาคล่องซึ่งเลือกมาจากชาวบ้านด้วยตนเองเช่นกัน เพื่อให้เข้ามาช่วยกันดูแลและบำรุงรักษาคูน้ำ และช่วยประสานงานส่งข้อมูลข่าวสารของทางโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาลำพระเพลิงให้ประชาชนทราบ

ในแต่ละปี ทางเจ้าหน้าที่โครงการจะเชิญหัวหน้ากลุ่มมารับฟังว่า ในปีเพาะปลูกต่อไปจะมีปริมาณน้ำจำนวนเท่าไร สามารถนำไปใช้ในการเพาะปลูกได้เป็นจำนวนเท่าไร ควรจะต้องปลูกพืชอะไร ซึ่งในหลาย ๆ กรณี ข้อเสนอจากภาครัฐ มักไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้าน โดยเฉพาะในปีที่มีน้ำน้อย การจัดสรรน้ำในระบบชลประทานค่อนข้างมีปัญหามาก โดยเฉพาะในหน้าแล้งซึ่งน้ำในอ่างเก็บน้ำจะมีน้อย แต่ปริมาณความต้องการใช้น้ำเพื่อการเกษตรกรรม อุตสาหกรรม และการอุปโภคบริโภคยังคงมีสูงตามปกติ ซึ่งแม้ว่าทางโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาจะพยายามประกาศไม่ให้มีการทำนาปรัง เพราะการทำนาปรังต้องใช้น้ำมากโดยในฤดูแล้งจะต้องใช้น้ำถึง 3,000 ลูกบาศก์เมตรต่อ 1 ไร่ แต่โดยทั่วไป คนก็จะยังต้องการทำนาปรัง เพราะนอกจากการทำนาจะเป็นสิ่งที่คนคุ้นเคยแล้ว ข้าวยังเป็นสิ่งที่คนเก็บไว้บริโภค หรือเก็บไว้รอขายได้ ซึ่งจะต่างจากพืชอื่น ๆ ที่หากไม่มีตลาดรองรับแน่นอน ก็ไม่สามารถเก็บไว้ได้ ต้องรีบขายซึ่งจะเสี่ยงกับการได้ราคาต่ำ เงินที่ลงทุนไปก็จะสูญหาย ไม่ได้ผลตอบแทนกลับคืนมา

ความพยายามในการให้น้ำมาใช้เพื่อการเพาะปลูก จนถึงขั้นมีการพยายามลักลอบเก็บกักน้ำ หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า “การขโมยน้ำ” เกิดขึ้นอยู่เป็นประจำ การขโมยน้ำมักกระทำในพื้นที่ต้นน้ำ ซึ่งน้ำในคลองชลประทานจะไหลผ่านก่อน โดยผู้ซึ่งมีสระ หรือมีบ่อ มีร่อง ที่สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ก็จะมีการดักเก็บน้ำไว้ก่อน ซึ่งจะทำให้ทางตอนปลายน้ำไม่ได้รับน้ำเท่าที่คาดหมายไว้ กรณีเช่นนี้เห็นได้ชัดเจนเมื่อการจัดสรรน้ำของโครงการชลประทานกำหนดช่วงเวลาของการรับน้ำจากต้นคลองถึงปลายคลองออกเป็นช่วง ๆ คือ ต้นคลองได้รับ 3 วัน และปลายคลอง 4 วัน ซึ่งในทางปฏิบัติ ในช่วง 3 วันแรก พื้นที่เพาะปลูกทางต้นคลองได้รับน้ำ 3 วัน แต่ช่วง 4 วัน หลังซึ่งเป็นช่วงที่น้ำจะต้องปล่อยผ่านจากต้นน้ำไปถึงปลายน้ำ กลับไม่มีน้ำไหลไปยังปลายคลอง เพราะผู้ที่อยู่ต้นคลองขโมยน้ำไปหมด ซึ่งเมื่อเกิดกรณีเช่นนี้ ทางเจ้าหน้าที่ของโครงการจะไม่สามารถจัดการได้นอกจากการขอความร่วมมือเท่านั้น

การวางแผนการเพาะปลูกที่ไม่ประสานกันระหว่างผู้ที่อยู่ทางต้นน้ำกับปลายน้ำก็เป็นประเด็นปัญหาสำคัญในการจัดส่งน้ำ โดยหากผู้ที่อยู่ทางต้นน้ำเริ่มต้นการเพาะปลูกก่อน ส่วนทางตอนปลายน้ำเริ่มต้นทีหลัง เมื่อการเพาะปลูกของผู้ที่อยู่ทางต้นน้ำเข้าสู่ช่วงเก็บเกี่ยว ไม่ต้องการน้ำ แต่ทางตอนปลายน้ำซึ่งพืชเพิ่งเริ่มเจริญเติบโต ต้องการน้ำ เมื่อส่งน้ำไปให้ทางปลายน้ำ หากน้ำเกิดมีการรั่วออกจากคูส่งน้ำ ก็จะทำให้พืชผลของผู้ที่อยู่ต้นน้ำเสียหายได้

ฐานะตำแหน่งของหัวหนากลุ่มผู้ใช้น้ำแตกต่างจากหัวหน้างานบิในอดีต ซึ่งจะได้รับการเลือกขึ้นมาเพื่อดูแลให้การแบ่งปันน้ำของชาวนาที่อาศัยน้ำจากลำพระเพลิง โดยหัวใจของการแบ่งปันน้ำคือการ

ให้ทุกครัวเรือนสามารถผลิตข้าวให้พอเพียงกับการบริโภค ผู้ที่พยายาม
 ดักตวงน้ำหรือเก็บกักน้ำไว้มากเกินไป โดยไม่แบ่งปันไปยังผู้ที่อยู่ทาง
 ตอนปลายน้ำ จึงเท่ากับเป็นการผิดศีลธรรม หัวหน้าทำนบมักเป็นผู้มี
 บารมีเพียงพอที่จะทำให้คนไม่กล้าเอาเปรียบผู้อื่น นอกจากนี้ การกั้นน้ำ
 โดยใช้ทำนบดิน ซึ่งเมื่อจะปล่อยน้ำจะต้องมีการรื้อทำนบให้มีระดับต่ำ
 ลง ทำให้เป็นที่เห็นประจักษ์ว่า ที่ใดเก็บกักน้ำไว้จนทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน
 ทำให้ระบบการควบคุมมีความชัดเจนว่า ใครเป็นผู้ละเมิดกฎ แต่ในกรณี
 ของการส่งน้ำจากคลองชลประทาน ผู้ต้องการน้ำสามารถเก็บกักน้ำไว้
 ได้โดยที่ไม่มีใครทราบว่า ใครเป็นผู้กระทำ โดยเฉพาะเมื่อหัวน้ำกลุ่มผู้
 ใช้น้ำ มักมีหน้าที่เพียงการดูแลบำรุงรักษาคลองให้อยู่ในสภาพดี แต่
 อำนาจการจัดสรรน้ำจริง ๆ เป็นของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำให้ผู้ใช้น้ำขาด
 ความเกรงใจ การควบคุมการจัดสรรน้ำในระบบชลประทานจึงไม่ค่อย
 ประสบความสำเร็จเหมือนการแบ่งปันน้ำในอดีต

การสร้างทำนบคอนกรีตแทนทำนบดิน

ในช่วงของรัฐบาลของ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมชซึ่งมีโครงการเงิน
 ผันสู่ชนบท ทำนบดินจำนวนมากได้รับการปรับเปลี่ยนให้เป็นฝาย
 คอนกรีต ซึ่งเป็นฝายที่คงทนถาวร ในด้านหนึ่งมีผลทำให้ชาวนาไม่ต้อง
 มาใช้เวลาในการหาวัสดุ การสร้าง การปรับระดับ และการดูแลซ่อมแซม
 ทำนบ แต่ในอีกด้านหนึ่งการใช้ทำนบคอนกรีตทำให้ขาดความยืดหยุ่น
 ในการปรับระดับน้ำให้เหมาะสมกับความต้องการของชาวนา และยังมีส่วน
 ทำให้ระบบความสัมพันธ์ที่เคยสร้างขึ้นมาจากการแบ่งปันน้ำและการ
 สร้างทำนบต้องค่อยๆ หดสั้นไป สายใยผูกพันของคนในชุมชนหมู่บ้าน

ในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึงอ่อนแอลง นอกจากนี้ระบบนิเวศของลำน้ำยังได้รับผลกระทบกระเทือนด้วย โดยเฉพาะชาวบ้านเริ่มสังเกตเห็นได้ว่าห้วยลำพระเพลิงตื้นเขินขึ้นเพราะมีตะกอนทับถมที่บริเวณทำนบมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งต่างจากในช่วงที่ใช้ทำนบดิน เมื่อมีการรื้อทำนบและลอกลำห้วยเพื่อสร้างทำนบใหม่ ตะกอนต่างๆจะไหลลงไปตามลำน้ำ ไม่สะสมกันเหมือนทำนบคอนกรีตซึ่งเป็นทำนบถาวร การที่น้ำในลำห้วยตื้นเขินขึ้น ผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งกล่าวว่า

การทำทำนบสร้างด้วยฝายคอนกรีตเขาไม่คำนึงถึงความตื้นเขินของห้วย เพราะเขาไม่ทำตัวประตูระบายให้ตะกอนมันไปมาสร้างเป็นคอนกรีตสูงตายตัวอย่างนี้ น้ำมากไหลมา ก็ไหลผ่านไป แต่ตัวตะกอนมันจะตกขังอยู่ เห็นเป็นรูปธรรมชาติอย่างชัดเจนเลย ว่ามันตื้นเขินอย่างกระทันหัน สมัยก่อนไม่เป็นอย่างนี้ เพราะเป็นทำนบดิน ทำนบมันมีโอกาสพังลงไปมันก็ทำให้ตะกอนไปด้วย พอถึงปีก็ปิดกันใหม่ แต่อันนี้มันตายตัวเลย ตอนนี้จะไรตกลงไปในห้วยก็อยู่อย่างนั้น เป็นตะกอนทำให้น้ำตื้น

ในการทำฝายคอนกรีตจะมีการสำรวจระดับน้ำที่เคยใช้เมื่อมีการทำทำนบดิน โดยการดำเนินการจะมีช่างซึ่งเป็นผู้สร้างฝายคอนกรีต มาถามหัวหน้าทำนบเกี่ยวกับระดับน้ำที่จะไหลไปตามเหมืองของแต่ละที่ นานว่ามีระดับสูงเท่าไร จากนั้นจะนำระดับน้ำนั้นมาปรับระดับน้ำให้ไต่ระดับไปตามเหมือง นอกจากนี้ยังมีการใช้รถแทรกเตอร์ปรับระดับที่นาที่สูงๆให้ต่ำลงด้วย เพื่อให้ น้ำเข้าแปลงนาได้ดีขึ้น โดยเหตุที่การสร้างฝายคอนกรีตเกิดขึ้นพร้อมๆกับการมีคลองชลประทาน ดังนั้นเมื่อน้ำจากฝายคอนกรีตไม่เพียงพอ ชาวนาจะได้รับน้ำที่ปล่อยมาจากเขื่อนด้วย ทำให้

การเจรจาเพื่อขอแบ่งปันน้ำเริ่มหมดไป นอกจากนี้การสร้างฝายคอนกรีต ยังมีผลทำให้ระบบนิเวศน์เสียไป การที่ห้วยลำพระเพลิงตื่นเงินทำให้ปลาที่มีจำนวนลดน้อยลง ดังที่มีชาวบ้านตั้งข้อสังเกตว่า

สมัยตอนที่เป็นธรรมชาติโบราณ เป็นทำนบกดิน ปลาในห้วยนี้มันจะต้องอยู่ประจำวัง เขารู้ของเขา เขาเคยอยู่ทุกปี ทุกปีจะต้องมาอยู่วังของเขา เพราะว่าน้ำมันลึก พอฝนตกฟ้าร้อง ปลาก็จะเข้ามาวังของมัน แต่เดี๋ยวนี ห้วยมันตื้น มันตื่น ปลาประจำวังไม่มีแล้ว

นอกจากปลาจะน้อยลงแล้ว ในช่วงหลังจากการเปลี่ยนทำนบกดินเป็นทำนบกคอนกรีต ในช่วงฤดูหนาว ปลาในลำห้วยเมื่อจับขึ้นมาจะเป็นผลทุกตัว ในช่วงนี้คนจะไม่จับปลา ทำให้คนบางส่วนสูญเสียรายได้ และในส่วนของผู้ที่เคยบริโภคปลาจากลำน้ำ ก็จะต้องหยุดการจับปลาเพื่อบริโภคเป็นการชั่วคราว ซึ่งเมื่อรอบันช่วงฤดูหนาว ปลาก็จะหายเป็นปกติ

การเข้ามาของทำนบกคอนกรีต ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของคนในกลุ่มน้ำลำพระเพลิงในหลาย ๆ ด้าน ที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ของคน ซึ่งแต่เดิมการทำทำนบกดินทุก ๆ ปี ชาวนาในกลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะต้องมาร่วมมือช่วยเหลือกันและมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อการสร้างทำนบก แต่เมื่อมีทำนบกคอนกรีต ซึ่งเป็นทำนบกถาวร ความร่วมมือร่วมใจในลักษณะเดิมจึงหมดไป คนเริ่มคลายความรู้สึกรับผิดชอบต่อปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับทำนบก และแม้เมื่อมีปัญหา ก็รู้สึกว่ ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตัวเอง ต้องรอเจ้าหน้าที่

ของรัฐบาลช่วยแก้ปัญหาให้ ซึ่งเห็นได้ชัดในกรณีของ การที่ตำบลมีตะกอนตกสะสมมาก คนก็ไม่สามารถร่วมกันแก้ปัญหาได้อย่างแต่ก่อน เมื่อมีการทำนบดิน เมื่อทำนบพัง หรือเสียหาย คนจะมาร่วมกันซ่อม ความรู้เกี่ยวกับทำนบดินเป็นความรู้ที่ชาวบ้านสร้างขึ้นมาจากประสบการณ์ที่สั่งสมมาเป็นเวลานาน แต่การสร้างทำนบคอนกรีต เป็นความรู้ที่นำเข้ามาจากภายนอก ซึ่งมีได้สร้างขึ้นจากฐานคิดและความเข้าใจเกี่ยวกับธรรมชาติ โดยที่ชาวบ้านเองก็ไม่มีความรู้เกี่ยวกับทำนบคอนกรีต ว่าจะก่อให้เกิดผลกับระบบนิเวศน์ของลำพระเพลิงอย่างไร ซึ่งเมื่อเกิดปัญหาขึ้นมา ชาวบ้านจึงไม่มีความรู้ที่จะแก้ปัญหาได้ หากแต่ต้องรอความช่วยเหลือจากภายนอก ทำนบคอนกรีตจึงไม่เป็นเพียงแต่การนำวัสดุสิ่งของเข้ามาแทนที่ของเดิมที่ชาวบ้านเป็นผู้ผลิตเท่านั้น แต่ยังได้เข้าทำลายอำนาจอิสระและความรู้ที่ชุมชนเคยมีเป็นของตนเอง และได้สืบสานสั่งสมมาเป็นเวลานานด้วย

การก่อรูปของโรงงานทอผ้าไหมในอำเภอปักธงชัย

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา โรงงานอุตสาหกรรมในเขตอำเภอเมืองค่อย ๆ ขยายตัวขึ้น ในปัจจุบันปักธงชัยมีโรงงานอุตสาหกรรมเกษตร เช่น โรงสีข้าว โรงงานทำผลผลิตจากมันสำปะหลัง โรงงานทอและเตรียมเส้นด้ายสำหรับทอผ้า นอกจากนี้ยังมีโรงงานอุตสาหกรรมอื่น ๆ เช่น โรงงานทำผลิตภัณฑ์คอนกรีต เครื่องปั้นดินเผา โรงงานผลิต/ซ่อมแซม/ดัดแปลงเครื่องจักรกลทางการเกษตร โรงงานทำเครื่องเรือนต่างๆ และโรงงานผลิตชิ้นส่วนทางอิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้นในตัวอำเภอบึงกมลชัยได้แก่ การก่อตัวขึ้นของหัตถอุตสาหกรรมทอผ้าไหม ซึ่งมีโรงงานทอผ้าทั้งขนาดใหญ่และขนาดกลางทยอยเกิดขึ้น จนเมื่อขึ้นทศวรรษที่ 2540 ในตัวอำเภอบึงกมลชัยมีโรงงานทอผ้าขนาดใหญ่อยู่ 3 โรงงาน ได้แก่ วรรณวัตรไหมไทย เมฆไหมไทย และฉลวยไหมไทย และมีโรงงานขนาดกลาง ประมาณ 50 โรงงาน นอกจากนี้ยังมีโรงงานทอผ้าไหม จิมทอมป์สันซึ่งเป็นโรงงานทอผ้าขนาดใหญ่มีคณงานนับพันคน การเกิดขึ้นของโรงงานทอผ้าไหม มีผลทำให้คนจากหมู่บ้านนับหมื่นคน เข้ามา รับจ้างเป็นผู้ทอผ้าไหม โดยมีทั้งที่เข้ามารับจ้างทอผ้าในโรงงาน และรับไหมไปทอเองที่บ้าน

การทอผ้าไหมในลักษณะที่เรียกว่าเป็นโรงงานมีความแตกต่างจากการทอผ้าไหมในแบบที่ชาวบ้านได้ทอกันเองเพื่อไว้ใช้อย่างสิ้นเชิง การทอผ้าเพื่อไว้ใช้เองนั้น ชาวบ้านได้ทำสืบต่อกันมานับร้อยปี ซึ่งในอดีตการทอผ้าไหมจะเริ่มต้นตั้งแต่การปลูกหม่อนเลี้ยงไหม มักจะปลูกไว้ตามสวนใกล้ ๆ บ้าน โดยพรวนดิน ยกร่องขึ้นเป็นแถว ๆ แล้วใช้ต้นกล้าที่แก่ ปักลงไปดินเป็นกอ ๆ กอละประมาณ 3-4 ต้น โดยปลูกเรียงเป็นแถว พอต้นโต จะเริ่มออกใบเป็นสีเขียว จนใบเต็มต้น ซึ่งต้นจะสูงประมาณเมตรกว่า ๆ ก็สามารถเก็บใบมาเป็นอาหารของตัวไหมได้ โดยหากตัวไหมยังอยู่ในวัยอ่อน จะให้อาหารเฉพาะส่วนที่เป็นใบ เมื่อไหมตัวโตขึ้น จะให้ทั้งใบทั้งกิ่ง การเก็บใบหม่อนจะต้องเก็บให้หมดต้น เพื่อให้ต้นแตกใบใหม่่ออกมาอีก หากบ้านใดเกิดปัญหามีใบหม่อนไม่พอ ก็สามารถขอจากเพื่อนบ้านใกล้เคียงได้ ไม่มีการหวงใบหม่อนกัน ถือว่าเป็นการพึ่งพากัน

การเลี้ยงไหมเป็นงานที่ละเอียดอ่อน ซึ่งคนเฒ่าคนแก่กล่าวถึง การเลี้ยงไหมว่า “เลี้ยงเหมือนลูก” การเลี้ยงไหมจะเริ่มตั้งแต่ทำฝีเสื้อ ตัวผู้และตัวเมียมาผสมพันธุ์กัน การสังเกตฝีเสื้อว่าเป็นตัวผู้หรือตัวเมีย ชาวบ้านจะสังเกตจากขนาดของฝีเสื้อ ตัวผู้จะตัวเล็กกว่าตัวเมีย หลังจากการผสมพันธุ์ จะดึงฝีเสื้อตัวผู้ออก และนำขามมาครอบฝีเสื้อ ตัวเมียไว้บนผ้าขาว 1 คืบ ฝีเสื้อจะวางไข่อยู่ในวงขาม รอบประมาณ 10 วัน ไข่ฝีเสื้อจะเปลี่ยนจากสีขาวเป็นสีดำ และจะเปลี่ยนเป็นตัวอ่อน หนอนที่ใกล้จะออกจากรังไข่ เมื่อตัวหนอนออกจากไข่ จะย้ายไปใส่ กระด้ง ซึ่งต้องใช้เวลา 45 วัน

ในช่วง 45 วันของการเลี้ยงไหม คนเลี้ยงจะต้องคอยดูแล และ เข้าใจธรรมชาติของตัวหนอนไหม เช่น ในช่วง 6-7 วันแรก จะต้องหั่น ใบหม่อนให้ละเอียด และให้อาหารตัวไหมวันละ 2 ครั้ง ขณะเลี้ยงต้องมี ผ้าคลุมให้มืดชิด ไม่ให้มดกัด ถ้ามดกัดหนอนไหมจะตาย หรือถ้าปล่อย ให้แมลงวันตอม แมลงวันจะวางไข่ปะปนกับหนอนไหม ทำให้หนอนไหม เป็นโรค

การให้อาหารหนอนไหม คนเลี้ยงจะคอยสังเกตการเคลื่อนไหว ของหนอนไหม หากไม่มีการเคลื่อนไหว เรียกว่า “หนอนไหมนอน” ช่วงนี้ จะไม่ให้อาหาร เมื่อหนอนไหมเคลื่อนไหว จะมีการให้อาหารติดต่อกัน 6-7 วัน หลังจากนั้น หนอนไหมจะนอนต่ออีก 1-2 วัน หลังจาก 2 สัปดาห์ไปแล้ว หนอนไหมจะเจริญเติบโตเร็วมาก ต้องให้อาหารมากขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องหั่นใบหม่อน และต้องมีการแยกหนอนไหมใส่กระด้ง ใบใหม่ เพื่อให้ไม่ให้เกิดกัน ในช่วงที่หนอนไหมอายุได้ประมาณ 1 เดือน จะต้องมีการดูแลเอาใจใส่ในเรื่องความสะอาดขึ้นไหมด้วย

เมื่อทะนุถนอมเลี้ยงตัวหนอนไหมได้ประมาณ 45 วัน ตัวหนอนไหมจะแก่เต็มที่ มีสีเหลืองอมส้ม ซึ่งเรียกกันว่า “สุก” คนเลี้ยงจะคัดเลือกออกมาใส่รังไหมเพื่อให้ชักใย รังไหมทำด้วยกิ่งต้นสะแกหรือต้นทับหม่อน นำมามัดผูกเป็นกอในแนวตั้ง และนำหนอนไหมมาทิ้งในรังนี้ประมาณ 1-2 คืบ หนอนไหมจะชักใยจนเต็ม คนเลี้ยงจะเก็บรังไหมใส่กระด้ง และทำความสะอาดรังไหม โดยดึงเศษไม้ตามรังไหมออก

การสาวไหม ต้องเตรียมเตาไฟ ฟืน หม้อดินใส่น้ำ ปุ่มสาวไหมไหม ไม้คืบ กระด้งใส่เส้นไหม รังไหม การทำจะใช้ไฟหม้อตั้งไฟ พอไฟเริ่มร้อน แต่ไม่ถึงกับเดือด ใส่รังไหมลงไปพอประมาณ จากนั้นสาวเส้นไหม มาพันกับที่ใส่เส้นไหม ใช้ไม้คืบบังคับรังไหมและดึงเส้นไหมออกจากรัง สาวใส่กระด้ง หลังจากได้เส้นไหมปริมาณมากพอ หรือเมื่อรังไหมหมดแล้ว ก็จะนำเส้นไหมมาปั่นกับกงและระวึง เพื่อให้ได้เส้นไหมที่ลื่นเหนียวเป็นเส้นเดียวกันและเรียบเสมอกัน แกะปมไหม ขี้นไหมออกจากนั้นจึงนำเส้นไหมไปย้อมสี ซึ่งแต่เดิมจะใช้สีธรรมชาติเป็นสีที่ได้จากใบไม้ ต้นไม้ การย้อมสีธรรมชาติมีวิธีการและเทคนิคที่ยุ่งยาก ความสวยของไหมที่ย้อมด้วยสีธรรมชาติ จึงขึ้นอยู่กับความรู้และความคิดสร้างสรรค์ของแต่ละบุคคลว่าจะใช้สีใดเดิม ผสม กับสีใด บางคนจะเก็บความรู้นี้เป็นความลับ เพื่อให้ได้ผ้าที่แปลกตากว่าคนอื่น ส่วนการย้อมสีเคมีซึ่งเป็นสีที่มีมาในตอนหลัง วิธีการย้อมไม่ยุ่งยาก คนจึงหันมาใช้การย้อมสีเคมีกันมาก

เมื่อได้เส้นไหมแล้ว การทอผ้าก็เป็นงานที่ยากลำบาก ต้องอาศัยความอดทน การฝึกฝน และความคิดสร้างสรรค์ของผู้ทอ โดยทั่วไปถือว่างานทอผ้าเป็นงานของผู้หญิง โดยแม่จะเป็นคนสอนและฝึกการเลี้ยง

ไหมและการทอผ้าให้กับลูกสาว โดยลูกจะช่วยแม่ตั้งแต่อายุได้ 7-8 ขวบ จะช่วยแม่เก็บใบหม่อน ช่วยให้อาหารไหม ช่วยแม่คัดเลือกตัวหนอนไหมที่สุกออกจากกระดัง เพื่อจะนำไปใส่ในรังไหม ช่วยซ้อนดักแด้ขณะสาวไหม ลูกจะจดจำและฝึกหัดทำขั้นตอนต่าง ๆ มาเรื่อย ๆ จนถึงขั้นได้ลงมือทำจริง โดยแม่จะควบคุมดูแลอย่างใกล้ชิด

การทอผ้าไหมในอดีต จะทอไว้เพื่อใช้ในโอกาสพิเศษของหมู่บ้าน เช่น งานบุญ งานบวช งานแต่งงาน ซึ่งผู้หญิงจะใส่ผ้าไหมที่ทอเอง ผู้ที่ใส่ผ้าไหมสวยงาม ก็จะเป็นที่ชื่นชมของคนรอบข้าง นอกจากนี้ ในงานแต่งงาน ยังนิยมใช้ผ้าไหมสำหรับรับไหว้คู่บ่าวสาวด้วย ดังนั้นบ้านใดมีผ้าไหมมาก แสดงว่า บ้านนั้นมีลูกสาวขยัน เก่งการบ้านการเรือน เป็นที่นิยมชมชื่นของคนทั่วไป ถึงกับมีคำกล่าวว่า บ้านใดมีเสียงกระทบกี่บ่อ ๆ บ้านนั้นลูกสาวขยัน เก่งการบ้านการเรือน และยังแสดงถึงฐานะของบ้านหลังนั้นว่า เป็นผู้มีฐานะด้วย

การผลิตผ้าไหมในปักษ์ชาย ได้เข้ามาสู่การใช้ระบบโรงงานอย่างชัดเจน โดยเจ้าของโรงงานมีฐานะเป็นผู้ประกอบการ คือเป็นผู้ลงทุนจัดหาปัจจัยการผลิตคือเส้นไหมดิบเข้ามา ผ่านกระบวนการฟอก ย้อมสาวม้วน เก็บตะกรอ กรอเข้าหลอดใส่กระสวย จากนั้นจึงนำส่งให้ชาวบ้านมารับไปเป็นผู้ทอ โดยจ่ายค่าแรงให้ตามความยาวของผ้าที่ทอได้ ชาวบ้านซึ่งเป็นคนทอผ้าจึงกลายเป็น “ผู้รับจ้าง” ซึ่งได้ค่าแรงต่ำมาก

โดยทั่วไป ค่าจ้างทอตกประมาณหลาละ 15-20 บาท ขึ้นอยู่กับว่าจะเป็นการทอไหมกี่เส้น และขึ้นอยู่กับฝีมือในการทอด้วย ถ้าทอแน่นได้ผ้าไหมออกมาสวยงาม ก็จะได้ค่าแรงเพิ่มขึ้นบ้าง เช่นการทอไหมเส้นเล็กเส้นเดียว ค่าแรงหลาละ 20 บาท เพราะกว่าจะได้ผ้าแต่ละหลาต้อง

ใช้เวลานาน ส่วนการทอไหมสองเส้นอาจได้ค่าแรงประมาณหลาละ 15-17 บาท ถ้าเป็นการทอสี่เส้นและขึ้นลายมาก หรือถ้าเป็นไหมดินจะ ได้ค่าแรงแพงกว่า แต่ก็อยู่ประมาณหลาละ 20 บาท หากมีการทอ เสียบ่อย ๆ ก็จะถูกหักค่าแรงด้วย

โดยเฉลี่ยผ้าไหม 1 หลา จะใช้เวลาทอประมาณ 1 ชั่วโมง คนที่ ขยันจะทอได้ประมาณ 200 หลาต่อเดือน ก็จะได้ค่าแรงประมาณ 3,000 ถึง 3,500 บาท ซึ่งถือเป็นรายได้สูงสุดที่จะได้รับจากการทอผ้า แต่ส่วน ใหญ่ จะได้รับประมาณ 1,400-1,500 บาทต่อเดือนเท่านั้น เช่น กรณี ของจันทร์เพ็ญ รับไหมมาทอที่บ้าน ประมาณให้ฟังว่า “ในเดือนหนึ่ง ทอ ไม่หยุดเลย เสาร์อาทิตย์ก็ไม่หยุด และบางทีก็ทอไปถึงตอนกลางคืน ได้ ผ้า 200 หลา ค่าแรงเขาให้หลาละ 17 บาท เดือนนั้นได้เงิน 3,400 บาท”

การรับจ้างทอผ้าของชาวบ้าน มีทั้งที่รับเส้นไหมมาทอที่บ้าน และไปทอที่โรงงาน ผู้ที่ไปทอที่โรงงานให้เหตุผลว่า สามารถทำงานได้ เต็มเม็ดเต็มหน่วย ไม่มีใครรบกวน ไม่ต้องหยุดไปทำงานอื่น ส่วนคนที่ รับไหมไปทอที่บ้าน มักจะมีภาระอื่น ๆ อยู่ด้วย หรือในหมู่บ้านอยู่ห่าง ไกลจากตัวอำเภอ เช่น ชาวลุ่มน้ำลำพระเพลิงซึ่งอยู่ที่ตำบลตะขบ จะรับ ไหมไปทอที่บ้าน เมื่อไหมที่รับไปหมด ก็จะรวบรวมมาส่งให้ทางโรงงาน หรือบางโรงงานก็จะจัดคนไปรับผ้าที่ทอเสร็จแล้วเอง โดยเฉพาะใน หมู่บ้านซึ่งมีคนทอกันหลายบ้าน ทางร้านจะเข้าไปส่งเส้นไหม และรับ เส้นไหมถึงบ้าน

โรงงานผลิตผ้าไหม จะเป็นผู้สั่งซื้อไหมดิบมาเตรียมให้ คนทอผ้า ไหมดิบจะมีไหมยืน กับไหมพุ่ง โดยสั่งซื้อจากบริษัทซึ่ง ขายเส้นไหมโดยตรง เช่น บริษัทจุลไหมไทย บริษัทภูเม้งสวด

บริษัทไทยเรื่อนทอง ซึ่งจะมีทั้งเส้นไหมที่ผลิตในประเทศและเส้นไหมที่นำเข้าจากประเทศเวียดนาม และประเทศจีน ไหมดิบเหล่านี้ทางโรงงานจะต้องนำมาฟอก ย้อม และกรอเข้าหลอดใหญ่หลอดเล็ก แล้วนำมาเข้าหัวม้วน เก็บตะกรอ และเข้ากระสวย แล้วจึงนำไปให้ชาวบ้านที่มารับไปทอ แต่ละโรงงานจะมีผู้ที่รับไหมไปทอเป็นประจำ เรียกว่าเป็นเครือข่าย ซึ่งจะกระจายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ แต่ละโรงงานจะมีเครือข่าย 400-500 คนขึ้นไป โดยโรงงานจะเป็นผู้ออกแบบ หรือสั่งทำผ้าที่มีลักษณะต่าง ๆ ตามที่ทางโรงงานเห็นว่าจะเป็นที่ต้องการของตลาดผ้าไหมของปักธงชัยมีผ้าไหมพื้นซึ่งจะแยกเป็น หนึ่งเส้น สองเส้น สีเส้น ผ้าไหมมัดหมี่ ผ้าไหมบาติก ผ้าไหมลายน้ำไหล ผ้าไหมลายสายรุ้ง ผ้าไหมเครือลาย ผ้าไหมยก ผ้าไหมไทยใหญ่ ผ้าไหมลูกแก้ว ผ้าไหมหางกระรอก เป็นต้น

การขยายตัวของโรงงานผ้าไหม ทำให้มีการแข่งขันกันในเรื่องการขายผ้าไหม ค่อนข้างสูง การขายผ้าไหมจากโรงงานในปักธงชัย มีทั้งที่ขายส่งให้กับผู้รับซื้อตั้งแต่รายใหญ่ถึงรายเล็ก และการขายปลีกซึ่งเป็นการขายหน้าร้าน การแข่งขันกันเรื่องราคา ทำให้โรงงานพยายามลดต้นทุนที่เป็นค่าแรงการทอผ้าลง เพราะการลดต้นทุนส่วนอื่นทำได้ยาก ดังนั้นจึงเป็นการยากที่ชาวบ้านซึ่งรับทอผ้าจะได้ค่าตอบแทนที่ดีกว่าที่เป็นอยู่

การเกิดขึ้นของโรงงานผลิตผ้าไหม ทำให้การทอผ้าไหมโดยใช้ความรู้และวิธีการตามแบบที่คนเฒ่าคนแก่เคยทำมาเริ่มหมดไป เพราะการทอผ้าไหมตามแบบเดิมที่มีการทำอย่างครบวงจรต้องใช้เวลาในการทำทุกขั้นตอน กว่าจะได้แต่ละผืน ต้องใช้เวลามาก เมื่อทอได้แล้วจะนำไปขายในตลาดก็ไม่สามารถแข่งขันกับผ้าไหมที่มีอยู่มากมายในตลาด

ได้ หากชาวบ้านจะซื้อเส้นไหมมาทอเหมือนกับทางโรงงาน ก็จะต้องลงทุนสูงมาก และยิ่งเสี่ยงต่อการที่ต้องไปแย่งตลาด หากจะนำไปขายให้กับทางร้านหรือโรงงาน ก็จะไม่ค่อยมีผู้รับซื้อ การทอผ้าตามแบบที่เคยทำมาจึงค่อย ๆ หดไป การเกิดขึ้นของโรงงานผลิตผ้าไหม ได้ทำให้การทอผ้าไหมซึ่งเป็นวิถีชีวิตของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงค่อย ๆ หดไป การสืบทอดความรู้และสายสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม สาวไหม ทอผ้าไหม ไปจนถึง การได้สวมใส่ผ้าไหมในงานบุญ งานมงคล หรืองานรื่นเริงต่างๆ การนำผ้าไหมมาเป็นของขวัญ ได้ลดหายไปจากลุ่มน้ำลำพระเพลิงจนแทบจะเรียกได้ว่า เป็นการสูญสลายของภูมิปัญญาในการทอผ้าไหม การทอผ้าไหมในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิง กลายเป็นการผลิตในระบบโรงงาน ที่คนทอผ้า กลายเป็นเพียงแรงงานรับจ้างที่ได้ค่าแรงเพียงเล็กน้อย หากไม่มีรายได้จากทางอื่นก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้

บทที่ 5

การทำนา : ฐานชีวิตลุ่มน้ำลำพระเพลิง

ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็นแหล่งการทำมาหากินที่อยู่บนฐานการเกษตรกรรมนาชนิด ซึ่งมีดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์ เป็นทรัพยากรสำคัญ ในบรรดาอาชีพเกษตรกรรมนี้ การทำนาดูเหมือนจะเป็นอาชีพที่ทำกันมาพร้อม ๆ กับการเกิดชุมชน การปลูกข้าวเป็นการผลิตอาหารที่ใช้ทั้งเพื่อการบริโภคและซื้อขาย แลกเปลี่ยน หรือกล่าวหนึ่งได้ว่าข้าวคืออาหารและสินค้าที่มีมูลค่าเป็นที่ต้องการ สามารถขายได้ตลอด

การทำนาของชุมชนนี้ได้ทราบจากการพูดคุยกับชาวบ้านที่ทำนาเล่าเรื่องจากประสบการณ์อย่างมีชีวิตชีวา ภูมิใจและมีความสุขในการพูดถึงอาชีพอันเก่าแก่และสำคัญของพวกเขา โดยส่วนใหญ่ผู้ให้ข้อมูลนี้จะเป็นผู้สูงอายุมากหรืออยู่ในวัยผู้ใหญ่แล้ว อันเป็นกลุ่มคนที่มีประสบการณ์ตรงในการทำนา สำหรับกลุ่มคนอายุน้อยกว่านี้ส่วนใหญ่ไม่ทำนากันแล้ว เพราะความเจริญที่มาพร้อมกับการพัฒนาให้มีความทันสมัยได้ผลักดันให้คนกลุ่มหลังนี้ไปทำอาชีพอื่น ๆ ทำงานนอกหมู่บ้าน คือในเมือง และโรงงาน แม้แต่อาชีพรับราชการ และการค้าขาย

เรื่องเล่าจากชาวนาได้เผยให้เห็นว่าการทำนาเป็นอาชีพที่คนในชุมชนส่วนใหญ่ทำกันเพื่อได้ข้าวสำหรับบริโภคและขาย ซึ่งทำกันมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ความเป็นฐานที่มั่นของการทำนวยังคงอยู่และได้ปรับเปลี่ยนไปอย่างสอดคล้องกับบริบทที่เปลี่ยนไป

เพื่อให้เห็นภาพของการทำนาอันเป็นกระบวนการทางอาชีพที่ผูกสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชุมชนในชุมชนชาวนาลุ่มน้ำลำพระเพลิง ในบทนี้จะนำเสนอกระบวนการทำนาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่าในแต่ละช่วงสมัยการทำนาเป็นอย่างไร มีระบบกระบวนการ วิธีการ และผลผลิตเป็นอย่างไร

พื้นที่ทำนา : แหล่งทำมาหากิน

ย้อนไปเมื่อประมาณ 100 ปีเศษ พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำลำพระเพลิงเต็มไปด้วยป่ารกทึบมาก เป็นป่าดงดิบ มีสัตว์ป่าอาศัยอยู่มากมาย คนรุ่นแรกที่มาตั้งหมู่บ้านเข้ามาบุกเบิกจับจองที่ทำกิน ในสมัยนั้นจองที่กันแบบง่าย ๆ เพียงแต่ทำเครื่องหมายไว้ให้รู้ ก็เคารพสิทธิกันและกันแล้ว การจองนั้นใครจะจองได้มากได้น้อยเท่าใดก็ขึ้นอยู่กับความสามารถและบารมี ซึ่งส่วนใหญ่ผู้ที่จองที่มาก ๆ มักจะเป็นผู้นำหรือหัวหน้าซึ่งเป็นคนเก่ง มีความสามารถสูง ชาวนานำให้การยอมรับนับถือ หรือมีความเกรงอก

เกรงใจ การออกไปของมักออกไปเป็นกลุ่ม ๆ ละ 2 – 5 คน ไปด้วยกันแล้วแยกย้ายกัน ออกจองไถ่ ๆ กัน เมื่อจองแล้วต่างก็พยายามถางป่าให้เป็นไร่เป็นนา ที่ป่าเหล่านี้เป็นที่ว่างเปล่า คือยังไม่มีกิจกรรมสิทธิของใคร ชาวบ้านชวนกันออกมาจองไถ่กันเพื่อจะได้มาอยู่กันมาก ๆ

กลุ่มคนที่มาจองที่ไถ่กันนี้มักมาจากหมู่บ้านอยู่ใกล้กัน และมาตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกันประมาณ 4 – 5 หลังคาเรือน มีไม้ที่หลัง เป็นพวกเดียวกันก็ชักชวนกันมาโดยเห็นบริเวณนี้มีที่ทำกิน

การบุกเบิกที่ทำกินในแรกเริ่มเต็มไปด้วยความยากลำบากเพราะต้องใช้แรงกายตัดไม้ฟันป่า และอันตรายที่เกิดจากสัตว์ป่าและโรคเช่น ไข้มาเลเรีย แต่ชาวบ้านก็สู้เพื่อการมีที่ทำกินสำหรับครอบครัวและลูกหลานในอนาคต อันเป็นการมองการณ์ไกลสำหรับพ่อแม่ที่หวังดีต่อลูกหลาน ในปัจจุบันก็มีอยู่บางรายเหมือนกัน ที่มีสวน ไร่นามากก็เพราะพ่อแม่จองที่ไว้มาก ทำให้ลูกๆ ได้รับส่วนแบ่งและเป็นมรดกตกทอดมาจำนวนมาก

ที่นาที่ใช้หากินทุกวันนี้เป็นที่บรรพบุรุษได้จับจองไว้ ซึ่งการจับจองนี้ได้กำหนดให้เกิดหมู่บ้านขึ้น นั่นคือคนที่มีที่นาไถ่กันก็รวมตัวกันปลูกบ้านเรือนอยู่ในละแวกเดียวกัน บ้านเรือนสมัยก่อนปลูกกันอยู่ห่างๆ ไม่ชิดหรืออยู่ติดกันจนแน่นหนาเหมือนปัจจุบันนี้ บ้านเรือนอยู่ห่างกัน ทำให้มีที่ว่างเปล่าซึ่งเต็มไปด้วย

ต้นหมากรากไม้หรือพืชนานาพันธุ์ที่เป็นทั้งแหล่งอาหาร พลังงาน (พืช) เครื่องใช้และยารักษาโรค (สมุนไพร)

หากออกจากบริเวณบ้านไปไม่ไกลนัก จะพบว่าเป็นป่าประเภทป่าดงดิบ มีต้นไม้หนาแน่นรกเต็มไปด้วยต้นเต็ง ต้นรัง ต้นยาง ในป่ามีสัตว์ป่าน้อยใหญ่ชนิดต่าง ๆ อยู่อย่างหลากหลาย นับตั้งแต่สัตว์เลื้อยคลาน เช่น งู สัตว์ปีก เช่น นก สัตว์ตัวใหญ่ เช่น ช้างและเสือ เป็นต้น ความอุดมสมบูรณ์ของป่าทำให้ป่าเป็นแหล่งทรัพยากรและสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อชีวิตชุมชนสมัยก่อนมากคือคนกับป่าอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน คนสมัยนั้นยังไม่มีกระบวนการทำลายป่า หากแต่จะเข้าไปหากินเพียงเพื่อการมีชีวิตอยู่อย่างพอเพียง ไม่ได้นำของจากป่ามากมายจนเหลือเพื่อประโยชน์ของตนแต่ฝ่ายเดียว

การออกไปหาอาหารและของใช้ (อุปกรณ์) ที่ทำจากไม้ อาจไปเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มละ 2 – 5 คน ทั้งนี้เพื่อความปลอดภัย เพราะสัตว์ป่าดุร้าย เช่น เสือ ยังคงมีอยู่มาก หากไปหลายคนก็ช่วยเหลือกันได้ ของป่าต่าง ๆ ที่หามาได้จะมีการแบ่งกันไปกินไปใช้ และสิ่งของเหล่านี้จะไม่เก็บมามากจนเกินไป หากแต่เอามาแต่ละมือแต่ละคราว ชาวนาอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างกลมกลืน ไม่ทำลายแหล่งอาหารอันสำคัญนี้ นอกจากชาวนาจะยังชีพอยู่ด้วยหลักการพอเพียงแก่ชีวิตแล้ว ยังอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน มีอาหาร

การกินที่ได้จากป่ามาก็แบ่งปันกันกิน ระบบแบ่งปันกันนี้ทำให้ชาวนามีการรวมตัวอยู่ร่วมกันด้วยสายใยแห่งความสัมพันธ์แบบพึ่งพากัน เป็นพวกเดียวกันเสมือนเป็นพี่น้องหรือเครือญาติและอยู่อย่างเท่าเทียมกัน ไม่แบ่งชั้นวรรณะ มีอะไรก็อยู่กินเหมือนกัน

สภาพความอุดมสมบูรณ์ของป่าคงอยู่ได้ไม่นาน กล่าวคือประมาณ 50 ปีที่ผ่านมา บ้านเรือนผู้คนเริ่มขยายมากขึ้น มีการบุกรุกป่าเพื่อเป็นที่ทำกินจนป่าไม่เหลือสภาพอีกต่อไป หมู่บ้านเพิ่มจำนวนหลังคาเรือนมากกว่าก่อนมาก จนขณะนี้ป่าที่เคยเห็นสมัยปู่ย่าตายายไม่เหลือให้เห็น รอบหมู่บ้านไม่ใช่ป่า หากแต่เป็นที่นา สวน และไร่ ที่เป็นแหล่งทำมาหากินซึ่งได้รับส่วนแบ่งมาจากคนรุ่นปู่ย่าตายาย

สภาพนิเวศน์รอบหมู่บ้านเป็นแบบทุ่งนาโล่งติดต่อกันจากหมู่บ้านหนึ่งจรดอีกหมู่บ้านหนึ่ง ที่ปรากฏอย่างปัจจุบันนี้เป็นผลพวงจากจำนวนคนเพิ่มขึ้น ทำให้ต้องการที่จะผลิตข้าวเพื่อไว้บริโภคเพิ่มขึ้น และปัจจัยอีกประการหนึ่งคือที่ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิง มีระบบชลประทานอันเนื่องจากการมีเขื่อนลำพระเพลิงเป็นแหล่งกักเก็บน้ำเพื่อการทำนาได้มากขึ้น

พื้นที่ทำนาอันเป็นแหล่งทำมาหากินเป็นที่ดินที่ต้องอาศัยน้ำเป็นปัจจัยหลักสำหรับการปลูกข้าวนั้น เมื่อกาลเวลาผ่านไป

2 – 3 ชั่วโมงอายุคน นับแต่ได้รับการบุกเบิกก็ถูกส่งทอดให้คนรุ่นหลัง ในรูปของมรดกและการขาย โดยเฉพาะมรดกจะถูกแบ่งตามสัดส่วนความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนพื้นที่นา กับจำนวนของลูก ๆ หลาน ๆ หากนับมาถึงจวบจนปัจจุบันนี้ ชาวนาลุ่มน้ำลำพระเพลิง มีพื้นที่นาคนละประมาณ 10 ไร่ ซึ่งถือว่าพอแก่การทำมาหากิน ตามเอกสารสิทธิที่ถือครองอยู่ในรูป นส.3 หรือโฉนด ซึ่งผิดจากเมื่อก่อนชาวนาไม่แสดงสิทธิเหนือที่ดินด้วยเอกสารทางราชการ หากแต่ด้วยเกียรติของชาวนาด้วยกันเองว่าตรงไหนเป็นของใคร ด้วยการรับรู้จากสัญลักษณ์การจับจองง่าย ๆ เป็นธรรมชาติ อย่างไรก็ตามสภาพการถือครองสิทธิที่ทำกินของชาวนาลุ่มน้ำลำพระเพลิงยังเป็นของตนเองอยู่ นั่นเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า ที่นาเป็นที่ทำกินที่สร้างฐานเพื่อความมั่นคงของชีวิตชาวนา ณ พื้นที่นี้ ซึ่งผิดกับชาวนาหลายแห่งในประเทศไทย ที่กรรมสิทธิในที่ดินที่เป็นพื้นที่นากลายเป็นของนายทุนเสียเป็นส่วนใหญ่ ชาวนากลับกลายเป็นเพียงผู้เช่าที่ทำกิน

การทำนาสมัยก่อนทำหลายแบบ คือ ทำนาดำ นาหว่าน และทำข้าวไร่ การจะทำนาแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับจุดที่ตั้งของพื้นที่นา เช่น นาหลุ่มก็จะทำนาดำ หรือหากเป็นที่ลาดสูงเชิงเขาก็ทำข้าวไร่ ซึ่งปลูกข้าวโดยใช้เมล็ดพันธุ์หยอดลงหลุมแล้วกลบดินเพื่อให้ความชุ่มชื้นจากดินที่มื่อน้ำฝนทำให้เมล็ดข้าวพันธุ์งอกออกมา

สำหรับปัจจุบันการทำได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเพราะสภาพแวดล้อมด้านปัจจัยน้ำ ซึ่งเป็นสิ่งขาดไม่ได้สำหรับข้าวอันเป็นพันธุ์พืชเติบโตเพราะการมีน้ำแทรกข้าว คือได้มีระบบน้ำชลประทานช่วยเสริมน้ำฝนที่มาจากธรรมชาติตามฤดูกาล ได้ยังผลให้พื้นที่นาหลายแห่งน้ำเข้าอย่างทั่วถึงและสม่ำเสมอทำให้มีการปลูกข้าวได้สองครั้งในรอบปีหรือที่เรียกว่า เป็นการนาปรัง ที่ใช้เวลาสั้นลง จึงทำให้ชาวนานิยมทำนาปรังด้วยการนาหว่านกันมากขึ้น

ที่ตั้งของพื้นที่นามีลักษณะเป็นทั้งที่ราบน้ำท่วมหรือน้ำลึกในฤดูฝนหรือน้ำน้ำหลาก อันได้แก่ ตำบลนกออก ตำบลเกษมทรัพย์ ตำบลดอน ซึ่งตำบลเหล่านี้อยู่ในเขตอำเภอปักธงชัย และบางส่วนเป็นอำเภอโชคชัยคือตำบลกระโทก และด่านเกวียน บางส่วน พื้นที่เหล่านี้มักทำนาดำและปลูกข้าวหนัก สำหรับพื้นที่ราบเป็นพื้นที่สูงกว่าแบบแรก สามารถทำนาได้ทั้งนาปีและนาปรัง กินพื้นที่ทั้งตำบลตะคุ ตำบลตูม ตำบลสุขเกษม ตำบลจิว ตำบลสระแกรاخ ตำบลสำโรง ตำบลเกษมทรัพย์ ซึ่งเป็นเขตในอำเภอปักธงชัย ส่วนที่ดอนและเป็นภูเขาอยู่ในเขตตำบลสุขเกษม ตำบลตูม ตำบลจิว ตำบลสระแกรاخ ใช้ทำข้าวไร่ได้ แต่ส่วนใหญ่ยังมักทำสวน และปลูกพืชไร่

หากจะกล่าวถึงการทำนาแล้วก็ต้องเป็นพื้นที่นาที่เป็นที่ลุ่มและพื้นที่ราบ ซึ่งทำได้ทั้งนาปีและนาปรัง เพราะได้รับน้ำจาก

เขื่อนลำพระเพลิง และอ่างเก็บน้ำลำลำลาย โดยพื้นที่ที่อยู่ต้นน้ำ จะได้รับปริมาณน้ำมากและทั่วถึงกว่าพื้นที่ทางปลายน้ำ ตำบลที่อยู่ทางต้นน้ำสามารถรับน้ำได้มาก เช่น ตำบลตะขบ พื้นที่อยู่ตอนกลางของการรับน้ำ เช่น ตำบลตูม ตำบลจั่ว และตำบลเกษมทรัพย์ ส่วนปลายน้ำ เช่น ตำบลนกออก และตำบลกระโทกในเขตอำเภอปักธงชัย

การทำนาในอดีต

สมัยเริ่มแรกของการทำนาที่ชุมชนนี้หากนับย้อนหลังไปก็ 100 กว่าปีเศษ ที่นาได้จากการบุกเบิกถางป่าดังกล่าวแล้ว ในการปลูกข้าวจำเป็นต้องอาศัยพื้นที่ราบและทำให้เป็นบริเวณที่น้ำขังได้ การถางป่าในสมัยนั้นทำด้วยความยากลำบาก เพราะไม่มีเครื่องมือทันสมัย เช่น เลื่อยไฟฟ้าเหมือนปัจจุบัน ชาวบ้านถางป่าโดยใช้มีด จอบ และขวาน ซึ่งต้องใช้แรงกายมาก การถางป่าทำได้ช้าค่อย ๆ ทำไปหลายปีเข้าก็ได้มากขึ้น เมื่อเอาต้นไม้ออกแล้ว ก็ปักคันดินหรือทำเป็นคันนาเพื่อกักน้ำให้ขังเป็นพื้นที่พอประมาณ จะปลูกข้าวได้ ในระยะแรก หลังจากถางป่าแล้วมักจะทำนาแบบนาไร่ โดยเฉพาะบริเวณพื้นที่ที่เป็นดอน หรือที่ราบสูงหรือเอียงลาด เชิงเขา ส่วนบริเวณลุ่มน้ำท่วมถึงจะปักคันดินเพื่อขังน้ำฝนไว้ทำนาดำ

อดีตที่ผ่านมาสภาพป่ายังคงอุดมสมบูรณ์ ที่นาเป็นแหล่งทำกินสำคัญ โดยมีน้ำฝนและคลองธรรมชาติ ที่นาเป็นปารก มีร่องน้ำไหลผ่านเป็นช่องจึงแบ่งที่นาออกเป็นแปลง เป็นการแบ่งตามธรรมชาติ สามารถดำนาระหว่างร่องน้ำได้ แปลงหนึ่ง ๆ กว้างประมาณ 3 – 4 เส้น ที่นาอีกลักษณะหนึ่งคือ ที่นาลุ่ม เป็นส่วนที่อยู่เป็นพื้นที่ต่ำ น้ำลึก เมื่อหน้าฝนชาวนาจะปักคันทนาเพื่อกักน้ำทำนา อีกลักษณะหนึ่งของพื้นที่นา คือ ที่เชิงเขา เป็นที่ราบสูงซึ่งเอาไว้อ่านาไร่

ป่าที่เคยรกและที่บนนั้นได้กลายสภาพเป็นทุ่งนามากขึ้นตามลำดับของเวลาที่เปลี่ยนไป และพร้อมกันนี้จำนวนผู้คนก็มากขึ้นตามมา ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงซึ่งเมื่อก่อนระหว่างหมู่บ้านเคยมีป่ากันเขตแดนนั้นบัดนี้คือ 50 กว่าปีเศษที่ผ่านมาป่านั้นมีสิ่งทีเข้ามาแทนที่คือท้องทุ่งนาที่ติดต่อกันโดยปราศจากสิ่งบอกเขตแดน

ทุ่งนาของชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็นโดยสภาพภูมิประเทศดงกล่าวข้างต้นแล้วนั้นว่ามีคลองธรรมชาติซึ่งเป็นแหล่งน้ำอันสำคัญสำหรับการทำนา การทำนาในสมัยก่อนนั้นอาศัยน้ำฝนแต่เพียงอย่างเดียว ซึ่งทำนาปีที่เป็นการทำนาแบบเดียวกันกับชาวนาไทยทั่วประเทศ แต่ที่นี้สภาพพื้นที่เป็นคลองธรรมชาติ ลำห้วย เหมืองหรือขับน้ำเป็นที่เก็บ กัก ส่งน้ำมายัง

พื้นที่นาในหน้าฝน เมื่อฝนตกทำให้น้ำมีอยู่ในแหล่งน้ำธรรมชาติ ดังกล่าวนี้อย่างเพียงพอ และเหมาะสมแก่การทำนาในบริเวณนี้ เป็นอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตามฝนบางปีก็มาก บางปีก็น้อย ทำให้การทำนาทำไม่ได้ทุกปี คนรุ่นปู่ย่าตายายที่เข้ามาอยู่แรก ๆ นั้นมองเห็นว่าน้ำในคลองที่ลำห้วยไหลผ่านที่นาของตนไป หากทำให้เข้าที่นาได้ก็คงช่วยให้มีพอสำหรับการทำนา การทำให้น้ำเข้ามาได้ต้องทำให้ระดับน้ำอยู่เหนือพื้นที่นาซึ่งการทำอย่างนั้นได้ก็ต้องหาที่กักน้ำให้ล้นเข้านา ซึ่งทำได้โดยการกั้นน้ำหรือกักน้ำให้มีปริมาณมากจนล้นเข้านาได้ การกักเก็บน้ำก็คือการทำที่กั้นเป็นคันดินให้สูง เพื่อเป็นกำแพงกั้นน้ำไม่ให้ไหลไปหมดก็สามารถเบี่ยงน้ำเข้านาได้ ซึ่งก็คือการทำนบนั่นเอง

สมัยก่อนชาวนาที่นี้สร้างทำนบแบบทำนบดิน เจ้าของนาที่อยู่ในบริเวณน้ำเข้าได้จะมาช่วยกันขุดดินทำเป็นทำนบร่วมกัน บ้านหรือครอบครัวไหนมีคนแข็งแรงพอมาช่วยกันขุดดินได้ก็จะออกมาช่วยกันไม่ได้คิดที่จะเถียงกันว่านาใครใช้น้ำมากแล้วจะต้องออกมาทำงานมากหรือหลายคน กว่าคนที่มีที่น้าน้อยหรือได้น้ำน้อย ทุกคนช่วยเหลือกันอย่างเต็มที่ การทำนบนี้เป็นการขุดดินแล้วขึ้นมารวมหรือมากองให้เป็นทางตาน้ำ ไม่มีการทำเป็นประตูปิดเปิดเหมือนทำนบหรือเขื่อนคอนกรีตเหมือนปัจจุบัน หาก

แต่กันเพื่อเป็นคันดินกักน้ำ เมื่อน้ำมามากจะเบี่ยงน้ำให้น้ำเข้านา โดยการนำเอาวัสดุธรรมชาติคือต้นหญ้าที่ขึ้นบริเวณนั้นมัดรวมกัน เป็นพ่อนหรือกิ่งไม้แล้ววางไว้ที่ทางน้ำที่ชาวบ้านเรียกว่าเป็นตาน้ำ เพื่ออุดทางน้ำไหล เมื่ออุดหรือปิดทางน้ำแล้วน้ำจะไม่มีทางไปก็ เออลันขึ้นไปสูบน้ำที่มีคลองหรือร่องน้ำเข้านา การบำรุงรักษาทำนบ จะทำเมื่อถึงหน้าแล้ง ซึ่งไม่มีน้ำแล้ว ชาวนาก็ช่วยกันซ่อมทำนบ โดยการขุดดินไปเสริมบริเวณที่ถูกน้ำเซาะหายไป

สำหรับพื้นที่ที่นาอยู่ใกล้คลองธรรมชาติ ลำห้วย เหมือง หรือซับน้ำ นอกจากจะได้น้ำฝนสำหรับทำนาแล้วยังอาศัยน้ำจาก แหล่งน้ำดังกล่าวด้วยการสร้างเครื่องมือและเทคโนโลยีเพื่อการนำ น้ำเข้าสู่ท้องนาปลูกข้าว โดยเทคโนโลยีแต่ละชนิดนั้นจะถูกสร้าง มาใช้อย่างเหมาะสมกับสภาพน้ำ เช่นสมัยก่อนจะมีระหัดวิดน้ำที่ สร้างขึ้นจากลำไม้ไผ่และไม้จากบริเวณหมู่บ้านซึ่งเดิมยังมีสภาพ ความเป็นป่ามากพอที่จะตัดมาทำเครื่องมือนี้ได้ ระหัดวิดน้ำนี้จะ ใช้พลังงานเพื่อทดเอาน้ำเข้านาทั้งจากพลังน้ำไหลเองและอาศัย ลมให้หมุนกงล้อที่มีภาชนะผูกติดเพื่อตักน้ำลงนา ระหัดวิดน้ำจึง หมุนได้ด้วยพลังงานดังกล่าว เครื่องมือนี้จะใช้กับที่นาที่มีคลอง สงน้ำผ่านแต่ที่นาอยู่สูงกว่าระดับน้ำในลำคลอง และสำหรับพื้นที่ อยู่ใกล้ก็อาจส่งน้ำได้อีกวิธีหนึ่งโดยการใช้แรงงานของชาวนาเป็น ผู้วิดน้ำ ซึ่งใช้ภาชนะมีด้ามยาวไว้จับตักน้ำ ส่วนที่เป็นตัวภาชนะ

ตัดทำจากการนำไม้ไผ่ที่มีการปาดเป็นเส้นเล็กแบน ๆ แล้วเอามา
สานเป็นที่สำหรับตักน้ำ

พันธุ์ข้าวที่ชาวนาสมัยก่อนหรือคนที่ชาวนาที่นี้เรียกว่าคน
รุ่นปู่ย่าตายายปลูกกันล้นแล้วแต่เป็นพันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีมากมาย
หลายสิบพันธุ์ ชาวนาให้ความสำคัญกับพันธุ์ข้าวมากเพราะ
ปีต่อไปจะได้ผลหรือไม่จะขึ้นอยู่กับเมล็ดข้าว ชนิดพันธุ์ข้าวที่เอ
มาทำพันธุ์ค่อนข้างมาก ในการเลือกพันธุ์ข้าวต้องสัมพันธ์กับ
ลักษณะพื้นที่นาว่าเป็นนาดอน นาหลุ่ม ลักษณะของดิน และ
จำนวนแรงงานของครัวเรือนของตน

การคัดเลือกพันธุ์ข้าวสมัยก่อนชาวนาจะเดินสำรวจข้าวใน
ที่นาของตนเองว่าในพื้นที่นาของตนแปลงไหนเมล็ดข้าวสมบูรณ์
ก็เก็บไว้ทำพันธุ์ ชาวนาสามารถมองดูลักษณะของเมล็ดข้าวแล้ว
บอกได้ว่าเป็นข้าวพันธุ์อะไร ในบางครั้งข้าวในนาของตนอาจไม่
เป็นที่ต้องการสำหรับทำพันธุ์ในปีถัดไป ก็สามารถหาพันธุ์ที่
ต้องการจากคนในหมู่บ้านโดยไปขอแลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าวได้

การทำนาให้ได้ผล นอกจากจะเน้นความอุดมสมบูรณ์
ของดินและน้ำแล้ว พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่
ชาวนาต้องพิถีพิถันเลือกสรรพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูง และมีรสชาติ
เป็นไปตามต้องการ พันธุ์ข้าวสามารถแบ่งโดยใช้เกณฑ์เวลาปลูก
หรือวงจรการเจริญพันธุ์ คือนับเวลาตั้งแต่การปักดำหรือการหว่าน

แล้วแตกหน่อจนถึงข้าวสุกพร้อมเก็บเกี่ยวได้นั้น แบ่งออกเป็นสามชนิดต่างกันคือ **ข้าวเบา** เป็นข้าวพันธุ์ที่ต้องใช้เวลาประมาณ 3 – 4 เดือน **ข้าวกลาง** ใช้เวลาประมาณ 5 – 6 เดือน **ข้าวหนัก** ใช้เวลา 7 – 8 เดือน

การคัดเลือกพันธุ์ว่าจะปลูกข้าวชนิดใดนั้นขึ้นอยู่กับสภาพของการทำนาด้วยว่าเป็นที่ลุ่ม ที่ดอน หรือมีที่สูงกว่า คือ หากเป็นนาดอน น้ำน้อย ชาวนาจะปลูกพันธุ์ข้าวเบา เพื่อจะได้เก็บเกี่ยวเร็ว ข้าวเบาเมื่อนำมาหุงแล้วหุงไม่ค่อยขึ้นหม้อ และขณะที่เป็นข้าวเปลือกน้ำหนักก็น้อย ส่วนข้าวกลางใช้ปลูกที่นาดอน ซึ่งมีน้ำน้อยหรือน้ำตื้นเช่นเดียวกับพันธุ์ข้าวเบา เมื่อนำข้าวกลางมาหุง เมล็ดข้าวจะนิ่ม และน้ำหนักมากกว่าข้าวเบา ส่วนข้าวหนักใช้ปลูกในที่ลุ่ม ผลผลิตที่ได้เมื่อนำมาหุงจะหุงขึ้นหม้อ มีน้ำหนักมาก

การปลูกข้าวสมัยก่อนนั้นนิยมปลูกข้าวหนัก ข้าวเบา และข้าวกลาง เพราะสุกไม่พร้อมกัน ทำให้มีเวลาเก็บเกี่ยวได้ทัน ข้าวเมื่อสุกมากแล้วยังไม่เก็บเกี่ยว รวงข้าวจะกรอบทำให้ร่วงหล่นระหว่างเก็บเกี่ยว ยังผลให้ไม่ได้ข้าวเต็มเม็ดเต็มหน่วย พันธุ์ทั้งสามชนิด สมัยก่อนนิยมปลูกพันธุ์พื้นเมืองซึ่งมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันออกไป ซึ่งคนรุ่นปัจจุบันโดยเฉพาะพวกที่อยู่ในวัยตั้งแต่ 40 ปี ลงมาแทบไม่รู้จักชื่อพันธุ์ข้าวเหล่านั้นแล้ว เพราะทุกวันนี้ไม่มีการปลูกพันธุ์ข้าวเหล่านั้นซึ่งมีมากกว่า 20 ชนิดให้ครบทุกพันธุ์อีกแล้ว

ที่มีสืบทอดต่อมายังทุกวันนี้ก็เห็นจะมีพันธุ์เหลืองตามมา และ
กะละมังแตกที่ยังคงอยู่เพราะมีน้ำหนักดีสีเป็นข้าวสารดีและเอา
ไปขาย ก็ได้ราคาสูง

ปัจจุบันพันธุ์ข้าวนาปีที่นิยมปลูกกันอยู่ก็มีไม่กี่พันธุ์ เช่น
เหลืองตามมาเป็นข้าวเบา ข้าวบ้านดู่เป็นข้าวหนัก ข้าวหอมมะลิ
เป็นข้าวเบา ข้าวแดงเป็นข้าวกลาง พันธุ์ข้าวเหล่านี้ชาวนาจะเก็บ
จากแปลงที่งามสมบูรณ์ไว้ทำพันธุ์ ชาวนาไม่ค่อยมีการซื้อขาย
พันธุ์ข้าวกัน แต่จะเอามาแลกกันและแบ่งกันไปปลูก

การปลูกข้าวที่สุกไม่พร้อมกันนอกจากเกี่ยวข้องกับระดับ
และปริมาณน้ำที่ขังในนาแล้วยังขึ้นอยู่กับแรงงานของครัวเรือน
กล่าวคือหากมีคนน้อยจะใช้เวลาเก็บเกี่ยวนาน ทำให้พอมีเวลา
เกี่ยวข้าวได้ทัน หากปลูกข้าวที่สุกพร้อมกันทำให้เกี่ยวลำบาก
เพราะรวงข้าวหลังจากสุกแล้วหากพันเวลานานไปจะทำให้รวง
ข้าวกรอบเวลาเกี่ยวรวงจะหักร่วงลงพื้น ทำให้ได้ผลไม่เต็มเม็ดเต็ม
หน่วย

เมื่อฤดูฝนเริ่มและฝนตกลงมาทำให้น้ำและดินอ่อน
สามารถไถได้ก็เป็นโอกาสที่ชาวนาเริ่มทำการไถรอบแรก เพื่อไถ
กลบหญ้าอันเป็นวัชพืชของข้าวแล้วทิ้งไว้ประมาณสิบวันเศษพอที่
หญ้าที่ถูกไถกลบนั้น เน่า (เป็นปุ๋ยไปในตัว) แล้วจึงไถอีกรอบหนึ่ง
เป็นรอบที่สองพร้อมกับทำการคราดเอาหญ้าที่เน่าเสียให้หมดออก

ไป (วางกองบนคันนา) แล้วก็ทำการปักดำ ในกรณีทำไร่ข้าวซึ่งทำในที่ดอน หรือที่ราบสูงก็ทำโดยการไถดินแล้วเก็บหญ้าออก จากนั้นก็นำเมล็ดข้าวที่เก็บไว้ทำพันธุ์มาโรยลงหลุมตามที่มีการนำไม้ปลายแหลมปักดินนำไปก่อนเพื่อให้เกิดหลุมสำหรับนำเมล็ดข้าวมาหยอดแล้วทำการกลบ เพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นจากดินที่เปียกน้ำฝนและป้องกันนก หนู หรือสัตว์อื่นมากินเมล็ดข้าวในหลุมด้วย

สภาพกายภาพของพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาเพราะโดยธรรมชาติของการทำนาทุกปีจะมีการตัดไม้หรือป่าละเมาะ รวมทั้งการปรับดินชุดคันนา และทำการกักเก็บน้ำหรือทำนบเพิ่มมากขึ้น ย้อนไปในอดีตประมาณ 50 ปีที่ผ่านมาสภาพพื้นที่ในการปลูกข้าวเริ่มกลายเป็นท้องนาอย่างชัดเจน ผลผลิตของการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการทำนาตามมามีด้วยคือ นาที่เป็นที่ดอนหรือที่ราบสูงลดน้อยลง การทำไร่ข้าวจึงลดลงด้วย การทำนาปีแบบนาดำมีมากขึ้น

ในช่วงเวลาประมาณ 40 ปีเศษที่ผ่านมา ชาวนาแหล่งลุ่มน้ำลำพระเพลิงส่วนใหญ่ทำนาปีแบบนาดำ เพราะอาศัยน้ำฝนปีละครั้ง เมื่อฝนตกทำให้พื้นที่นาได้รับน้ำฝนตามธรรมชาติร่วมกับน้ำที่ได้จากการทดน้ำจากคลองธรรมชาติ โดยชาวนาจะผันน้ำเข้านาของตน แม้ว่าชาวนาที่นี่จะมีแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากสภาพธรรมชาติดังกล่าวแล้วก็ตาม การมีน้ำเพื่อการปลูกข้าวก็หาได้

เพียงพอทุกปีและครอบคลุมพื้นที่หรือที่นาของทุกคนในชุมชนไม่ เพราะมีบางปีที่ฝนตกน้อยทำให้น้ำไม่เพียงพอต่อการทำนา ก็สร้างความยากลำบากเช่นกันเพราะเมื่อไม่มีน้ำ ข้าวปลาอาหารอื่น ๆ ก็พลอยลดน้อยถอยลงไปด้วย บางปีไม่มีข้าวกิน ชาวบ้านต้องกินเผือก กินกลอยแทนข้าวก็มี กล่าวคือทำนบเมื่อไม่มีน้ำจากคลองหรือลำห้วยก็ไม่สามารถดึงน้ำเข้านาได้ เพราะไม่มีแหล่งน้ำที่เก็บน้ำมากพอจะทำให้คลองหรือลำห้วยส่งน้ำตลอดปีได้

ระบบน้ำที่เป็นอยู่ในช่วงเวลานี้ชาวนาบอกว่าการทำนาจะได้ผลเพราะฝนดี ซึ่งในสภาพการทำนาอาศัยน้ำฝนนั้น ที่นี้อาจจะดีกว่าที่อื่นตรงที่มีคลองธรรมชาติ ทำให้สามารถสร้างทำนบดึงหรือกักน้ำเข้ามา ซึ่งทำให้ทำนาได้มากกว่าบริเวณอื่น แต่อย่างไรก็ตามหากฝนไม่ตกหรือตกน้อยก็ไม่ได้ทำนาเช่นเดียวกัน ความไม่สม่ำเสมอของฝนเป็นเรื่องธรรมชาติซึ่งชาวนาในกลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้พยายามสร้างความรู้เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่กับธรรมชาติเพื่อให้เกิดความมั่นคงในการบริโภคให้มากที่สุด

การทำนาในสมัยก่อนมีอุปกรณ์ที่สำคัญ คือ คันไถคราด และเครื่องเทียมควายเวลาลากคันไถหรือคราด วัสดุที่ใช้เกือบทั้งหมดมีอยู่ในชุมชน อันได้แก่ ไม้ เว้นหัวคันไถหรือที่เรียกว่า “ผาน” เท่านั้นที่ต้องซื้อเพราะเป็นโลหะเหล็ก ซึ่งชาวบ้านในชุมชน

ไม่สามารถหล่อเองได้ สำหรับเครื่องเทียมจะประกอบด้วยเชือก และไม้ที่มีรูปร่างโค้งพอเหมาะกับการวางบนคอควายได้ ที่เรียกว่า “แอก” จากตัวแอกนี้จะผูกโยงเชือกมาที่คันท่อเพื่อลากไถดินเวลา ชาวนาไถนา แรงงานในการทำนาสมัยก่อนใช้แรงงานคนและสัตว์ เป็นสำคัญ คือใช้ควายเป็นแรงงานลากไถและคนเป็นแรงงานจับ คันท่อ ดำนา เกี่ยวข้าวและอื่นๆ คนในครอบครัวทุกเพศทุกวัยจึง กลายเป็นแรงงานสำหรับการทำนาได้ และการทำงานในนาทุกคน มีบทบาทหน้าที่ตามเพศ ตามวัย กล่าวคือการไถนาและหว่าน เมล็ดข้าวพันธุ์เพื่อเป็นกล้าหรือหว่านข้าวกล้ามักเป็นผู้ชาย ส่วน ผู้หญิงทำหน้าที่เตรียมอาหารมาส่งที่นา แล้วดำนาถอนกล้า เก็บเกี่ยวข้าว ซึ่งทำพร้อม ๆ กันไปด้วยกันกับผู้ชาย ส่วนเด็กซึ่งอยู่ ในวัย 10 – 15 ปี จะถูกกำหนดบทบาทให้ทำหน้าที่เลี้ยงควาย และ ช่วยงานเบา ๆ อย่างไรก็ตามการแบ่งงานตามเพศและวัย ดังกล่าวนั้นไม่ใช่การกำหนดเคร่งครัด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความจำเป็น เช่น มีหลายกรณีเช่นเดียวกันที่ครอบครัวชาวนาบางครอบครัวไม่มี ผู้ชาย หน้าที่ทุกอย่างในการทำนาผู้หญิงก็สามารถทำได้หมด และก็เป็นที่ยอมรับกันในชุมชนว่าเป็นปกติธรรมดาสำหรับ ครอบครัวที่ไม่มีผู้ชาย หรือในทางกลับกันครอบครัวใดไม่มีผู้หญิง ชายก็ทำหน้าที่เตรียมอาหารหุงข้าวหาปลาเช่นเดียวกัน

ชาวนาลุ่มน้ำลำพระเพลิงในบางครั้งก็ต้องการทำนาให้เสร็จโดยพิจารณาจากกำลังแรงงานเฉพาะในครัวเรือนของตนเท่าที่มีอยู่ หากทำนาไปตามลำพังไม่ว่าจะเป็นช่วงดำนาหลังเก็บเกี่ยวคงไม่ทันการแน่นอน กล่าวคือหากเป็นช่วงดำถ้าช้าคงไม่ทันน้ำ หรือว่าหากเป็นช่วงเก็บเกี่ยวถ้าปล่อยนานวันไปข้าวคงกรอบเป็นเหตุทำให้เมล็ดข้าวร่วงลงพื้น เก็บเกี่ยวไม่ได้ ดังนั้นจึงจำเป็นต้องหาแรงงานมาช่วยระดมกันทำให้เสร็จเร็ว ชาวนาที่คุ้นเคยกันสามารถบอกให้มาช่วยทำนาได้ การขอแรงไปทำนານี้เจ้าของนาต้องมีค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับข้าวปลาอาหารซึ่งมากพอสมควร แต่ก็มักเลี้ยงดูกันไปตามกำลัง นั่นคือ ถ้าเจ้าของนามีสถานะดีก็จะมีข้าวปลาอาหารมาก แต่หากยากจนก็น้อยลงไป ซึ่งชาวนาเข้าใจสภาพการณ์นี้ดี การไปช่วยกันลงแขกจึงเป็นไปด้วยดี ไม่ติดกับระบบตอบแทนทางวัตถุ หากแต่เป็นพันธะผูกพันทางใจที่ชาวนามีให้แก่กัน ชาวนาจะรู้ว่าควรจะบอกให้ใครมาช่วยลงแขกหรือร่วมทำงานโดยมีระบบความสัมพันธ์ที่เป็นแบบพี่น้องและการเกื้อกูลกัน ความมีฐานะต่างกันไม่เป็นกำแพงขวางกั้นของความเป็นสังคมชาวนา ความเป็นชาวนามีมีฐานะต่างกันก็อยู่ร่วมกันได้คือไม่แบ่งชนชั้นกันอย่างชัดเจน

เมื่อดำนาแล้วก็ได้พักแรมและทำงานอย่างอื่น ระหว่างรอคอยให้ข้าวเติบโตแตกหน่อแตกใบนั้น ชาวนาต้องคอยดูแล

ระดับน้ำให้พอดี เพียงพอต่อการงอกงามจนออกรวงข้าวเหลืองอร่ามเต็มท้องทุ่ง การดูแลน้ำนั้นชาวนาต้องเดินตามคันนาเพื่อดูรอยรั่วหรือทางน้ำไหล หากไหลออกหรือรั่วก็ทำการอุด และที่นาแปลงใดไม่มีน้ำหรือน้ำน้อยก็ปล่อยน้ำลงไป หรือบางครั้งต้องวิดน้ำ โดยสมัยก่อนนั้นอาจใช้ระหัดวิดน้ำและเครื่องวิดน้ำที่ใช้แรงงานคนทำขึ้นเอง โดยใช้ไม้ตรงสามขาทางออกเพื่อเป็นที่ใช้เชือกยึดโยงกับภาชนะที่สานเป็นรูปร่างทรงกระบอกผ่าครึ่งแต่ปิดท้ายเป็นภาชนะที่มีคันยาวใช้โยกวิดน้ำเข้านา ซึ่งเป็นวิธีการที่พอทำให้มีน้ำพอสำหรับการหล่อเลี้ยงต้นข้าวที่ขาดน้ำ ซึ่งส่วนใหญ่มักพบในแปลงที่อยู่บริเวณที่ราบสูง การดูแลข้าวนอกจากดูระดับน้ำแล้ว ชาวนายังต้องดูศัตรูข้าว สมัยก่อนปูเป็นสัตว์ที่กัดทำลายข้าว แต่ก็ไม่ใช่ศัตรูที่ร้ายแรงเพราะมีไม่มากนัก พวกแมลงหรือเพลี้ยต่าง ๆ ยังไม่มีเหมือนสมัยนี้

เมื่อข้าวงอกงามเติบโตซึ่งไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมีหรือวิทยาศาสตร์เหมือนสมัยนี้ จนออกรวงสุกเหลืองอร่ามเต็มท้องทุ่งแล้วก็เริ่มทำการเก็บเกี่ยวด้วย “เคียว” ซึ่งเป็นเครื่องมือตัดรวงข้าว แล้วมัดกันเป็นฟ่อนจากนั้นนำมากองรวมกันที่ลานข้าว ซึ่งชาวนาจะถางที่ในนาบริเวณที่ราบโดยการถางหญ้าหรือตอข้าวออก ปรับพื้นที่ให้ราบแล้วนำดินผางผสมกับมูลควายที่ยังไม่แห้งมาราดพื้นที่เตรียมไว้ จากนั้นก็ทิ้งไว้ 2-3 วัน พื้นที่ก็จะแห้งและแข็งพอสำหรับ

การใช้เป็นลานนวดข้าวได้ การนวดข้าวส่วนใหญ่ใช้แรงงานผู้ชาย วิธีการนวดคือเอารวงข้าวที่มัดรวมจากการเก็บเกี่ยวดังกล่าวแล้ว มาฟาดลงกับพื้นลานเพื่อให้เมล็ดข้าวร่วงไปกอง เพื่อนำไปเก็บไว้ในยุ้งหรือฉางข้าวต่อไป การนวดข้าวมักทำในเวลาหัวค่ำ หลังจากการเกี่ยวข้าวในเวลากลางวัน เพราะใช้เวลาไม่นานนัก โดยทั่วไปเกี่ยวข้าวหนึ่งวันได้รวงข้าวมานวดประมาณ 2-3 ชั่วโมงก็หมดแล้ว เพราะฉะนั้นหัวค้ำก่อนนอนก็จะทำการนวดข้าว แรงงานหญิงจะถูกใช้ในการนวดข้าวเช่นเดียวกันคือรวงข้าวที่เหลือจากการนวดแล้วเรียกว่า ฟางข้าว ซึ่งยังมีเมล็ดข้าวเหลือติดค้างอยู่บ้าง ฟางข้าว นี้จะนำมากองรวมกันเพื่อให้แรงงานหญิงหรือเด็กช่วยกันเอาลำไม้ไผ่ยาว ประมาณ 2-3 เมตรมาตีหรือฟาดลงไปที่กองฟางเพื่อให้เมล็ดข้าวที่เหลือนั้นร่วง จากนั้นก็เอาฟางข้าวไปกองรวมกันเก็บเอาไว้ให้ควายกินหรือใช้ประโยชน์อย่างอื่นต่อไป

ข้าวจากลานข้าวถูกนำมาเก็บไว้ในยุ้งหรือฉาง เพื่อเอาไว้กินได้ตลอดปีหรือครบรอบการทำนาในปีต่อไป ปริมาณข้าวที่ทำจะมากน้อยเพียงใดนั้นตัวกำหนดที่สำคัญคือจำนวนสมาชิกในครัวเรือน ในกรณีที่ข้าวไม่พอกินหรือไม่มั่นใจว่าจะเหลือครบปีทำนาหรือไม่ ชาวนาจะไม่นำข้าวไปขาย

การยืมข้าวสามารถทำได้ ซึ่งมักกระทำในบรรดาเครือญาติ เพื่อเป็นการแบ่งปันกันกินและเมื่อทำนาได้ข้าวก็จะคืนกันไป

ระบบการยืมอาจมีดอกเบี้ยบ้าง โดยให้เป็นข่าวเกินปริมาณที่ยืมมา สำหรับการขายก็มีแต่น้อย ชาวนาจะขายก็ต่อเมื่อจำเป็นต้องใช้เงินจริง ๆ

การทำงานในปัจจุบัน

ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้รับการพัฒนาด้วยการสร้างระบบโครงสร้างพื้นฐาน สำหรับชนบทที่สำคัญคือถนน คลองส่งน้ำ และเขื่อน พร้อมกันนี้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ก็แทรกซึมเข้าสู่ชุมชนอย่างต่อเนื่องและหลายประการ ปัจจัยเหล่านี้เป็นเหตุให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปจากเดิม

การสร้างถนนเชื่อมระหว่างกบินทร์บุรีกับนครราชสีมาเป็นเส้นทางผ่านเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิง และในครั้งสร้างเขื่อนลำพระเพลิงนั้นก็ได้มีการสร้างถนนเลียบคลองส่งน้ำที่ส่งจากเขื่อนทอดยาวจากต้นน้ำไปถึงไซค์ชัย เส้นทางนี้เชื่อมต่อกับถนนสายกบินทร์บุรีและนครราชสีมาดังกล่าวทำให้การคมนาคมสะดวกเป็นอย่างมาก ซึ่งผิดจากเดิมหรือ 50 ปีที่ผ่านมา การจะไปตัวจังหวัดหรือแม้แต่อำเภอต้องใช้เกวียนเดินทางเป็นวันเป็นคืน ต้องพักแรม ถนนที่สามารถใช้เป็นเส้นทางรถยนต์ถูกสร้างเชื่อมโยงระหว่างหมู่บ้านต่าง ๆ ในชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงเข้าด้วยกัน เมื่อประมาณสิบปีที่ผ่านมา ทำให้การสัญจรไปมาและการติดต่อระหว่างกันสะดวกมากยิ่งขึ้น นอกจากถนนที่สร้างโดย

ภาคราชการ โครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ที่รัฐจัดให้ชุมชนอีกที่สำคัญ อีกประการหนึ่งคือไฟฟ้า ซึ่งมาพร้อม ๆ กับถนน ที่นี้มีไฟฟ้าใช้ เกือบทุกหมู่บ้านดูเหมือนจะมีหมู่บ้านเดียวเท่านั้นที่ไม่มีไฟฟ้าใช้ เพราะอยู่ไกล และจำนวนหลังคาเรือนไม่มากนัก หมู่บ้านนี้เป็น กลุ่มชาวบ้านที่แยกออกไปเพื่อตั้งบ้านเรือนทำอาชีพประมงและ เลี้ยงเป็ด

สภาพของชุมชนหมู่บ้าน เมื่อก่อนนั้นซึ่งหากนับเวลาก็ ประมาณ 50 ปี เศษที่ผ่านมายังคงมีป่า ถนนเช่นปัจจุบันนี้ยังไม่มี ส่วนใหญ่ใช้ทางเกวียนเป็นเส้นทางคมนาคม ต่อมาจึงมีถนนลูกรัง ในคลองมีปากกั้นขึ้นรกราก “เมื่อก่อนถนนเป็นทางเกวียน หน้าฝน ก็เดินคันทนา เกวียนออกไม่ได้....เวลามีคนป่วยหนักนั้นลำบากต้อง หามกันไปหามตัดทุ่ง ถ้าน้ำท่วมก็พายเรือไป”

ที่กล่าวมานั้นเป็นสภาพของชุมชนในอดีต แต่บัดนี้คือ ประมาณ 20 ปีที่ผ่านมาไม่มีใครเห็นอีกแล้ว เพราะมีการลอก คลอง (ธรรมชาติ) ทำถนนเข้าสู่หมู่บ้านและมีทางเชื่อมดังกล่าว แล้ว ลำคลองหรือห้วยที่ไหลเป็นทางไหลของน้ำนี้มีมาก่อนการ สร้างเขื่อน ที่ชาวบ้านในเขตชุมชนนี้ใช้เพื่อการทำนาปลูกผัก ทำไร่ มาก่อน ชาวบ้านที่อยู่ใกล้คลองบอกว่าเกิดมาก็เห็นแล้ว แต่ก่อนนั้น หน้าฝนน้ำมากพอถึงหน้าแล้งน้ำก็น้อยหรือขาดไป แต่เมื่อมี เขื่อนแล้วมีบางส่วนของพื้นที่มีน้ำทำนาอย่างเพียงพอ

การมีเขื่อนทำให้ผู้อยู่ต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ ได้น้ำ
 มากน้อยตามลำดับ คือหากอยู่ต้นน้ำจะได้น้ำมากและได้ก่อน ใน
 บางปีน้ำน้อยทางเขื่อนจะไม่ปล่อยน้ำมาให้ จนทำให้พวกปลาย
 น้ำไม่มีน้ำทำนาปรังก็มี ประโยชน์ของเขื่อนที่มีต่อการทำนาในเขต
 ลุ่มน้ำลำพระเพลิงนี้มีอยู่มาก และเป็นสิ่งก่อสร้างที่เข้ามาแทนที่
 ทำนบเดิมของชาวบ้าน ทำนบเดิมเริ่มตั้งแต่ทำนบดิน เป็นระบบ
 จัดสรรน้ำเพื่อการทำนาที่มีทำนบเป็นแกนกลางขององค์กรของ
 สังคม ซึ่งมีระบบความสัมพันธ์ ได้แก่ หัวหน้าทำนบกับชาวบ้านที่
 ได้น้ำจากทำนบ ตลอดจนคนดูแลดังกล่าวแล้วนั้นเป็นวัฒนธรรม
 การอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร แบ่งปันอย่างพอเพียง และไม่มี
 ความขัดแย้งอย่างรุนแรง เพราะฐานวัฒนธรรมชุมชนที่ฝังรากมา
 นานได้หล่อหลอมให้คนในชุมชนได้รู้จักและมีวิธีการคัดเลือก
 หัวหน้าทำนบที่เป็นที่ยอมรับและมีบทบาทอย่างประสา
 สอดคล้องกับระบบวิถีชีวิตการทำมาหากินและอยู่อาศัยร่วมกัน

ทำนบที่เคยเป็นดินแต่เดิมก็เริ่มเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ
 รว พ.ศ. 2515 ทำนบคอนกรีตเริ่มเกิดขึ้นเป็นหลังแรกที่ตำบล
 นกออก และหลังที่สองเกิดใน พ.ศ. 2520 การสร้างทำนบด้วย
 คอนกรีตทำให้มีความมั่นคงแข็งแรงกว่า น้ำไม่เซาะพัง ทำให้ไม่
 ต้องขุดดินมาซ่อมทุกปี การทำทำนบคอนกรีตตอนนั้นเป็นการ
 ระดมทุนโดยการเรียไ้รคนละประมาณ 80 บาท จากผู้ใช้น้ำจาก

ทำงานร่วมกัน เพื่อไปจ้างเหมาคนในหมู่บ้านที่มีความสามารถก่ออิฐถือปูนได้ ซึ่งหลังหนึ่ง ๆ ก็ลงทุนประมาณสองหมื่นบาท หลังมีเขื่อนแล้วในพื้นที่ต่าง ๆ ของลุ่มน้ำลำพระเพลิง ได้ทยอยกันสร้างทำนบกอนกรีตกันมากขึ้น (แทนทำนบดิน) จนทุกวันนี้ไม่มีทำนบดินที่ใช้การได้เหลือให้เห็นแล้ว

ทำนบเป็นที่กั้นน้ำเพื่อเอาน้ำเข้านา โดยปล่อยน้ำให้ไหลไปทางส่งน้ำที่เรียกว่าลำรางซึ่งเป็นท้องร่องเล็ก ๆ ไหลไปถึงที่นา ในหน้าฝนทำนบก็ทำหน้าที่เก็บน้ำที่ไหลมากับลำคลองหรือลำห้วยเพื่อกักน้ำไว้สำหรับผันเข้าสู่นา และในหน้าแล้งก็ใช้กักน้ำที่มาจากเขื่อนลำพระเพลิงซึ่งปล่อยน้ำมาให้ตามคลองชลประทาน โดยเจ้าหน้าที่ประจำเขื่อนลำพระเพลิงเป็นผู้กำหนดปริมาณน้ำที่จะปล่อยและกำหนดวันที่จะปล่อยน้ำ (ชาวบ้านเรียกว่าน้ำวันที่ เพราะกำหนดว่าจะปล่อยวันที่เท่าไร)

การทำนาทุกวันนี้หรือปัจจุบันของชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิง เป็นการทำนาที่ได้เป็นมรดกตกทอด มาจากพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย บางครอบครัวมีที่นา 5 ไร่, 7-8 ไร่, 12 ไร่, 20 ไร่, 30 ไร่ และ 50 ไร่ แล้วแต่ได้จากมรดกและซื้อเพิ่มเติม พื้นที่นาจะมีความเป็นท้องนาติดต่อกัน และบางแห่งก็ถูกคันด้วยสวนไร ซึ่งเป็นบริเวณที่น้ำไปไม่ถึงจึงกลายเป็นสวนไร หรือหากจัดประเภทจากระดับสูงของพื้นที่ก็แบ่งได้เป็นที่ราบสูงน้ำท่วม ที่ราบ ที่ดอน และเชิงเขา

ส่วนใหญ่ชาวนาลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะทำนาปี พวกที่อยู่ใกล้คลองหรือลำห้วยหรือทางส่งน้ำเท่านั้นที่สามารถทำนาปรังได้ (ดูปริมาณพื้นที่ในภาคผนวก) พวกที่อยู่ไกลมากเกินไปสูบน้ำไม่ถึงก็ทำแต่นาปีอย่างเดียว การทำนาทุกวันนี้มีสองแบบใหญ่ ๆ คือ ทำนาปีและนาปรัง การทำนาปีจะเริ่มตอนฝนตก ประมาณเดือน พฤษภาคมหรือ มิถุนายน ชาวนาทุกวันนี้ไถนาเมื่อท้องนาเริ่มมีน้ำ ชักด้วยการใช้รถไถนาแบบเดินตาม เลิกใช้ควายไถมากกว่า 10 ปี แล้ว ในหมู่บ้านหนึ่ง ๆ แทบไม่มีควายเหลืออยู่ให้เห็น ส่วนใหญ่ชาวนามีรถไถเป็นของตนเอง จึงทำงานได้เร็วเช่นมีนา 10 ไร่ ทำ 2 วันเสร็จ ถ้าหากใช้ควายก็หลายสิบวัน (ประมาณ 20 วัน) รถไถนาแบบเดินตามต้องซื้อหามาเอง หากไม่มีก็ต้องจ้างคนอื่นมาไถให้ โดยมากจะไถ 2 ครั้ง คือ ไถกลบ และไถคราด คิดค่าจ้างในอัตรา 170 บาทต่อไร่

การทำนาปีต้องเตรียมกล้าซึ่งหว่านด้วยพันธุ์ที่เก็บไว้โดยคำนวณระยะเวลาให้กล้างอกโตพอจะดำได้ ปกติจะรอให้กล้าสูงประมาณ 1 ศอก ใช้เวลา 20 วันเศษ ต้นกล้านี้จะถูกถอนไปเพื่อปักดำ การเพาะกล้าทำโดยเริ่มจากการเตรียมดินในแปลงนาซึ่งมีน้ำท่วมขังหรือแปลงค่อนข้างต่ำกว่านาแปลงอื่น เพราะต้องการน้ำสำหรับการหล่อเลี้ยงต้นกล้า ซึ่งจะเพาะไว้ล่วงหน้าตั้งแต่แรกฝนตก แปลงนาที่เพาะกล้านี้จะถูกไถคราดให้เรียบ พื้นเสมอกัน

เพื่อน้ำจะท่วมถึงอย่างสม่ำเสมอ มิฉะนั้นแล้วจะได้กล้าที่โตไม่เท่ากันและต้องเป็นบริเวณที่มีน้ำขังพอเหมาะกล้าจึงจะโตเสมอกัน ทำให้ได้ต้นกล้าสำหรับปักดำในนาที่ออกงามโตพร้อมกันทั้งแปลงได้ บ่อยครั้งที่แปลงกล้าถูกใส่ปุ๋ยเพื่อเร่งความงามและความเติบโตของกล้าข้าว เมื่อข้าวเพาะเป็นกล้าโตสูง ประมาณ 1 ศอก ก็ถอนไปปักดำ การดำนาเริ่มตั้งแต่การถอนกล้ามาปักดำในที่นา ซึ่งมีน้ำขังอยู่โดยดินที่พื้นน้านั้นถูกไถ กลบหญ้า และทำให้ร่วนอ่อนพอที่จะใช้นิ้วหัวแม่มือปักรากกล้าลงไปให้จมดินเพื่อไม่ให้ต้นข้าวล้ม ชาวนาเริ่มดำนาตั้งแต่เช้าจรดเย็น ด้านแรงงานใช้คนในครัวเรือน ในบางครั้งหากต้องการดำนาแล้วเสร็จเร็วหรือไม่มีแรงงานพอก็จ้างคนในหมู่บ้านมาช่วยด้วยอัตราค่าจ้างคนละ 120 บาทต่อวัน

พันธุ์ข้าวนาปีที่ชาวนาปลูกนี้มีทั้งข้าวหนักและข้าวเบาซึ่งปลูกไปตามระดับพื้นที่สูงต่ำหรือระดับน้ำมากน้อย เช่นเดียวกันกับการทำนาสมัยก่อน ปัจจุบันนี้พันธุ์ข้าวที่ชาวนาปลูกแตกต่างไปจากเดิมอยู่มาก ซึ่งสมัยก่อนจะปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองเช่น กะละมังแตก เหลืองประทิว ชาวนางมน เอาไว้กิน แต่ทุกวันนี้จะปลูกข้าวพันธุ์ใหม่เช่น พันธุ์ชัยนาท กับข้าวหอมมะลิเก็บเอาไว้กิน และปลูกพันธุ์กะละมังแตกเอาไว้ขายเพราะได้ราคาดี

เมื่อปักดำแล้วต้องรอให้ข้าวสุกเพื่อจะได้เก็บเกี่ยว ระหว่างรอนี้ใช้เวลา 3-4 เดือนตามแต่ใครจะปลูกข้าวหนักหรือข้าวเบา การรอไม่ใช่รอเฉย ๆ แต่เป็นการดูแลนา ดูระดับน้ำ และศัตรูข้าวหรือโรค ชาวนาที่นี่ไม่ค่อยประสบกับศัตรูพืชมากนัก ทั้งนี้เพราะการทำนาปรังยังไม่เต็มพื้นที่ ทำให้วงจรศัตรูที่เป็นศัตรูพืชถูกตัดออกไป จะมีอยู่บางขณะที่มีหอยเชอรี่มากินต้นข้าวบ้าง แต่ยังไม่มากนักและเพิ่งมี 2 ปีที่ผ่านมา

ในด้านการบำรุงข้าวด้วยการใส่ปุ๋ยนั้นยังใส่กันไม่มากนัก คือระหว่างข้าวเติบโตก่อนตั้งท้องนั้นชาวนาจะใส่ปุ๋ยเคมีประมาณ ไร่ละถุง ๆ หนึ่ง 80 กิโลกรัม เป็นเงิน 250 บาท ฉะนั้นพื้นที่นา 10 ไร่ก็ลงทุนปุ๋ยประมาณ 2,500 บาท นอกจากนี้การดูแลข้าวในนาที่เป็นเรื่องน้ำ ก่อนข้าวออกรวงต้องมีน้ำหล่อเลี้ยงต้นข้าว ชาวนาจะออกจากบ้านเกือบทุกวัน บางทีวันเว้นวันหรือวัน 2-3 วัน ต้องไปนาเพื่อดูน้ำในนา ถ้าตรงไหนหรือแปลงใดขาดก็จะหาทางขอน้ำเข้ามา หากขาดน้ำข้าวจะเหี่ยวเฉา และตายไปในที่สุด นอกจากนี้วัชพืชต่าง ๆ ที่ขึ้นในนาก็ต้องดูด้วย หากมีก็ไปเอาออก แต่วัชพืชในนาไม่ค่อยมีเท่าใดนัก เนื่องจากการปักดำข้าวมีกระบวนการไถคราดก่อนซึ่งได้ทำลายรากพืชหรือต้นตอวัชพืชไปแล้ว

การเกี่ยวข้าวนาปีนั้นข้าวจะเริ่มสุกพอให้เกี่ยวได้ประมาณ เดือนพฤศจิกายน หรือเดือนธันวาคมนี้ ในการเกี่ยวข้าวนาปีนี้ยัง

คงเหมือนการทำนาสมัยก่อนคือ ใช้แรงงานคนในครอบครัวเกี่ยว และมีกรรมวิธีนำข้าวขึ้นยุ้งฉางเช่นเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างอยู่ตรงระบบการช่วยเหลือกัน กล่าวคือสมัยก่อนมีการลงแขกช่วยเหลือกันมากและบ่อยครั้ง ส่วนทุกวันนี้มักไม่ค่อยหาแขกเพราะบางครั้งค่าใช้จ่ายสูงกว่าจ้าง และคนในหมู่บ้านก็มีภารกิจอื่น ๆ จึงมักว่างไม่ตรงกัน การจ้างแรงงานเกี่ยวข้าวจึงได้รับความนิยมกว่า อัตราจ้างประมาณ 100 – 200 บาท ต่อวัน แล้วต้องจ้างมัดรวงข้าวให้เป็นฟอนเพื่อสะดวกสำหรับการนำไปนวด ค่าจ้างมัดประมาณ 100 ฟอนต่อ 30 บาท เมื่อมัดแล้วก็ให้นำมากองรวมกันด้วย ชาวนาที่นี้ยังไม่ใช้เครื่องสำหรับเกี่ยวข้าวมากนัก มีอยู่เพียงเครื่อง 2 เครื่อง ะหว่างนี้กำลังอยู่ในช่วงของการสาธิตในอนาคตอาจได้รับความนิยมเพราะทำได้เร็ว

ข้าวนาปรังจะเริ่มทำประมาณเดือนกุมภาพันธ์ ของแต่ละปี พื้นที่ที่สามารถปลูกข้าวนาปรังทั้งอำเภอปักษ์คือ 34,870 ไร่ เริ่มปลูกประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา เพราะก่อนหน้านี้ยังไม่มีเขื่อนลำพระเพลิง ทำให้ไม่มีน้ำชลประทานที่ส่งมาให้ตามลำคลองในหน้าแล้งได้ ดังกล่าวแล้วว่าการทำนาปี ชาวนาที่อยู่ต้นน้ำกับกลางน้ำจะได้รับน้ำมาก พวกต้นน้ำเอาน้ำพอก่อนแล้วจึงให้พวกกลางน้ำจนพอแล้วก็ให้พวกปลายน้ำตามลำดับ ชาวนาที่อยู่ปลายน้ำได้น้ำน้อยแต่ก็มีความต้องการทำนาปรังเช่นกัน บางคน

ไม่เคยทำแต่เห็นคนอื่นทำก็ลองทำดูบ้าง ปรากฏว่าน้ำไม่พอ ทาง
แก้ที่พอแก้ได้คือการซื้อเครื่องสูบน้ำเข้ามาแต่ช่วยได้ไม่มากนัก
เพราะสูบได้น้อย สำหรับหมู่บ้านที่ได้ประโยชน์จากน้ำชลประทาน
มาทำนาปรังนั้นก็เป็นหมู่บ้านที่อยู่ทางต้นน้ำและกลางน้ำ แต่ในกรณี
การทำนาปรังพื้นที่ที่ได้รับน้ำจากคลองชลประทานจะไม่มากเท่า
กับพื้นที่ทำนาปี

น้ำที่ใช้ทำนาปรังเป็นน้ำจากเขื่อน ซึ่งเขื่อนลำพระเพลิง
ปล่อยมาให้ทำนามากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นกับปริมาณน้ำที่เก็บกัก
ไว้ในแต่ละปี การปล่อยน้ำเป็นอำนาจหน้าที่ของทางเขื่อน ซึ่งจะ
ปล่อยตามกำหนดเวลาเป็นวันที่ ชาวนาจะรู้ว่าน้ำมาถึงนาของตน
เองวันที่เท่าไรโดยชาวนาได้รับทราบข้อมูลเรื่องการปล่อยน้ำจาก
เจ้าหน้าที่ของการชลประทาน ผ่านชาวนาซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านที่
ได้รับการคัดเลือกจากทางเขื่อนให้เป็นผู้ประสานงานติดต่อ
ระหว่างเจ้าหน้าที่เขื่อนกับชาวนา คนที่เป็นตัวแทนนี้เป็นผู้ได้รับ
การยอมรับจากเจ้าหน้าที่ของการชลประทานที่อยู่ประจำเขื่อน
ลำพระเพลิง

การเตรียมดินเพื่อการปลูกข้าวนาปรัง เริ่มขึ้นเมื่อน้ำจาก
เขื่อนชลประทานปล่อยลงมา ซึ่งเป็นช่วงหลังจากเก็บเกี่ยวข้าวนา
ปี ผ่านไปแล้ว 1 เดือน พื้นที่ในนายังคงมีซังข้าวหรือตอข้าวที่เป็น
ข้าวนาปีคงอยู่ เมื่อต้องการทำนาปรังก็จะทำการไถกลบซังข้าว

รอบแรกไปก่อนแล้วทิ้งไว้รอให้ซังข้าวเน่าก็จะไถอีกรอบหนึ่ง
 พื้นนาก็จะเรียบสามารถหว่านเมล็ดข้าวได้ การหว่านเมล็ดข้าวนั้น
 เป็นการนำพันธุ์มาจากพันธุ์ข้าวที่เก็บไว้ทำพันธุ์ ก่อนหว่านเมล็ด
 ข้าวพันธุ์ต้องแช่น้ำไว้ก่อนประมาณ 3 วัน เพื่อให้รากข้าวออกมา
 เล็กๆ กำลังพอดีจึงนำไปหว่านลงนา ชาวนาผู้ทำการหว่านมีความ
 สามารถแตกต่างกันไป ในครัวเรือนหนึ่ง ๆ จะมีผู้หว่านข้าวเป็น
 อย่างน้อยหนึ่งคน อย่างไรก็ตามปัจจุบันนี้มีชาวนาในหมู่บ้านบาง
 คนหว่านเมล็ดข้าวได้เก่ง คือหว่านได้เสมอเมล็ดข้าวไม่ตกกระจุก
 อยู่ที่ใดที่หนึ่ง เมื่อข้าวงอกโตขึ้นมาลำต้นจะเรียงกัน เป็นช่องไฟ
 พอดีและเป็นระเบียบ คนที่มีความสามารถเช่นนี้จะได้รับว่าจ้างให้
 ไปหว่านข้าวก็มี

จากการบอกเล่าของผู้หว่านข้าวได้เก่งคนหนึ่งว่า
 เทคนิคการหว่านต้องเป็นคนช่างสังเกตจดจำเรียนรู้จากคนอื่น คือ
 ให้รู้ว่าควรเอามือกำข้าวปริมาณเท่าใด และเหวี่ยงแรงเท่าใดจึงทำ
 ให้เมล็ดข้าวตกอย่างเสมอกัน และพร้อมกันนั้นสายตาก็ต้องกะ
 ระยะและจดจำให้แม่นยำว่าข้าวตกไปตรงไหนบ้างแล้ว หากจำไม่ได้
 ก็จะทำให้หว่านซ้ำอีก เมล็ดข้าวก็กระจุกตัว ทำให้ไม่เสมอ ดังนั้น
 จะเห็นได้ว่าการหว่านข้าวเป็นทักษะที่เกิดขึ้น ซึ่งอาศัยความสัมพันธ์
 ของปริมาณเมล็ดข้าว แรงเหวี่ยง ระยะทางที่เมล็ดข้าวตกถึงและ

การกระจาย และการจดจำบริเวณที่ข้าวลงไปแล้ว รวมทั้งความเร็วของการเดินในขณะเดียวกันนั้นก็เหวี่ยงข้าว

การทำนาปรังชาวนานิยมทำนาแบบหว่าน เพราะว่าเงื่อนไขเรื่องเวลาสั้นและน้ำไม่มาก กล่าวคือ ช่วงหน้าแล้งมีระยะเวลาประมาณ 3-4 เดือน คือกุมภาพันธ์ เริ่มมีน้ำและไถนา เดือนมีนาคมหว่านเสร็จข้าวเริ่มงอกงาม ระหว่างเดือนมีนาคม เมษายน พฤษภาคมตอนปลายเดือนก็เริ่มเกี่ยวข้าวแล้ว และฝนจะเริ่มตกราวเดือนมิถุนายน หากปล่อยเกินไปกว่านี้ฝนจะตกทำให้รวงและเมล็ดข้าวเสียหาย การทำนาหว่าน แม้จะใช้เวลาน้อยกว่าแล้วยังให้ผลผลิตต่อไร่มากกว่าข้าวนาปีอีกด้วย

การดูแลข้าวนาปรังก็คล้ายกับข้าวนาปี ซึ่งต้องใส่ปุ๋ยเช่นเดียวกัน เพียงแต่ข้าวนาปรังต้องการมากกว่าเพราะบางครั้งต้องเร่งการเติบโตของข้าวด้วย สิ่งที่ชาวนาต้องระวังเป็นพิเศษสำหรับข้าวนาปรังคือเพลี้ย ซึ่งต้องคอยดูว่าใบข้าวมีสีเหลืองหรือไม่ หากปลายหรือยอดใบข้าวเริ่มมีสีเหลืองแสดงให้เห็นว่าเพลี้ยเริ่มลงกินข้าวแล้ว ต้องหายาฆ่าเพลี้ยมาฉีด แต่ในที่ลุ่มน้ำล้นน้ำพระเพลิงยังมีเพลี้ยหรือศัตรูข้าวอื่น ๆ ไม่มากเหมือนภาคกลางหรือแห่งอื่นๆ ที่ปลูกข้าวตลอดปี (บางแห่งปลูก 4 ครั้ง) สำหรับการเกี่ยวข้าวเมื่อข้าวเริ่มสุกแล้วก็ทำเช่นเดียวกันกับนาปี

กล่าวได้ว่าการทำนาปรังของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้ทำมาเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา เพราะมีน้ำจากระบบชลประทานของเขื่อนลำพระเพลิง ชาวนาเริ่มทำนาครั้งที่ 2 จากการแนะนำของเจ้าหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะเกษตรอำเภอ และเจ้าหน้าที่เขื่อนลำพระเพลิงว่าในพื้นที่ใกล้ลำน้ำนั้นมีน้ำเพียงพอสำหรับการทำนาปรังได้ การทำนาก็เริ่มจากกลุ่มผู้เริ่มต้นเพียงไม่กี่รายในปีแรก ๆ ต่อมาขยายและเอาอย่างกันมากขึ้น ดังกล่าวแล้วว่าระยะเวลาการทำนาปรังนั้นสั้น ดังนั้นพันธุ์ข้าวที่เหมาะสมจึงจำเป็นต้องได้รับการแนะนำจากเจ้าหน้าที่ทางการเกษตรด้วย เจ้าหน้าที่จะแนะนำพันธุ์ที่เหมาะสม ได้แก่ ชัยนาท 1 สุพรรณบุรี และปทุมธานี 1 ที่นิยมปลูกกันมากคือ ชัยนาท 1 กล่าวได้ว่า 90% โดยประมาณที่ปลูกพันธุ์ชัยนาท 1 สำหรับข้าวนาปรัง การทำนาปรังนี้จะไม่มีการปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมือง

ผลผลิต : ข้าวเพื่อการบริโภคและขาย

ข้าวไทยจากทุกท้องที่ในประเทศกลายเป็นสินค้าออกสู่ตลาดโลกมานานนับร้อยปีมาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ข้าวเป็นที่ต้องการมากขึ้น ทำให้ประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตข้าวระดับชั้นนำของโลก เพื่อเป็นรายได้เข้าประเทศ รัฐจึงส่งเสริมให้มีการปลูกข้าวให้เกิดประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ด้วยการ

จัดหาแหล่งน้ำอันได้แก่ เขื่อนที่เก็บน้ำไว้ให้ชาวนาทำนาทั้งในฤดูฝนและนอกฤดูฝน

การทำนาตั้งแต่สมัยยังไม่มีเขื่อนเพื่อกักน้ำให้ทำนาได้นั้น ชาวนาทำนาปีเพื่อหวังเก็บข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ข้าวเปลือกที่เก็บเกี่ยวจากท้องนาจะถูกนำมาเก็บรักษาไว้ในยุ้งฉางเพื่อหวังบริโภคตลอดปี หรือบรรจบการทำนาในปีถัดมา ชาวนาบอกว่า ถ้าปีถัดมายังไม่เห็นรวงข้าวเต็มท้องทุ่งแล้วก็ยังไม่มั่นใจว่าจะมีข้าวกินปีต่อไป ข้าวในยุ้งหรือฉางจะเอาออกไปขายหรือให้คนอื่นนั้นต้องเห็นข้าวแตกรวงในทุ่งนาของตนเองก่อน

ชีวิตประจำวันของชาวนามีข้าวเป็นอาหารหลัก สมัยก่อนนั้นอาหารการกินยังอุดมสมบูรณ์อยู่มาก นอกจากหมูบ้านไปก็ได้ ผัก และสัตว์ป่า นำมาประกอบอาหารรับประทานกับข้าวได้อย่างไม่ยากนัก เมื่อมีข้าวชีวิตชาวนาจึงมีความมั่นคง ข้าวสามารถเก็บไว้หลาย ๆ ปีได้ เช่นบางครั้งฝนแล้งติดต่อกัน 3 ปีก็มี ไม่ได้ทำนาทำให้ชาวนามีประสบการณ์และเรียนรู้ที่จะเก็บข้าวไว้จนกว่าจะมั่นใจว่ามีข้าวในปีถัดไปเพียงพอ ข้าวที่เก็บไว้ในยุ้งหรือฉางจะถูกนำมาทำแปรรูปเป็นข้าวสารหรือทำการกระเทาะเปลือก สมัยก่อนเมื่อประมาณ 20-30 ปีที่แล้ว ชาวนาใช้วิธีการตำข้าวโดยใช้ครกและสาก ตำให้เปลือกข้าวออกไปเหลือแต่เมล็ดข้าว ซึ่งเรียกว่าข้าวซ้อมมือ ชาวบ้านนำออกมาตำพอใช้หุงข้าว 2-3 วัน แล้วพอ

หมดก็เริ่มตำข้าวกันใหม่ และหลังจากนั้นความเจริญหรือความทันสมัยก็เข้ามาแทรกวิถีชีวิตยาวนานเกือบทุกด้าน สำหรับด้านการแปรรูปข้าวก็มีโรงสี ซึ่งเป็นเครื่องจักรเครื่องยนต์สมัยใหม่เข้าไปติดตั้งในหมู่บ้าน โดยผู้มีฐานะในชุมชนซื้อไปติดตั้งเพื่อรับจ้างสีข้าวของชาวบ้าน ทุกหมู่บ้านมีโรงสีกันหมดแล้ว วิธีการดำเนินชีวิตแบบเก่าก็หายไป ระบบการค้าเข้ามาแทรกแม้แต่การทำข้าวเปลือกให้เป็นข้าวสาร สำหรับการหุงข้าวไว้รับประทานในแต่ละวัน โรงสีรับจ้างสีข้าวโดยการรับเงินค่าจ้าง หรือหากใครไม่ให้เงินก็หักเป็นข้าวสารของโรงสีโดยตรงเป็นลิตรเท่าราคาเงินที่ขายข้าวสาร เพื่อเป็นค่าจ้างแทนเงิน ส่วนรำข้าว และปลายข้าวจะเป็นของเจ้าของโรงสี ซึ่งสามารถนำไปขายให้คนเลี้ยงหมูอีกต่อไป

ข้าวไม่เพียงแต่เป็นฐานที่มั่นด้านอาหารหรือเก็บไว้บริโภคเท่านั้น ข้าวยังเป็นสินค้าสำคัญเมื่อยามจำเป็นของชาวนาอีกด้วย การขายข้าวเกิดจากกรณีจำเป็นต้องใช้เงิน เช่น ค่าลูกเรียนหนังสือ หรือค่ารักษาพยาบาลเมื่อเจ็บไข้ได้ป่วย บ่อยครั้งที่ชาวนานำเอากระสอบข้าวขึ้นไปบรรจุข้าวจากยุ้งฉางของตนแล้วบรรทุกไปขายให้กับโรงสีที่รับซื้อข้าวในตัวอำเภอ เพื่อนำเงินมาใช้จ่าย ซื้ออุปกรณ์เครื่องมือ หรือเรื่องจำเป็นดังกล่าว สมัยก่อนบางครั้งบครวัมีนามาก เช่น มีเป็นร้อย ๆ ไร่ ในปีที่ฝนตกชุกถูกต้องตามฤดูกาลได้ข้าวมากเกินกว่าเก็บไว้บริโภคก็นำส่วนเกินนั้นไป

ขาย สำหรับตลาดข้าวหรือการซื้อขายข้าว หากเป็นสมัยก่อนที่ถนนและรถยนต์ไม่มี ก็บรรทุกเกวียนไปขายที่อำเภอ ต่อมาถนนไปมาสะดวกก็มีทั้งนำไปขายในตัวอำเภอ และโรงสีต่าง ๆ ดังกล่าวถึงตลาดข้าวในบทก่อนนี้แล้ว และบางครั้งก็มีผู้มาซื้อถึงหมู่บ้านก็มี

ข้าวจากการทำนาปรังมักจะเก็บไว้บริโภค ทำนาปรังเพื่อขายเกือบทั้งหมด ผู้ทำนาปรังปกติก็ทำนาปีอยู่แล้วจึงมีข้าวที่ได้จากการทำนาปี ไว้บริโภค และข้าวนาปีจะหุงขึ้นหม้อ และรสชาติดีกว่า โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิ จะปลูกเป็นข้าวนาปี ซึ่งนิยมเก็บไว้บริโภค แต่ก็มีขายเช่นกัน เพราะข้าวหอมมะลิได้ราคาดี

ตลาดข้าวของชาวนาลุ่มน้ำลำพระเพลิง มีทั้งตลาดภายในคือ อาจมีซื้อขายกันเองสำหรับคนในหมู่บ้าน ซึ่งมีส่วนน้อย กับตลาดนอกชุมชนที่ชาวบ้านนิยมนำมาขายให้พ่อค้าคนกลางหรือโรงสี ชาวนาจะฟังดูว่าที่ไหนให้ราคาดีก็จะนำไปขายให้ การซื้อข้าวในหมู่บ้านมักจะเกิดขึ้นในฤดูเก็บเกี่ยว โดยพ่อค้าหรือตัวแทนไปรับซื้อที่หมู่บ้านซึ่งมักจะให้ราคาเท่ากับโรงสี ชาวนาไม่ต้องขนไปทำให้สะดวก แต่พอหมดหน้าเก็บเกี่ยวแล้ว การรับซื้อในหมู่บ้านจะมีน้อย ต้องบรรทุกหรือขนไปขายที่โรงสี การขายข้าวของชุมชนชาวนาลุ่มน้ำพระเพลิงก็เช่นเดียวกับชาวนาที่อื่น ๆ คือราคาข้าวถูกกำหนดโดยตลาด หรือพ่อค้าคนซื้อ และราคาข้าว

ระดับท้องถิ่นก็เชื่อมโยงกับระดับประเทศ เพราะโรงสีหรือพ่อค้าคนกลางต้องนำข้าวไปขายให้พ่อค้ารายใหญ่ ซึ่งเป็นผู้ส่งออก และค้าข้าวระดับประเทศ

จากอดีตถึงปัจจุบันข้าวยังเป็นอาหารที่ชาวนาผลิตเพื่อบริโภคเองเป็นหลัก การทำนาเป็นอาชีพที่ถ่ายทอดกันมานาน ยึดเป็นอาชีพหลักที่ผูกชีวิตของคนในหมู่บ้านให้คงอยู่ แม้ว่าสังคมมีการเปลี่ยนแปลง และเชื่อมโยงเข้ากับสังคมภายนอกชุมชนและถูกแทรกแซงจากอิทธิพลภายนอกต่างๆ ชาวนาก็ยังมีความสามารถทำให้อาชีพการทำนาดำรงอยู่เป็นอาชีพหลักและยากที่อาชีพอื่นจะเข้ามาเป็นหลักแทนที่ได้ การทำนายังคงเป็นกิจกรรมที่เป็นแกนกลางของการสร้างสังคมชาวนา ให้มีความเป็นตัวตนได้ตลอดมา

ชีวิตและสังคมชาวนา

หากมองสังคมชาวนาโดยใช้แนวคิดที่บอกว่าเป็นสังคมยังไม่ทันสมัยมีอาชีพเดียวกันไม่มีความหลากหลาย และซับซ้อนแล้วอาจทำให้เห็นภาพของความเป็นสังคมชาวนาที่ผิวเผินเกินไป ในทางตรงกันข้ามสังคมชาวนาสมัยก่อนที่ความเจริญก้าวหน้า ยังไม่แทรกซึมเข้าสู่ชนบทนั้นชาวนามีการดำรงอยู่ชีวิตที่ต้องอาศัยความรู้ที่ได้สร้างสรรค์และสั่งสมมา ประกอบกับการสร้างระบบ

ความสัมพันธ์ที่ทำให้สามารถดำรงชีวิตอยู่บนความหลากหลายของการผลิตและการพึ่งพิงธรรมชาติจนทำให้ชีวิตสังคมของคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีความมั่นคงปลอดภัยแล้วอาจทำให้เห็นความซับซ้อนของความเป็นสังคมชาวนาได้

ชีวิตชาวนาอยู่ได้เพราะมีข้าวเป็นอาหารหลัก นี่คือการเป้าหมายของชีวิต ความมั่นคงของชีวิตอยู่ที่การมีข้าวกิน ดังนั้นการทำนาจึงมีความสำคัญมาก การทำนาให้ได้ผลนั้นไม่ใช่เพียงแต่มีข้าวพันธุ์ดี น้ำดี หรือพืชนาดีเท่านั้น หากแต่ต้องมีสังคมที่มีคนทำนาสืบทอดกันอย่างชาวนา

สิ่งที่อยู่เบื้องหลังข้าวพันธุ์ดี ทำนาเก่ง มีน้ำทำนา และได้ข้าวมากนั้นคือ ความเป็นสังคมชาวนาอันเป็นกลุ่มที่มีเป้าหมายอยู่ที่การมีข้าวกินและขายดังกล่าว และมีความรู้เกี่ยวกับอาชีพและความสัมพันธ์หรือการกระทำที่ทำให้ชาวนามีชีวิตอยู่ได้อย่างปราศจากการอดอยาก

การจะได้ข้าวกินนั้นต้อง "ทำนาเป็น" การทำให้เป็นหมายถึงการรู้จักทำนา รู้จนทำได้ไม่ใช่รู้แบบหนังสือ เป็นความรู้ที่ดูจากการทำ หรือปฏิบัติได้เช่น ใครจะทำนาได้ต้องรู้ว่าลงพืชนาครั้งแรกควรดูอะไรทำอะไร กล่าวคือ แรกที่ฝนลงนาต้องไปดูคันทนาว่าตรงไหนพัง ต้องไปเตรียมเพื่อรับน้ำฝน รู้จักเตรียมเครื่องมือเช่น จอบ ไถ เชือกต่าง ๆ เตรียมพันธุ์ข้าว มองแปลงนาสำหรับหว่าน

กล้าข้าว สามารถหว่านข้าวให้เป็นระเบียบเพื่อกล้าจะได้ไม่ขึ้นหนาหรือบางจนเกินไป ในระหว่างที่รอกกล้าโตพอจะถอนไปปักดำนั้น ต้องรีบไถนาเพื่อกลบหญ้า การทำนา การเกี่ยวข้าวล้วนเป็นการกระทำหรือการปฏิบัติที่ต้องการความรู้มารองรับ เพราะหากไม่รู้แล้วไม่สามารถทำได้ ความรู้นี้เรียนรู้โดยการลองปฏิบัติหรือฝึกตาม เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติ ซึ่งเป็นการบอกให้ทำบอกให้จำ บอกให้สังเกตหรือทำตาม เป็นการเรียนรู้ระหว่างคนในครอบครัว การเรียนรู้ที่เกิดบนสายสัมพันธ์ฉันท์มิตร เพราะการสอนกันหรือบอกให้รู้ระหว่างพ่อแม่ลูก น้อง พี่ หรือเครือญาติ เป็นการเรียนรู้ที่มีความใกล้ชิดจริงจัง และเรียนรู้จากประสบการณ์จริง ชีวิตจริงคือห้องเรียน ดังนั้น เราจะเห็นได้ว่าการเรียนรู้ของชาวนาเป็นการเรียนรู้วิถีชีวิตที่ผูกพันกับการทำนาอย่างลึกซึ้ง และไม่สามารถแยกออกเป็นเรื่อง ๆ อย่างเด็ดขาดจากกันได้

การทำนามีเรื่องเกี่ยวกับค่านิยมความเชื่อที่ชาวนาถือปฏิบัติและการเรียนรู้ เช่น ก่อนลงมือไถนาต้องทำพิธีแรกนาขวัญหรือก่อนดำต้องทำพิธีไหว้พระภูมิเจ้าที่ และปักดำเพื่อเป็นพิธีในวันเวลาที่เป็นฤกษ์งามยามดี เมื่อถึงตอนเกี่ยวข้าวและนวดข้าวในลานก็มีคนทำบุญลานข้าว หรือเรียกขวัญข้าวก่อนนำข้าวขึ้นไปเก็บในยุ้ง และแม้แต่การนำข้าวไปสีหรือซ้อมมือก็หาวันที่เป็นมงคล หรือวันดี หากไม่ทำตามก็จะนำความเสื่อมมาให้ นั่นคือคติ

ความเชื่อของชาวนาที่มีการทำนาเป็นแกนกลางเพราะความเชื่อเหล่านี้สอนให้รู้ว่าหากทำตามแล้วความอุดมสมบูรณ์ของข้าวในนา ก็จะตามมาอันเป็นความเชื่อที่สะท้อนเป้าหมายของชีวิตชาวนาคือ การมีหรือใช้ข้าวเป็นฐานที่มั่นคงแห่งชีวิตนั่นเอง

อาชีพการทำนาเป็นกิจกรรมที่เป็นแกนกลางของความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาอันเป็นระบบและโครงสร้างสังคมชาวนาที่เชื่อมโยงความเชื่อ และกระบวนการเรียนรู้ เข้าด้วยกันอย่างกลมกลืน ชาวนาลุ่มน้ำลำพระเพลิงอาศัยทำนบจัดสรรน้ำร่วมกัน ทำนบเป็นอุปกรณ์ทางการเกษตรที่ชาวลุ่มน้ำลำพระเพลิงสร้างสรรร่วมกัน ด้วยการระดมคนที่ใช้ประโยชน์จากน้ำร่วมกัน เพราะสำนึกในผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นความสัมพันธ์ที่ยื่นบนผลประโยชน์จากการทำนา แต่ไม่ใช่เอาประโยชน์ของตนเป็นหลักของการทำงานร่วมกัน กล่าวคือไม่ว่าใครจะมีนามากหรือน้อย ทำกันแล้วคนมีนามากต้องออกแรงหรือทำงานมากกว่าก็หาไม่ หากแต่ทำเท่ากันร่วมแรงใจช่วยกันทำ ความสัมพันธ์นี้ไม่ใช่ความสัมพันธ์ที่เอาผลประโยชน์เป็นที่ตั้ง แต่เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากจิตสำนึกการทำงานร่วมทำนบกั้น เป็นเจ้าของทำนบร่วมกัน ดังนั้นสังคมชาวนาจึงไม่มีความสัมพันธ์เชิงลดหลั่นหรือมีช่องว่างระหว่างกัน

ในหน้าน้ำหลากหากชาวนาคนใดออกไปดูน้ำในนาของตนเอง หากเดินผ่านนาของเพื่อนที่ทำนาอยู่ใกล้กันเกิดมีน้ำรั่วออกจากนาก็จะช่วยปิดรอยรั่วของน้ำไม่ให้ออกจากนา แล้วเมื่อกลับบ้านก็เดินไปบอกเจ้าของนาให้รู้ ในด้านพันธุ์ข้าวก็สามารถสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาได้เช่นกัน คือ การเลือกพันธุ์ข้าวต่าง ๆ มีการศึกษาเรียนรู้จากเพื่อนชาวนาด้วยกัน การเลือกพันธุ์ข้าวเรียนรู้จากเจ้าหน้าที่การเกษตร และชาวนาด้วยกัน โดยการพูดคุยซักถามว่าใครปลูกพันธุ์อะไรได้ผลมากน้อยเพียงใด มีวิธีดูแลหรือหว่าน อย่างไร ในบางครั้งชาวนาที่นี้เคยชักชวนเพื่อนไปหาซื้อพันธุ์ข้าวโดยการขึ้นรถยนต์ไปซื้อพันธุ์ข้าวจากสุพรรณบุรี แล้วบรรทุกกลับลำพระเพลิง เพื่อมาลองปลูกดูเพราะคุยกับเพื่อนแล้วหลายคนเห็นว่าให้ผลผลิตดี

การทำนาหรือการเกี่ยวข้าวเป็นกิจกรรมที่ชาวนาสามารถมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ผ่านกิจกรรมที่เรียกว่า "ลงแขก" หรือ "เอาแรง" โดยการบอกให้เพื่อนชาวนาด้วยกันมาช่วยกัน เพื่อให้ข้าวของผู้เป็นเจ้าของบ่อนั้น ดำเสร็จหรือเกี่ยวเสร็จ การช่วยกันทำงานในทุ่งนาเป็นบรรยากาศที่มีความเป็นกันเองทำให้ได้พบปะพูดคุย รู้จักมักคุ้นกันและมีความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น คือ เจ้าของนารู้สึกซาบซึ้งในน้ำใจเพื่อนชาวนา และเพื่อนชาวนาก็สุขใจ

เมื่อช่วยเพื่อน เป็นกระบวนการผลิตซ้ำ ซึ่งความมีน้ำใจ และการ
เอื้ออาทรในสังคมชาวนามีได้เสื่อมหายไป

การทำนาเพื่อมีข้าวไว้กินเหมือนกันทุกครอบครัวเป็น
กระบวนการผลิตที่สร้างข้าวให้มีคุณค่าในด้านการเป็นอาหารหลัก
ซึ่งมูลค่านี้นี้ไม่ใช่การสะสมทรัพย์ที่ทำให้ฐานะของคนมีมากแตก
ต่างจากคนมีน้อยและปราศจากซึ่งการแบ่งปันระหว่างกัน
ประเด็นนี้แตกต่างจากการผลิตในระบบทุนนิยมที่ทำให้ผลผลิต
กลายเป็นสินค้าที่มีคุณค่าเพิ่มเพื่อผันกำไรไปสู่การสะสมทุน และ
การครอบครองทุนให้มากกว่า เพื่อเป็นเงื่อนไขการได้เปรียบ
สำหรับการแข่งขันในระบบการแลกเปลี่ยน

ชาวนาลุ่มน้ำลำพระเพลิงตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันแม้ว่า
สถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากก็ตาม แต่เป้าหมายแห่ง
ชีวิตคนทำนายังคงยึดการทำนาเพื่อเอาข้าวไว้กิน มีข้าวกินถือว่า
ชีวิตมั่นคง การทำนาไม่ใช่เป็นเพียงแค่อาชีพหากแต่เป็นการ
ดำรงชีพเพื่อให้มีข้าวเป็นหลักของความมั่นคงในชีวิต การทำนา
เป็นกิจกรรมที่เป็นแกนกลางในการสร้างระบบสังคมชาวนาขึ้นมา
เพื่อตอบสนองต่อเป้าหมายในการดำรงชีวิตของชาวนา

บทที่ 6

การขยายฐานชีวิตด้วยการทำไร่หลากหลายชนิด

การทำมาหากินของคนในแถบลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้ผูกพันกับการปลูกข้าวมาเนิ่นนานเพราะข้าวเป็นอาหารหลักที่สำคัญต่อการดำรงชีวิต กระนั้นลำพังการปลูกข้าวก็ไม่อาจทำให้ยังชีวิตอยู่ได้อย่างเพียงพอ เพราะนอกจากพื้นที่ที่มีลักษณะทางธรรมชาติเหมาะสมกับการปลูกข้าวจะมีอยู่อย่างจำกัดแล้ว คนยังต้องอาศัยความหลากหลายของอาหารและผลผลิตเพื่อดำรงชีวิต คนในพื้นที่ต่างๆ จึงต้องชวนขวายที่จะทำมาหากินในรูปแบบอื่น ๆ ทั้งเก็บหาของและอาหารจากป่า จากธรรมชาติ รวมถึงทำการผลิตต่าง ๆ ขึ้นทั้งทำไร่ปลูกผัก ผลไม้ เลี้ยงสัตว์และอื่น ๆ เพื่อให้เพียงพอต่อการบริโภคและการใช้สอย ด้วยเหตุที่ลักษณะพื้นที่ทางธรรมชาติของลุ่มน้ำลำพระเพลิงประกอบไปด้วยพื้นที่ที่เป็นที่ดอน ที่เนินเขาอยู่ในปริมาณมาก พื้นที่เหล่านี้ไม่สามารถปลูกข้าวได้ผลดี แต่พืชไร่สามารถขึ้นงอกงามได้ คนจึงได้อาศัยพื้นที่เช่นนี้ในการปลูกพืชไร่มาแต่อดีต ครั้นเมื่อมีการสร้างระบบตลาดเข้าไปเชื่อมโยงกับชุมชนลำพระเพลิง และมีการจัดระบบโครงการชลประทานลำพระเพลิงไปสู่พื้นที่ลุ่มน้ำ ก็ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจพืชไร่ของชุมชน แต่ไม่ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงเช่นไร การทำไร่ก็ยังเป็นการผลิตในภาคเกษตรที่มีความสำคัญรองจากข้าวในเขตของชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต การปลูกพืชไร่สำหรับคนลุ่มน้ำจึงหมายถึง การขยายฐานของการดำรงชีวิตให้มีความเพียงพอ โดยแต่ละครัวเรือน

อาจปลูกข้าว ปลูกพืชไร่หลากหลายชนิด ทำสวน เลี้ยงสัตว์ไปด้วยเวลาเดียวกัน และพืชไร่ที่ปลูกกันมากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันได้แก่ อ้อย มันสำปะหลัง และ ข้าวโพด

ในบทนี้จะเป็นการนำเสนอความสัมพันธ์ของการผลิตพืชไร่ทั้ง 3 ชนิดดังกล่าวกับวิถีชีวิตของคนลุ่มน้ำลำพระเพลิงทั้งในอดีตเมื่อวิถีชีวิตยังผูกพันอยู่กับธรรมชาติและหมู่บ้าน และในภายหลังเมื่อวิถีชีวิตได้ตกอยู่ในกระแสของความเปลี่ยนแปลงจากความทันสมัยต่างๆ ที่เข้าไปสู่ชุมชน

การทำไร่หลากหลายชนิดภายใต้วิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติและหมู่บ้าน

ย้อนหลังไปในอดีตกว่า 50 ปีที่ผ่านมา ก่อนที่เขื่อนลำพระเพลิงจะสร้างเสร็จและนำความเปลี่ยนแปลงหลากหลายรูปแบบมาสู่ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงนั้น คนในชุมชนยังดำรงชีวิตแบบหาอยู่หากิน ด้วยการพึ่งพาธรรมชาติและคนในชุมชนด้วยกันเองทั้งที่อยู่ในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านอย่างใกล้ชิด ความสัมพันธ์ของคนในสมัยก่อนไม่ได้ถูกขีดกั้นด้วยอาณาเขตของหมู่บ้านและไม่อาจขวางกั้นได้ด้วยป่าหรือระยะทาง การมีชีวิตร่วมกันท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อมทำให้คนต้องสร้างระบบความสัมพันธ์ทั้งระหว่างคนด้วยกันเอง และระหว่างคนกับธรรมชาติ ซึ่งบนฐานของความสัมพันธ์นี้ คนก็ได้สร้างความรู้ขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์ในชีวิต ให้ชีวิตสามารถดำเนินไปได้ภายใต้ระบบความสัมพันธ์นั้น ระบบความสัมพันธ์และระบบความรู้ที่คนสร้างขึ้นจึงเป็นปฏิสัมพันธ์ซึ่งยากที่จะแยกออกจากกันได้ และมีความเป็นพลวัตไปตามบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

ทำไรให้เหมาะกับพื้นที่ด้วยความรู้ของชุมชน

ชุมชนหมู่บ้านส่วนใหญ่ของลุ่มน้ำลำพระเพลิงตั้งอยู่ในเขตอำเภอปักธงชัยซึ่งเป็นอำเภอขนาดใหญ่ ประกอบด้วยตำบลต่างๆ ในเขตการปกครองถึง 16 ตำบล แต่ละตำบลก็มีลักษณะทางธรรมชาติของพื้นที่แตกต่างกันไป พื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำไรซึ่งเป็นที่ดินที่เนินเขา หรือพื้นที่ที่น้ำไม่ท่วมขัง ได้แก่พื้นที่ส่วนใหญ่ของตำบลตะขบ ตำบลลำนางแก้ว และพื้นที่บางส่วนของตำบลนกออก ตำบลโคกไทย ตำบลจิว ตำบลสุขเกษม ตำบลตูม เป็นต้น แต่การทำไรในพื้นที่ของตำบลเหล่านี้เหมาะกับการปลูกพืชไร่ ก็ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีการทำมาหากินอย่างอื่นอีก เพราะลักษณะพื้นที่ในแถบนี้อาจจะมีลักษณะคละกันไปทั้งที่ราบ ที่ลุ่ม และที่ดอน จะแตกต่างกันก็ตรงที่มีลักษณะใดมาน้อยกว่ากันเท่านั้น และอาณาเขตที่กว้างใหญ่ของพื้นที่ก็มีผลทำให้หลาย ๆ ส่วนของพื้นที่ไม่สามารถใช้น้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติได้อย่างทั่วถึง คนในชุมชนจึงสร้างระบบความรู้ขึ้นมาเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับความหลากหลายของลักษณะพื้นที่ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ

สำหรับคนในชุมชนแล้วการกำหนดให้พื้นที่ได้ใช้ประโยชน์ในการปลูกพืชชนิดใด นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะนั่นย่อมหมายถึงการมีความมั่นคงปลอดภัยในการบริโภคและการดำรงชีวิตที่เพียงพอ การเฝ้าสังเกตและการลองผิดลองถูกจากการดำรงชีวิตร่วมกับธรรมชาติทำให้คนในชุมชนเรียนรู้ว่าพื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำนานั้นต้องเป็นพื้นที่ราบน้ำท่วมถึง พื้นที่ลุ่ม และพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำธรรมชาติอยู่ใกล้เคียง ส่วนพื้นที่ที่ไม่มีแหล่งน้ำไปถึงเพราะเป็นที่สูงก็

สมควรใช้ทำไร่ ซึ่งอาจหมายถึงการปลูกอ้อย ข้าวโพด มัน
สำปะหลัง หรือแม้แต่ข้าวไร่ “ที่ที่น้ำท่วมเขาจะทำนา ถ้าที่ตรงไหน
ไกลน้ำก็ทำไร่ ทำอ้อย พวกข้าวโพด” การปลูกพืชหลากหลายชนิด
สำหรับคนในชุมชน นอกจากจะหมายถึงการมีผลผลิตที่หลากหลาย
ในการบริโภคแล้ว คนยังได้เรียนรู้ว่ายามที่ข้าวขาดแคลนเพราะฝน
แล้ง

ติด ๆ กันเป็นเวลานานหลายปีนั้น ผลผลิตอื่นก็ยังสามารถใช้ทดแทน
ข้าวเพื่อการยังชีพได้ ดังที่ชาวบ้านผู้เผชิญกับความทุกข์ยากมาแล้ว
ได้เล่าว่า “ช่วงสมัยก่อนก็มีกลอย ขูดหัวกลอยมากินกันครับ บางที
สมัยก่อนตอนผมเด็กๆ ข้าวไม่มีหุง ก็มีช่วงนั้นแล้ว 7 ปีเลย และ
บางที่เราเอาขุยไม้ไผ่นะมาตำ และก็ข้าวโพดมาชอยหุงใส่กับข้าว
ต้มใส่ข้าวสารให้เราอยู่ท้องก่อน”

การปลูกพืชไร่หลากหลายชนิดของคนในอดีตนั้นมีการปลูกทั้งในไร่
และในนาข้าว หากเป็นการปลูกในไร่ก็จะแบ่งที่ปลูกเป็นส่วนๆ เพราะ
พืชแต่ละชนิดจะมีช่วงเวลาของการปลูกและการเก็บเกี่ยวไม่พร้อมกัน
เช่นในหมู่บ้านที่ไม่มีนา แต่ปลูกข้าวไร่ ก็จะเริ่มปลูกข้าวไร่ในเดือน
พฤษภาคม ซึ่งเรียกว่าเดือน 6 ปลูกข้าวโพดในเดือนกรกฎาคม โดย
ข้าวโพดที่ปลูกนั้นเป็นพันธุ์พื้นเมือง เรียกว่า ข้าวโพดสาละ ปลูกพริก
ขึ้นหูกซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “พริกไร่” ในเดือนสิงหาคม และจะเริ่มเก็บ

ผลผลิตของพริกและข้าวได้ในเวลาไล่เลี่ยกันคือราวเดือน

พฤศจิกายน-ธันวาคมแล้วจึงหักข้าวโพดภายหลัง เมล็ดพันธุ์ของพืช

แต่ละชนิดนั้นชาวบ้านจะเรียนรู้จากประสบการณ์ที่จะเลือกเก็บ

เฉพาะเมล็ดที่สมบูรณ์ไว้ทำพันธุ์ในปีต่อไป นอกเหนือจากการปลูก

พืชไร่ดังกล่าวนี้แล้ว ยังมีการปลูกมันสำปะหลังพันธุ์พื้นเมือง ได้แก่ มันเขียว เพื่อใช้เลี้ยง หมู ไก่ และปลูกมันที่ชาวบ้านเรียกว่า “มันหัว” ซึ่งมีหัวเล็ก ๆ ไว้สำหรับบริโภค รวมถึงปลูกถั่วลิสง ถั่วเขียว งา และละหุ่ง โดยพืชเหล่านี้ถ้าชาวบ้านเอามาปลูกในนาข้าว ก็จะสามารถปลูกตามหัวไร่ปลายนาซึ่งเป็นที่สูงอยู่ในนา เพราะในอดีตเมื่อยังไม่มีรถแทรกเตอร์ รถไถ หรือรถที่จะช่วยปรับดินนั้น พื้นที่ในนายังเป็นที่สูงๆ ต่ำๆ ไม่เรียบเสมอกัน ชาวบ้านได้อาศัยที่สูง น้ำไม่ท่วมขังที่เรียกว่า “หัวไร่ปลายนา” ซึ่งมีพื้นที่เป็นบริเวณกว้างนี้

สำหรับปลูกกระท่อมไว้เป็นที่พักและใช้สอยเพื่อดูแลเก็บเกี่ยวข้าว และใช้เป็นที่ปลูกพืช ผัก ผลไม้ นานาชนิดที่ต้องการบริโภค

การปลูกพืชไร่ส่วนใหญ่ที่กล่าวนี้จะใช้สำหรับการบริโภคในครัวเรือน และเป็นอาหารสัตว์ ยกเว้นพริก ซึ่งหากมีผลผลิตเหลือกิน

ชาวบ้านก็จะตากแห้งหรืออย่างให้แห้งทำเป็นพริกแห้งเก็บเอาไว้บริโภคได้นานและเมื่อต้องการใช้เงินหรือเมื่อถึงช่วงที่พริกได้ราคาดีก็จะเอาไปขายที่ตลาดปักษ์ชัย ซึ่งชาวบ้านอาจต้องใช้เวลาเดินเท้าเป็นเวลาหลายๆ ชั่วโมง หรือหากเป็นหมู่บ้านที่อยู่ไกลออกไปมากก็อาจต้องนั่งเกวียนรอนแรมไป 3 วัน 3 คืนกว่าจะถึงตลาด การเดินทางในสมัยนั้นจึงยากลำบากมาก หากไม่จำเป็นชาวบ้านจึงมักจะไม่ไปตลาดบ่อยนัก หรือถ้าหากมีคนในหมู่บ้านไปตลาดก็อาจฝากไปขายได้บ้าง “นานๆ ไปที เราเก็บไว้เยอะๆ ก่อน แต่ก่อนมันก็ไม่ได้ใช้เงินอะไรกัน นานๆ ไป หรือบางคนเขาก็ฝากๆ กันไป” วิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ทำให้คนในลุ่มน้ำปิงพึ่งพิงอยู่กับผลผลิตที่มีอยู่ในธรรมชาติในการดำรงชีวิตเป็นส่วนใหญ่ ทั้งในรูปของอาหาร

และการบริโภคอื่นๆ สำหรับเครื่องนุ่มห่มนั้นชาวบ้านก็ปลูกฝ้ายเพื่อ
มาทอเป็นเสื้อผ้าและทำผ้าห่มเอง ยิ่งถ้าหมู่บ้านอยู่ห่างจากตลาดปัก
ธงชัยมาก ชาวบ้านก็ยิ่งต้องพึ่งตนเองในแทบจะทุกเรื่อง “ทอผ้าทุก
บ้านเลยเพราะแต่ก่อนไม่มีตลาด (ในหมู่บ้าน) ไม่มีอะไร ต้องใช้วัสดุ
ของตัวเอง ทุกคนต้องทำอย่างนั้น เราจะต้องมีวัว มีฝ้าย ถ้าไม่มี
เราต้องไปแลก” ส่วนของใช้อื่นๆ ชาวบ้านก็ต้องทำขึ้นเองจากวัสดุใน
ธรรมชาติ หรือใช้วัสดุจากธรรมชาติ

แต่ก่อนใช้แต่เกลือสีพื้น...ซักผ้าใช้เปลือก

ขนุน ไปเก็บเอาตามป่า มากี่มาตำแล้วก็เอามาแช่ผ้า
... ที่นี่ย้อมผ้าก็ใช้สีย้อม นี่เม็ดกะเพรามาโขลกแล้วก็
แช่ใบเตย ใบรังเอามาโขลก มันก็เป็นสีดำ พอมัน
จากน้ำมันมากก็ไปย่ำขี้โคลน หมักขี้โคลนจะออกมา
เป็นสีดำ หรือไม่ก็มะเกลือสีดำ สีย้อมผ้าสมัย
โบราณ...สระผมใช้มะกรูดหมักขี้เถ้า...สบู่ไม่เห็นต้อง
ใช้...ล้างจานก็น้ำธรรมดา น้ำยาล้างจานก็ไม่มี ล้าง
ธรรมดา

พืชไร่อีกชนิดหนึ่งที่คนในชุมชนมักจะปลูกก็คือ อ้อย โดยการ
แบ่งที่นาบางส่วนสำหรับปลูก หรือไม่ก็ปลูกในที่ไร่ ซึ่งการปลูกใน
กรณีแรกนั้นจะปลูกได้ไม่มากนัก ส่วนในกรณีหลังอาจปลูกได้ถึง 4 –
5 ไร่ ซึ่งก็นับว่าเป็นการปลูกในปริมาณมากในสมัยนั้น เพราะต้อง
ใช้แรงงานคนในครัวเรือนในการปลูกและดูแล โดยใช้อุปกรณ์
ธรรมดา เช่น จอบ เสียม มีด ส่วนการตัดอ้อยอาจมีการขอแรงกัน

ได้ อ้อยที่ปลูกนั้นก็เพื่อหีบเอาน้ำอ้อยมาทำเป็นน้ำตาลปึก หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “น้ำอ้อยปึก” หรือ “อ้อยปึก” สำหรับใช้ทำขนมในชีวิตประจำวัน ในงานบุญ งานประเพณีต่างๆ ตลอดทั้งปี และแบ่งปันกันภายในหมู่บ้าน หรือหากมีปริมาณมากพอก็อาจแบ่งออกขาย โดยเดินหาบขายไปตามหมู่บ้านต่าง ๆ ได้ เพราะน้ำตาลปึกเป็นสิ่งที่ทุกครัวเรือนจำเป็นต้องใช้ในสมัยนั้น จึงขายได้ไม่ยากนัก

พันธุ์อ้อยที่ปลูกเป็นพันธุ์พื้นเมืองที่ชาวบ้านขอแบ่งกันปลูกได้ เรียกว่า อ้อยแดง หรือ อ้อยตาแดง ซึ่งลำเล็กแต่มีรสหวานจัด เมื่อชาวบ้านได้ผลผลิตอ้อยจะนำมาหีบด้วยเครื่องหีบอ้อยซึ่งมีอยู่ในหมู่บ้านที่ปลูกอ้อยและจะมีอยู่เพียงหมู่บ้านละ 2-3 เครื่องเท่านั้น ในการหีบอ้อย ชาวบ้านจะมีการเอาแรงกันเพื่อช่วยหมุนเครื่องหีบอ้อย หรือไม่ก็ใช้ควายช่วย เมื่อได้น้ำอ้อยแล้วก็เอาไปต้มในกระทะใบใหญ่ ประมาณครึ่งหรือก่อนวันจนน้ำอ้อยเริ่มข้น จึงหมั่นคนไม่ให้ไหม้ และเคี่ยวต่อไปจนเกือบจับตัวเป็นก้อนแข็ง จึงยกลงจากเตาแล้วหยอดใส่ถ้วยหรือ “กระเจาะ” ซึ่งปั้นจากดินเหนียวตากให้แห้ง โดยใช้ผ้าขาวปูบนกระเจาะเสียก่อน เมื่อหยอดน้ำอ้อยเสร็จก็ทิ้งไว้ประมาณเกือบชั่วโมง น้ำอ้อยก็จะแห้งจับตัวกันเป็นก้อนแข็ง จึงยกผ้าขาวที่รองกันถ้วยออก น้ำตาลปึกก็จะหลุดออกจากถ้วย เก็บบรรจุไว้ในโถงหรือในกระถางแล้วคลุมด้วยผ้า น้ำตาลปึกที่ได้สามารถเก็บไว้ได้นานเป็นปีโดยไม่เสีย แต่หากเป็นน้ำอ้อยสด ถ้าเก็บไว้ข้ามคืนก็จะบูด ชาวบ้านจึงต้องหีบและเคี่ยวน้ำตาลให้เสร็จภายในวันเดียว นอกจากน้ำอ้อยจะใช้ทำน้ำตาลปึกได้แล้ว สำหรับ

เด็กๆ น้ำอ้อยใส่ขวดผสมน้ำแล้วเขย่าๆ จะเป็นเครื่องดื่มที่เลิศรสในสมัยนั้น

พืชไร่และอาหารที่แปรรูปจากพืชไร่ในอดีต นอกจากชาวบ้านได้ใช้บริโภคในครัวเรือน แบ่งปันกันและขายได้บ้างแล้ว ก็อาจใช้ในการแลกเปลี่ยนกับสิ่งของหรืออาหารที่จำเป็นอย่างอื่นได้ด้วย เช่น อาจใช้ฝ้าย จีว น้ำอ้อยปิ้ง แลกกับเกลือ หรือโอ่ง แม้ว่าโดยทั่วไปแล้ว ผู้ที่นำสินค้ามาแลกมักต้องการข้าวเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวบ้านที่มาจากหมู่บ้านทำเกลือซึ่งมักปลูกข้าวไม่ได้

สร้าง “พื้นที่” ทำไรด้วยระบบความสัมพันธ์ของชุมชน

พื้นที่ทำไรของชุมชนมิได้เป็นเพียงพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หรืออาณาบริเวณทางกายภาพเท่านั้น แต่คนในชุมชนลำพระเพลิงได้ช่วยกันสร้าง “พื้นที่” ทำไรให้เป็น “พื้นที่ทางสังคม” ด้วยการแบ่งปันแลกเปลี่ยนความรู้ในการทำมาหากินกัน ด้วยการเอาแรงปลูกข้าวไร่ ด้วยการแบ่งปันพันธุ์พืช ด้วยการเอาแรงตัดและหีบอ้อย แบ่งปันน้ำอ้อยปิ้งกัน และด้วยการช่วยเหลือและแบ่งปันกันในเรื่อง จำเป็นอื่นๆ และเมื่อถึงคราวจำเป็น “พื้นที่ทางสังคม” ที่คนในชุมชนได้สร้างไว้นั้นก็ได้ช่วยเปิดพื้นที่ทางกายภาพให้กับการทำไรของคนในชุมชน ดังปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับการปลูกอ้อยเพื่อขายของชาวบ้านในช่วงเวลาต่อมา

เมื่อประมาณ 40 – 50 ปีผ่านมา เมื่อรัฐบาลได้มีนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมน้ำตาล และส่งเสริมให้ราษฎรปลูกอ้อยในท้องที่หลายจังหวัด รวมถึงจังหวัดนครราชสีมา นั้น ได้ส่งผลให้การปลูกอ้อย

ของชาวบ้านเกิดความเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก โดยชาวบ้านได้
ก้าวเข้ามาสู่ยุคของการปลูกอ้อยเพื่อขาย มีใช้ปลูกเพื่อทำน้ำอ้อยปิ้ง
แต่เพียงอย่างเดียว เช่นที่เป็นมาก่อนหน้านี้เสียแล้ว โดยเริ่มจากเมื่อ
ชาวบ้านที่มีฐานะ (ซึ่งมักเป็นคนจีน) ได้เปิดโรงงานเพื่อทำน้ำตาล
แดงหรือน้ำตาลปึกขาย และต่อมาอีกหลายปีได้เริ่มมีโรงงานน้ำตาล
ทรายขาวของรัฐบาลเกิดขึ้นในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิง หลังหน้านา
เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จ ชาวบ้านบางส่วนจึงเริ่มปลูกอ้อยเพื่อขาย
ให้กับโรงงาน ในระยะแรกนี้พันธุ์อ้อยที่ชาวบ้านใช้ปลูกยังเป็นพันธุ์
พื้นเมืองหรืออ้อยแดงเช่นที่เคยปลูกกันมาก่อน ในขณะที่ชาวบ้านอีก
บางส่วนยังปลูกอ้อยเพื่อทำน้ำอ้อยปิ้งอยู่เช่นเดิม ซึ่งการมีโรงงาน
น้ำตาลแดงของชาวบ้านด้วยกันเกิดขึ้น ได้ทำให้ชาวบ้านที่ปลูกอ้อย
เพื่อทำน้ำอ้อยปิ้งเอง และอาศัยอยู่ใกล้โรงงานน้ำตาลเล็กนั้น
สามารถจ้างโรงงานหีบอ้อยให้แทนการหีบเองได้ด้วย

การปลูกอ้อยเพื่อขายเพื่อให้มีรายได้เป็นตัวเงินได้ทำให้
ชาวบ้านต้องการที่ดินสำหรับปลูกอ้อยในบริเวณที่ใกล้กับโรงงาน
พอที่จะบรรทุกอ้อยใส่เกวียนไปขายให้กับโรงงานได้ และเป็นที่ดินที่
เหมาะกับการปลูกอ้อย ซึ่งได้แก่ ดินทรายปนตมและน้ำไม่ท่วมขัง
หากยังพอมีที่ดินให้ถางหรือจับจอง ชาวบ้านก็จะถางและจับจองไว้
ปลูกอ้อย หรือซื้อต่อในราคาถูก ๆ จากชาวบ้านยากจนที่ถางถางไว้
แล้ว หากไม่สามารถหาที่ดินได้ แต่มีญาติพี่น้องที่อพยพไปอยู่ในเขต
พื้นที่ใกล้เคียงนั้น ก็อาจขอแบ่งปันที่ดินหรือขอยืมปลูกอ้อยกันได้
โดยไม่ต้องเสียค่าเช่า ชาวบ้านจากตำบลนอกออกไปอาศัยที่ดินของ
ญาติปลูกอ้อยที่ตำบลตะขบแล้วว่า

แต่ก่อนเขาไม่หวงกัน ไปถึงเป็นปากก็ไปถางกัน
เลย ของใครของมัน เวลานั้น...ตามพี่น้องเขาก็ชอกกัน
ทำ ทำๆ เขาก็ยกให้กันไปเลย สมัยก่อนมันง่ายที่สุด
เลย เพื่อนกัน เขายังให้นากัน

นอกจากชาวบ้านจะไปปลูกอ้อยเพื่อขายให้แก่โรงงานแล้ว
บางส่วนยังไปรับจ้างตัดอ้อยและหีบอ้อยให้กับโรงงาน โดยมักจะไป
กันเป็นครอบครัว และไปพร้อมกันหลายครอบครัว แล้วไปอาศัยอยู่
ในกระท่อมด้วยกันหลังหนึ่ง 3-4 ครอบครัว “ไปนอนอยู่ในนอน อยู่
บ้านมีแต่คนเฒ่าเลี้ยงวัว เลี้ยงควายอยู่บ้าน คนที่แข็งแรงเขาก็ไป
ตัดอ้อย หีบอ้อย” ระบบความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนลำพระเพลิง
สร้างขึ้นจากการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันนี้ จึงได้เปิดทั้ง “พื้นที่ทางสังคม”
และ “พื้นที่ทางกายภาพ” ของการปลูกอ้อยให้กับคนในชุมชนเพื่อให้
สามารถขยายฐานของชีวิตให้เกิดความเพียงพอในอีกรูปแบบหนึ่ง
เมื่อเงินเริ่มเป็นปัจจัยในการดำรงชีวิต

การใช้เงินของคนในหมู่บ้านในระยะแรกของการหาเงินได้นี้
ยังเป็นไปอย่างประหยัดและซื้อเมื่อจำเป็นซึ่งได้แก่ ซื้อเกลือ เนื้อสัตว์
และเสื้อผ้า จะมีก็แต่คนที่มีฐานะดีจริงๆ ในหมู่บ้านซึ่งก็มีประมาณ
1 - 2 ครอบครัวเท่านั้นในบางหมู่บ้านที่จะมีโอกาสซื้อสินค้าใหม่ๆ
ราคาแพงจากตลาดเข้ามาใช้ เช่น “วิทยุแบบ 70 ถ่าน” ซึ่งหมายถึง
วิทยุที่ใช้ถ่านแบตเตอรี่เป็นชุดเรียงกันเป็นจำนวนมาก หรือ จักรยาน
เป็นต้น ดังชาวบ้านจากตำบลตะขบที่มีประสบการณ์สัมผัสกับสินค้า
ยุคนั้นได้เล่าให้ฟังว่า

เริ่มมีวิทยุสมัยก่อนที่เริ่มเข้ามา จำได้ว่าเป็น
บ้านเก่าแก่ง สมัยก่อนพอพระเทศน์อะไรก็ไปจุดธูป
เทียนหน้าวิทยุอันนั้นแหละ...จักรยานนี่เริ่มมีช่วง
หลังๆมีแต่วิทยุอันนี้มีเครื่องเดียว..หลังจากนั้นประมาณ
สัก 2 ปี จักรยานก็เริ่มเข้ามา ก็เป็นพวกที่มีสแตนด์
หน่อย ก็เริ่มมี 2-3 คน ก็เริ่มเข้ามา

หลังจากนั้นเมื่อมีวิทยุทรานซิสเตอร์เข้ามาในหมู่บ้าน คนจึง
จะเริ่มซื้อกันแพร่หลายเนื่องจากวิทยุทรานซิสเตอร์มีราคาถูกกว่า
และคนขายก็ให้ซื้อเงินผ่อนได้ “เห็นทรานซิสเตอร์มา ถูกดีก็เอาเลย
พวกคนขายก็มา ซื้อเร่เงินผ่อนกัน ก็ซื้อกันใหญ่”

การทำไร่หลากหลายชนิดท่ามกลางกระแสของความ เปลี่ยนแปลง

วิถีชีวิตและการทำมาหากินของคนในชุมชนลุ่มน้ำลำพระ
เพลิงซึ่งผูกพันอยู่กับธรรมชาติและเกาะเกี่ยวกันกับคนในชุมชน
หมู่บ้าน ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัดเมื่อรัฐได้
ปรับเปลี่ยนนโยบายการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย และมอง
ชุมชนหมู่บ้านเป็นฐานของการผลิตทางการเกษตรเพื่อส่งออกขายยัง
ต่างประเทศ อาณาบริเวณอันกว้างใหญ่ของลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึง
เป็นเป้าหมายสำคัญเป้าหมายหนึ่งที่รัฐจะต้องพัฒนาขึ้นมา เพื่อ
รองรับกับการเติบโตของเศรษฐกิจในระดับมหภาค ปัญหาสำคัญของ
พื้นที่บริเวณลุ่มน้ำลำพระเพลิงอยู่ที่การขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง
และน้ำท่วมในช่วงฤดูฝน รัฐจึงเข้าไปจัดการปัญหานี้ด้วยการสร้าง

เขื่อนลำพระเพลิงสำหรับเก็บกักน้ำ และสร้างคลองชลประทานเพื่อ
ส่งน้ำไปในพื้นที่เป้าหมายของรัฐ พร้อมกับสร้างถนนเลียบบคลอง
ชลประทานเพื่อใช้ในการคมนาคมและขนส่งผลผลิตออกไปขาย

โครงการชลประทานลำพระเพลิงนี้จึงส่งผลกระทบต่อความ
เปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตและการทำมาหากินของคนในแถบลุ่ม
น้ำเป็นอย่างมาก และในที่นี่จะนำเสนอเฉพาะผลกระทบต่อการปลูก
พืชไร่เท่านั้น ซึ่งไม่เพียงแต่โครงการชลประทานลำพระเพลิงเท่านั้นที่
เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีการปลูกพืชไร่ของคนในชุมชน การสร้างระบบ
ตลาดเข้ามาเชื่อมโยงกับการผลิตของชุมชนก็เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้
ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจพืชไร่ของชุมชน

ระบบการจัดการน้ำของรัฐกับการเปลี่ยนแปลงวิถี การปลูกพืชไร่ของชุมชน

เมื่อเขื่อนลำพระเพลิงสร้างเสร็จในปี 2510 และมีการสร้าง
คลองชลประทานและถนนเลียบบคลองชลประทานเข้าไปในเขตพื้นที่
ลุ่มน้ำลำพระเพลิง ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อการทำพืชไร่ของชุมชน
หลายประการ

**ประการแรก การปรับและจัดระเบียบพื้นที่ใหม่
ในการทำไร่ของชุมชน** การเลือกพื้นที่ในการทำไร่หรือทำนาของ
ชาวบ้านซึ่งมีมาแต่เดิมนั้น เป็นการเลือกจากลักษณะของพื้นที่ที่มี
ความเหมาะสมตามธรรมชาติเป็นหลัก แต่เมื่อเกิดคลองชลประทาน
ซึ่งเป็นคลองที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยมีรัฐเป็นผู้กำกับในเขตลุ่มน้ำลำพระ
เพลิงนั้น คลองชลประทานได้ทำหน้าที่ปรับและจัดระเบียบ พื้นที่ของ
ชุมชนเสียใหม่ โดยปริมาณน้ำจากคลองจะเป็นตัวกำหนดว่าพื้นที่ใด

ควรเป็นพื้นที่สำหรับทำนาหรือทำไร่ หรือทำนาในเวลาใดและทำไร่ในเวลาใด ในกรณีของชุมชนลำพระเพลิงนี้ได้เกิดการ จัดระเบียบพื้นที่ใหม่ในสองลักษณะคือ

ลักษณะแรก เกิดการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำไร่ไปเป็นพื้นที่ทำนา โดยพื้นที่เดิมซึ่งไม่มีแหล่งน้ำธรรมชาติและได้อาศัยแต่น้ำฝนในการปลูกพืชไร่มาแต่เดิมนั้น เมื่อมีการสร้างคลองชลประทานเข้าไปในพื้นที่ และเป็นพื้นที่ที่ใช้ปลูกข้าวได้ ทำให้คนในบริเวณนั้นสามารถใช้น้ำจากคลองชลประทานมาทำนาปี และในบางปีถ้ามีน้ำมากพอก็อาจทำนาปรังได้อีกด้วย การเปลี่ยนแปลงนี้ทำให้ชาวบ้านที่ปลูกพืชไร่ในพื้นที่เหล่านั้นแต่เดิมนั้นมาปลูกข้าวกันมากขึ้น การเพิ่มพื้นที่ปลูกข้าวในบริเวณเลยคลองชลประทานจึงส่งผลต่อการลดพื้นที่ทำไร่ของชาวบ้านในบริเวณเดียวกันนี้ ตัวอย่างเช่น ตำบลตะขบซึ่งเป็นพื้นที่ปลูกอ้อยที่สำคัญ เมื่อมีระบบชลประทานเข้ามา ชาวบ้านจำนวนมากก็เลิกปลูกอ้อย จนทำให้โรงงานน้ำตาลหลวงต้องล้มเลิกกิจการไป ดังคำสัมภาษณ์ของชาวบ้านว่า “หลังจากเขื่อนเกิดอ้อยก็สูญ เพราะว่าที่เป็นที่นาหมด เขาก็เลยทำนา โรงงานอ้อยก็ปิดตัว ไร่เครื่องตัด” ผู้อาวุโสในชุมชนก็กล่าวทำนองเดียวกันว่า “คนในหมู่บ้านชอบทำนา ตรงที่ทำนาไม่ได้ก็ทำอ้อย ทำนาไม่ได้เพราะไม่มีน้ำ ทีนี้หลังจากนั้นมาก็มีเขื่อน แลวนั้นก็เป็นนากันหมดทีนี้”

ปรากฏการณ์นี้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีคิดของชาวบ้านในเขตลุ่มน้ำซึ่งสืบทอดมาแต่ดั้งเดิมว่า ข้าวคือรากฐานของชีวิต เป็นอาหารที่จำเป็นที่สุดในชีวิตและเป็นผลผลิตอย่างเดียวที่แม้ราคาจะ

ตกต่ำอย่างไรก็ยังขายได้เสมอ ดังนั้นถ้าชาวบ้านเลือกได้ ก็มักเลือกที่จะปลูกข้าวไว้อย่างน้อยสักครั้งหนึ่งในรอบปี เพื่อความปลอดภัยในการบริโภค

ลักษณะที่สอง พื้นที่นาที่เกิดใหม่นี้จะเปลี่ยนเป็นพื้นที่ทำไร่ในปีที่น้ำน้อย โดยพื้นที่ที่เกิดขึ้นใหม่จากการส่งน้ำไปตามคลองชลประทานและลำรางที่ซอยเข้าไปตามพื้นที่เพื่อให้ชาวบ้านใช้ทำนาปีและปลูกข้าวได้เพิ่มขึ้นนั้น จะกลับสภาพมาเป็นพื้นที่ปลูกพืชไร่ในปีที่น้ำในเขื่อนลำพระเพลิงมีน้อยไม่สามารถให้ชาวบ้านทำนาปรังได้ โดยแต่ละปีเจ้าหน้าที่ในโครงการชลประทานจะสำรวจระดับน้ำก่อนฤดูทำนาปรังเพื่อประกาศให้ชาวบ้านได้ทราบว่าควรจะปลูกข้าวนาปรังหรือพืชไร่ การทำนาต้องใช้น้ำมาก ดังนั้นหากระดับน้ำในเขื่อนน้อยชาวบ้านก็จะได้รับแจ้งว่า ทางเขื่อนจะส่งน้ำมาให้พอกับการปลูกพืชไร่ เช่น ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ถั่วลิสง หรือข้าวโพด และพืชผักต่างๆ เท่านั้น โดยทางเขื่อนจะไม่รับผิดชอบหากชาวบ้านตัดสินใจปลูกข้าวนาปรัง เพราะถ้าหากฝนไม่ตกลงมาก็อาจหมายถึงความล้มเหลวของการปลูกข้าวในฤดูกาลนั้น พืชไร่ เช่น ถั่วเหลือง ถั่วเขียว ถั่วลิสง เป็นพืชที่สามารถปลูกได้ในดินที่ชุ่มน้ำจากการทำนาก่อนหน้านั้น จึงไม่ต้องอาศัยน้ำมากก็สามารถเติบโตได้ แต่ในทำนองกลับกันในปีที่น้ำมาก ชาวบ้านก็ไม่สามารถปลูกพืชไร่ได้ เพราะเมื่อทางเขื่อนปล่อยน้ำมามากจะทำให้พืชไร่จมน้ำและได้รับความเสียหาย ในปีที่น้ำมากชาวบ้านจึงต้องทำนาปรัง แม้ว่าบางครั้งอาจจะไม่ยากทำก็ตาม เพราะเมื่อน้ำเข้าในนาแล้วหาก

ไม่ได้ปลูกข้าว วิชาชีพก็จะเติบโตเป็นภาระให้แก่ชาวบ้านต้องกำจัดใน
ภายหลัง

ประการที่สอง การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตพืชไร่
ไปสู่การผลิตเพื่อขายเป็นหลัก ถนนที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับโครงการ
ชลประทานได้เชื่อมหมู่บ้านเข้ากับตลาดผลผลิตและตลาดปัจจัยการ
ผลิตของพืชไร่ โดยถนนเลียบคลองชลประทานและถนนต่างๆ ทั้งใน
จังหวัดนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง ได้เป็นช่องทางสำคัญที่
ชาวบ้านได้บรรทุกผลผลิตจากไร่ไปขายให้กับตลาดพืชไร่แต่ละชนิด
เช่น โรงงานน้ำตาลสำหรับอ้อย โรงงานแป้งมันหรือลานมันสำหรับ
มันสำปะหลัง และร้านค้าของเก่าแก่ในตลาดสดสำหรับข้าวโพดและ
พืชไร่อื่น ๆ ซึ่งก็ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตพืชไร่ของชุมชน
ลุ่มน้ำลำพระเพลิงจากการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักเป็นการผลิตเพื่อ
ขาย และช่องทางของการติดต่อกับภายนอกช่องทางเดียวกันนี้ก็ยัง
เป็นช่องทางของการไหลบ่าเข้ามาของเครื่องจักร เทคโนโลยีสมัยใหม่
ที่ใช้ในการผลิตเช่น รถแทรกเตอร์ รถไถ ฯลฯ และปัจจัยการผลิตอื่น
ๆ ได้แก่ ปุ๋ย ยากำจัดวัชพืช พันธุ์พืชใหม่ๆ รวมถึงสินค้าทันสมัย
อื่นๆ นับตั้งแต่อาหารสำเร็จรูป ยาสีฟันไปจนถึงโทรทัศน์และเครื่อง
เสียง

ดังชาวบ้านคนหนึ่งได้เล่าถึงเรื่องนี้ว่า

เพื่อความสะดวกสบาย มันก็ต้องซื้อของสำเร็จ
มายังนี้แหละ แต่ก่อนก็ใช้แต่เกลือสีฟัน...ก็อยากลองดู
กลิ่นมัน (ยาสีฟัน) เป็นยังไง มีแต่สีกับเกลือ ใช้เกลือ
ฟันทนดี ถึงจะเค็มหน่อยก็ยังดี...โทรทัศน์มันก็เข้ามา
ระหว่างค่าแรงมันสูงๆ นั้นแหละ ตอนเงินมันเฟ้อมันฟู
กัน...เครื่องเสียงก็มีทุกหลังมุ้ง...เงินผ่อนมุ้ง

ความต้องการปัจจัยการผลิตและสินค้าสมัยใหม่จึงเป็นแรง
กระตุ้นที่สำคัญอีกแรงหนึ่งที่ทำให้คนในหมู่บ้านต้องเปลี่ยนการผลิต
เพื่อบริโภคไปสู่การผลิตเพื่อการค้าเป็นหลัก

ระบบตลาดกับการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจพืชไร่

นโยบายปรับเปลี่ยนเศรษฐกิจแบบพอยังชีพไปสู่เศรษฐกิจ
การค้าของรัฐไทยในยุคของการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยได้
ก่อให้เกิดตลาดรับซื้อผลผลิตพืชไร่จากชาวบ้านเพื่อไปขายต่อหรือ
แปรรูปเป็นสินค้าเพื่อขายหรือส่งออกนอกประเทศ ในแถบอำเภอปัก
ธงชัยซึ่งเป็นพื้นที่หลักของการผลิตพืชไร่ในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิง
รวมถึงบริเวณใกล้เคียง ได้เกิดตลาดขึ้นมาหลายแหล่งซึ่งได้แก่ ตลาด
รับซื้ออ้อย ตลาดรับซื้อมันสำปะหลัง ตลาดรับซื้อข้าวโพด เป็นต้น
การเกิดขึ้นของตลาดรับซื้ออ้อยได้ส่งผลให้ การปลูกอ้อยซึ่งชบเซา
และบางรายถึงกับเลิกปลูกไปเมื่อมีการชลประทานเกิดขึ้นนั้น ได้เริ่ม
ฟื้นตัวจนอ้อยกลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญชนิดหนึ่งของลุ่มน้ำนี้
ตลาดรับซื้อเป็นโรงงาน น้ำตาลทั้งในจังหวัดนครราชสีมาและจังหวัด
ใกล้เคียง ในจังหวัดนครราชสีมา ได้แก่ โรงงานน้ำตาลในอำเภอ

พืชมาย และ อำเภอศรีบุญเรือง ในจังหวัดใกล้เคียงได้แก่โรงงานน้ำตาลใน จังหวัดสระบุรี บุรีรัมย์ ชลบุรี สระแก้ว ตลาดรับซื้อมันสำปะหลัง ได้แก่ โรงงานมันเส้นในอำเภอบึงสามพัน โรงงานแป้งในจังหวัด นครราชสีมา และจังหวัดฉะเชิงเทรา รวมถึงพ่อค้าคนกลางหรือเถ้า แก่ซึ่งรับซื้อหัวมันสดไปขายให้กับโรงงานอีกต่อหนึ่ง สำหรับตลาดรับ ซื้อข้าวโพด ได้แก่ พ่อค้าคนกลางที่รวบรวมผลผลิตไปส่งไซโลที่ จังหวัดอุทัยและสมุทรปราการ รวมถึงโรงงานอาหารสัตว์ของ บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ที่ตั้งอยู่ในจังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น

การมีตลาดรับซื้อผลผลิตกระจายอยู่หลายแห่งเช่นนี้ กอปร กับการคมนาคมขนส่งที่สะดวกรวดเร็วมากขึ้น ได้ส่งผลให้พืชไร่ทั้ง 3 ชนิดคือมันสำปะหลัง อ้อย และข้าวโพด กลายมาเป็นพืชเศรษฐกิจ ที่สำคัญของอำเภอบึงสามพัน และของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง พืชไร่ทั้ง 3 ชนิดนี้ที่คนในชุมชนเคยปลูกเพื่อขยายฐานชีวิตของการบริโภค โดยตรง ก็ได้แปรเปลี่ยนมาเป็นพืชเศรษฐกิจสำหรับชุมชนเพื่อขยาย ฐานชีวิตในทางอ้อม ในยุคที่เงินสามารถแลกเปลี่ยนเป็นการบริโภค ที่มีอยู่อย่างหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นสินค้า เครื่องมือ เครื่องใช้ที่อำนวยความสะดวกต่อชีวิต อาหารที่หล่อเลี้ยงชีวิต หรือ แม้แต่ระบบการศึกษาที่มักเชื่อกันว่าจะช่วยเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต ให้กับลูกหลานของคนในชุมชน

ไม่ว่าวันเวลาและวิถีการผลิตพืชไร่ของชุมชนจะเปลี่ยนแปลง ไปอย่างไร ก็ยังมีสิ่งหนึ่งซึ่งชุมชนลำพระเพลิงยังรักษาเอาไว้เป็น เอกลักษณะ คือ ในหนึ่งครัวเรือนมักจะทำการผลิตหลายอย่าง เช่น ปลูกข้าวและทำไร่ไปด้วย หรือทำไร่หลากหลายชนิดในพื้นที่หลาย

แปลง หรือทำไร่พร้อมกับเลี้ยงสัตว์ไปด้วย หรือปลูกข้าว ทำสวน เลี้ยงสัตว์ในขณะเดียวกัน เป็นต้น แต่หากจะดูเฉพาะกรณีของการ ทำไร่นั้น ในอดีตชาวบ้านปลูกพืชไร่หลากหลายชนิดเพื่อความหลากหลาย ของผลผลิตที่ใช้ในการบริโภคและความเพียงพอ ส่วนในปัจจุบันนั้น ชาวบ้านที่มีทุนและต้องการที่จะมีหลักประกันความเสี่ยงของปริมาณ และราคาของผลผลิตเท่านั้นที่จะสามารถปลูกพืชไร่หลากหลายชนิด พร้อมกันได้ เพราะนั่นย่อมหมายถึงทุนที่เพิ่มสูงขึ้นทั้งจากการเช่าที่ การจ้างคนดูแลพืชไร่และอื่นๆ พืชไร่ในปัจจุบันได้กลายเป็นพืช เศรษฐกิจที่คนในชุมชนจำเป็นจะต้องเลือกปลูกให้เหมาะสมกับสภาพ ของตนเพราะการปลูกพืชไร่ในปัจจุบันได้มีเรื่องทุนเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ ด้วยเป็นอย่างมาก เช่น การปลูกอ้อยต้องใช้ทุนสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นการปลูกปีแรกเป็นปริมาณมากและต้องการใช้อ้อยพันธุ์ ใหม่ๆ ก็ย่อมไม่เหมาะกับผู้มีทุนน้อยหรือไม่กล้าลงทุน ส่วนการ ปลูกมันสำปะหลังนั้นแม้ว่าจะไม่ใช้ทุนมากเท่าอ้อยแต่ก็ใช้เวลานาน กว่าที่จะเก็บผลผลิตได้เช่นเดียวกับอ้อย จึงไม่เหมาะกับผู้ที่ต้องการ ขายเร็ว การปลูกข้าวโพดนั้นใช้ทุนไม่มากนักและเก็บเกี่ยวได้เร็วกว่า จึงเหมาะกับผู้ที่ไม่ต้องการใช้ทุนมากนัก แม้ว่าอาจต้องเสี่ยงกับเรื่อง การขาย และราคาเช่นเดียวกับมันสำปะหลัง เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจพืชไร่กับการปรับ ระบบความรู้ของคนในชุมชน

เมื่อคนในชุมชนถูกกระตุ้นจากระบบการจัดการน้ำของรัฐ และระบบตลาดทำให้ต้องเปลี่ยนวิธีการผลิตพืชไร่จาก “การผลิตเพื่อ บริโภค และ บริโภคสิ่งที่ผลิต” ไปสู่ “การผลิตเพื่อขาย และ ซื้อสิ่งที่ ต้องการบริโภค” นั้น ความรู้ที่ชุมชนได้สร้างขึ้นในอดีตภายใต้วิถีชีวิต

ที่ผูกพันกับธรรมชาติและหมู่บ้านก็ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เข้ากับบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ฐานของความรู้เดิมที่มีอยู่ได้ทำให้คนในชุมชนมั่นใจที่จะก้าวเดินในระบบเศรษฐกิจใหม่ ดังนั้นเมื่อโรงงานน้ำตาลนำอ้อยพันธุ์ใหม่มาให้ชาวบ้านปลูก หรือมีข้าวโพดพันธุ์ใหม่ มันสำปะหลังพันธุ์ใหม่ที่เป็นที่ต้องการของตลาดเข้ามาถึงชุมชน คนในชุมชนจึงสามารถปรับตัวเข้ากับพืชพันธุ์ใหม่ ๆ ได้ โดยอาศัยวิธีการปลูกและการดูแลอย่างที่เคยทำมา “เราก้ทำตามวิธีเดิมที่เราทำมา” ส่วนการใช้ปุ๋ยเคมีที่ชาวบ้านไม่เคยใช้มาก่อนนั้น ก็ต้องอาศัยการทดลองใช้ดู ถ้าได้ผลดีจึงจะเลือกใช้ “เรื่องเลือกเราก็ดูว่าอะไรมันดี ยี่ห้อใหม่มาใช้ไม่ได้ผลเราก้ไม่เอา” ดังนั้นสำหรับคนในหมู่บ้าน ความรู้เดิมในการปลูกพืชไร่ซึ่งรวมถึง การเลือกพื้นที่ในการปลูก การเลือกระยะเวลาที่ปลูก การเตรียมดิน การปลูก การดูแลทางหญ้า การใส่ปุ๋ย การเก็บเกี่ยวผลผลิต และการคัดเลือกพันธุ์ จึงต้องนำมาประสมประสานกับความรู้ใหม่ซึ่งได้รับจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ พนักงานขายของบริษัท หรือพนักงานของโรงงานรับซื้อผลผลิต ซึ่งได้แก่การใช้พันธุ์พืชชนิดใหม่ ๆ ในการผลิต การใช้เครื่องจักรในขั้นตอนต่างๆ ของการผลิต การใช้ปุ๋ยและสารเคมี รวมถึงการเรียนรู้เรื่องระบบตลาดของพืชไร่แต่ละชนิดเพื่อให้เป็นระบบความรู้ใหม่ที่ชุมชนจะสามารถใช้ประโยชน์ได้ท่ามกลางวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป ในที่นี้จะนำเสนอระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพืชไร่ที่สำคัญคือ อ้อย มันสำปะหลัง และข้าวโพด ที่ชาวบ้านได้บูรณาการขึ้นมาเพื่อใช้ประโยชน์ในการทำไร่แต่ละชนิด แต่พอสังเขปดังนี้

ระบบความรู้เกี่ยวกับอ้อย ในการปลูกอ้อย

ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าลักษณะของดินที่เหมาะสมกับการปลูกอ้อยคือ ดินทรายปนตม ซึ่งจะให้ผลผลิตมากและมีน้ำหนักและมีความหวานดี ลักษณะของพื้นที่ที่เหมาะสมกับการปลูกอ้อยควรเป็นที่ลุ่ม แต่ต้องไม่ใช่ที่ลุ่มแบบน้ำขังเพราะจะทำให้อ้อยเหลืองและรากเน่า ส่วนลักษณะพันธุ์อ้อยที่จะใช้เป็นต้นพันธุ์นั้นควรมีอายุ 8 เดือนขึ้นไป และควรใช้ส่วนยอดลงมาประมาณ 1 – 1.5 เมตรโดยประมาณ ไม่ใช้ช่วงที่แก่หรือปลายโคน พันธุ์อ้อยที่ชาวบ้านปลูกเพื่อขายหรือที่เรียกว่า อ้อยโรงงาน มีอยู่หลายพันธุ์ เช่น พันธุ์ปากอส พันธุ์คิว พันธุ์ 8892 พันธุ์ 38 เป็นต้น

ขั้นตอนการปลูกอ้อยนั้น ชาวบ้านจะรู้ช่วงเวลาของการปลูกอ้อยที่ดีคือช่วงเวลาประมาณเดือนมีนาคม – เมษายน ซึ่งเรียกว่า อ้อยต้นฝน โดยชาวบ้านจะเตรียมไถที่ดินไว้ก่อน 2 ครั้งคือ ไถตะเพื่อฆ่าหญ้าแล้วตากดินไว้ประมาณ 1-2 สัปดาห์ แล้วจึง ไถแปร คือ แปรเปลี่ยนเอาดินขึ้นมากลบหญ้าที่ตายแล้ว ช่วงนี้ก็รอฝนตก ถ้าฝนยังไม่ตกก็จะยังไม่ปลูกอ้อย เพราะอ้อยจะตาย เมื่อฝนตกจึงไถครั้งที่สามเรียกว่า ไถชักร่อง หรือ ไถยกร่อง ให้ร่องลึกประมาณ 30 เซนติเมตร โดยการไถนี้ปัจจุบันมักใช้รถไถแทนแรงงานคน เมื่อไถเสร็จก็เป็นการปลูกอ้อยโดยอาจใช้แรงงานคนปลูก โดยคนแรกที่แบกอ้อยจะโยนอ้อยลงในร่องให้อ้อยยาวเรียงต่อๆ กันไป คนที่เดินตามหลังจะใช้มีดสับอ้อยเป็นท่อน ๆ ยาวท่อนละประมาณ 1 ศอก หรือ 50 เซนติเมตร แล้วคนที่เดินตามหลังอีกคนจะถมดินกลบตามกันไป ช่วงที่ไถชักร่องนี้จะใส่ปุ๋ยก่อน พอปลูกเสร็จอาจใช้ยาฉีดฆ่า

หญ้าซึ่งจะทำในช่วงที่ไม่มีลมและฝนไม่ตก ไม่เช่นนั้นจะไม่ได้ผล
ระยะเวลาประมาณ 3 เดือน ก็จะใส่ปุ๋ยอีกครั้งหนึ่ง และต้องคอย
ดูแลทางหญ้าหากไม่ได้ใช้ยาฆ่าหญ้าจนกระทั่งถึงเดือนพฤศจิกายน-
ธันวาคม เมื่อโรงงานน้ำตาลเปิดหีบอ้อยก็จะสามารถตัดอ้อยส่ง
โรงงานได้

อ้อยที่ตัดขายจะต้องมีอายุประมาณ 8 เดือนขึ้นไปจึงจะมี
ความหวาน อ้อยที่ตัดไปขายถ้าเป็นอ้อยที่ปลูกปีแรกจะเรียกว่า อ้อย
ยอด หรือ อ้อยใหม่ ซึ่งมีน้ำหนักดี ขายได้ราคาดี อ้อยที่แตกขึ้น
จากตอที่ตัดไว้เป็นปีที่สอง และปีที่สามเรียกว่า อ้อยตอ พื้นที่ที่มี
ความอุดมสมบูรณ์จะสามารถปลูกอ้อยได้ถึงตอสี่ เพียงแต่อ้อยตอ
สาม และตอสี่ จะมีน้ำหนักลดลง ชาวบ้านมีวิธีการตัดอ้อยอยู่ 2 วิธี
คือ ตัดโดยไม่ต้องจุดไฟเผา อ้อยที่ได้เรียกว่าอ้อยสด มักใช้กับอ้อยปี
แรก อ้อยชนิดนี้เมื่อนำไปขายที่โรงงานจะได้ราคาดี เพราะน้ำหนักดี
และการนำอ้อยส่งโรงงานก็ไม่ต้องรอคิวนาน เนื่องจากชาวบ้านที่นำ
อ้อยสดส่งโรงงานมีน้อยราย การตัดอีกวิธีหนึ่งคือตัดโดยจุดไฟเผาใบ
อ้อยก่อน อ้อยที่ได้เรียกว่า อ้อยจุด หรือ อ้อยไฟไหม้ อ้อยชนิดนี้
คนงานตัดอ้อยจะชอบเพราะตัดง่าย แต่เมื่อนำส่งโรงงานจะต้องรอ
คิวนานซึ่งบางครั้งอาจต้องจอดรอคิวถึง 2 วันกว่าจะได้ส่งอ้อย
และราคาของอ้อยชนิดนี้ก็จะสู้ราคาของอ้อยสดไม่ได้

การขายผลผลิตอ้อย ชาวบ้านต้องเรียนรู้ระบบตลาดของ
โรงงานน้ำตาลว่ารับซื้อผลผลิตด้วยระบบโควต้า เพื่อคุมปริมาณการ
รับซื้ออ้อยให้พอเหมาะกับปริมาณน้ำตาลที่ต้องการผลิต การเปิด
โควต้าและส่งอ้อยให้แก่โรงงานในเขตที่ชาวบ้านเป็นสมาชิกจะทำให้

ชาวบ้านสามารถกู้เงินมาลงทุนได้ และได้รับเงินปันผลเมื่อราคา
น้ำตาลในตลาดสูงกว่าราคาที่โรงงานได้ประมาณการเอาไว้ ในขณะที่
ที่การเปิดโควต้าและส่งออกให้แก่งานในต่างจังหวัดจะทำให้
ชาวบ้านได้เงินเพิ่มจาก“ค่าเดินทางไกล” แต่ก็ทำให้ไม่ได้รับ
ผลประโยชน์ในรูปของเงินกู้ และเงินปันผล และเป็นวิธีการขายที่
เหมาะกับผู้ผลิตรายใหญ่ที่ส่งออกในปริมาณมากพอที่จะขนส่งไป
ทางไกลแล้วคุ้มกับผลตอบแทน นอกจากนี้ราคาของอ้อยยังขึ้นอยู่กับ
น้ำหนักและค่าความหวาน

ระบบความรู้เกี่ยวกับข้าวโพด ข้าวโพดพันธุ์ใหม่ที่
เข้ามาสู่ชุมชนลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้แก่ ข้าวโพดพันธุ์สุวรรณ โดยเข้า
มาในราว พ.ศ. 2520 จากการแนะนำของศูนย์ขยายพันธุ์พืชที่ 2
จังหวัดนครราชสีมา ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดในปริมาณไม่มากนัก
และมีทุนน้อยมักจะเลือกปลูกพันธุ์นี้เพราะเมล็ดพันธุ์มีราคาถูก ทั้ง
ยังสามารถคัดเลือกฝักใหญ่ไว้ทำพันธุ์ปลูกในปีต่อไปได้ แม้จะได้
ผลผลิตไม่สูงนักเมื่อเปรียบเทียบกับพันธุ์อื่นๆ ในขณะที่ข้าวโพดพันธุ์
ลูกผสมเดียว จะใช้เมล็ดทำพันธุ์ต่ออีกไม่ได้และเมล็ดพันธุ์มีราคา
แพงกว่า ข้าวโพดพันธุ์ลูกผสมเดียวได้แก่ พันธุ์ 777 พันธุ์ 888
พันธุ์แปซิฟิก 328 เป็นต้น ดังนั้นความรู้เรื่องพันธุ์ข้าวโพดจึงมี
ความสำคัญสำหรับชาวบ้านที่ต้องการปลูกข้าวโพดจะต้องรู้และ
เลือกใช้ให้เหมาะสม

การเตรียมดินปลูกข้าวโพดจะเริ่มในเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม
สำหรับข้าวโพดต้นฤดูฝน และเดือนสิงหาคมสำหรับข้าวโพดปลาย
ฤดูฝน โดยพื้นที่ปลูกข้าวโพดอาจเป็นที่ไร่ที่อาศัยน้ำฝน และอาจเป็น

ที่นาในเขตชลประทานซึ่งปลูกในปีที่น้ำน้อย โดยจะไถ 2 ครั้ง ครั้งแรกดินยังหยาบอยู่ เมื่อไถครั้งที่สองดินจะละเอียดขึ้น แล้วจึงคราด รดฝน เมื่อฝนตกจึงหยอดข้าวโพด โดยหยอดหลุมละ 3-4 เมล็ด แต่ถ้าเป็นพื้นที่ในเขตชลประทาน เมื่อเปิดน้ำเข้ามาในพื้นที่ปลูกแล้ว รดประมาณหนึ่งอาทิตย์ให้ดินแห้งแล้วจึงไถและคราด หากไถด้วยควายชาวบ้านจะไม่นิยมเผาต้นข้าวโพดหลังการเก็บเกี่ยว เพราะต่อจะดำเป็นถ่านตรงส่วนนอก ทำให้แข็งและไถยาก

การดูแลปุ๋ยใส่ข้าวโพด อาจจะเริ่มตั้งแต่ตอนหยอดเมล็ดโดยรองพื้นด้วยปุ๋ยก่อน เมื่อข้าวโพดงอกได้ประมาณหนึ่งเดือนหลังจากถางหญ้าหรือฆ่าหญ้าก็อาจใส่ปุ๋ยอีกครั้งหนึ่ง ข้าวโพดต้นฝนจะเก็บเกี่ยวได้ราวเดือนมิถุนายน ส่วนข้าวโพดปลายฝนจะเก็บเกี่ยวได้ราวเดือนธันวาคม เมื่อเก็บฝักข้าวโพดแล้วต้องตากให้แห้งก่อนเพราะค่าความชื้นจะมีผลต่อราคาข้าวโพดเมื่อนำไปขาย

เมื่อต้องขายผลผลิตข้าวโพด ชาวบ้านได้เรียนรู้ข้อได้เปรียบเสียเปรียบของการขายข้าวโพดแก่แหล่งรับซื้อต่างๆ เช่น ขายให้สหกรณ์ สหกรณ์ให้บริการข้าว และ วันเสาร์-อาทิตย์ก็ไม่ทำงาน การจำนองที่ ธ.ก.ส. ก็มีขั้นตอนที่ยุ่งยาก แต่เมื่อจำนองในราคาประกันไปแล้ว ในภายหลังหากราคาข้าวโพดสูงขึ้นก็จะได้รับเงินเพิ่มขึ้นอีก หากขายให้เจ้าแก่ ไม่มีความยุ่งยาก ขายได้ทุกวันและเบิกเงินได้ตลอด แต่ราคามักไม่เป็นไปตามประกาศของกระทรวงพาณิชย์ และเมื่อราคาข้าวโพดเพิ่มขึ้นในภายหลังก็จะไม่ได้รับเงินเพิ่มเหมือน

ธ.ก.ส. ส่วนการขายให้กับบริษัทเจริญโภคภัณฑ์นั้น ไม่ได้ขายผัก ข้าวโพด แต่ต้องขายต้นสดซึ่งไม่อ่อนเกินไปหรือแห้ง เพื่อใช้เป็นอาหารสัตว์ เป็นต้น

ระบบความรู้เกี่ยวกับมันสำปะหลัง มันสำปะหลัง เป็นพืชที่ปลูกได้ง่าย ทนทานต่อความแห้งแล้ง แต่ก็ทำให้ดินเสื่อมเร็ว ชาวบ้านจึงได้เรียนรู้จากประสบการณ์ว่าไม่ควรปลูกมันสำปะหลังติดต่อกันเกิน 3 ปี ไม่ควรปลูกพันธุ์ซ้ำกันนานๆ เพราะหัวจะเล็กลง จึงต้องเปลี่ยนพันธุ์บ้าง และถ้าอยากให้ผลผลิตมันดี ก็ต้องปลูกหลังปลูกข้าวโพดหนึ่งปีเพื่อให้ดินอยู่ตัว และใช้วิธีปลูกพืชหมุนเวียนในไร่มันสำปะหลัง มันสำปะหลังที่ชาวบ้านปลูกขายได้แก่พันธุ์เกษตรศาสตร์ พันธุ์ระยอง 5 เป็นต้น

ดินที่เหมาะสมกับการปลูกมันสำปะหลังคือดินร่วนหรือดินทราย มีการระบายน้ำได้ดี ประสบการณ์ได้สอนให้ชาวบ้านรู้ว่า การปลูกมันสำปะหลังในช่วงหน้าหนาวประมาณเดือนธันวาคมจะทำให้หญ้าไม่รก และเสียเงินถางหญ้าในเดือนเมษายนเพียงครั้งเดียว การเตรียมดินปลูกมันสำปะหลังเริ่มจากการไถ 2 ครั้ง แล้วยกร่อง หลังจากนั้นจึงเอาท่อนมันเสียบปักลงในดิน โดยปักตั้งขึ้น หัวมันจะออกรอบเหง้า ระยะห่างของการปลูกก็แตกต่างกันไปตามพันธุ์ เช่น ถ้าเป็นพันธุ์เกษตรศาสตร์จะปลูกห่างประมาณ 1 เมตร ถ้าเป็นพันธุ์ระยอง 5 ก็เว้นระยะห่างเพียง 50 เซนติเมตร เป็นต้น การดูแลจะให้น้ำอย่างน้อย 1 ครั้ง

ระยะเวลาของการเก็บเกี่ยวประมาณ 12-14 เดือน ซึ่งเป็นเวลาที่มันสำปะหลังจะมีเปอร์เซ็นต์แป้งอยู่มาก ทำให้ขายได้ราคา

กว่ามันแก่ มันสำปะหลังนี้เมื่อขุดแล้วต้องรีบขาย ไม่เก็บไว้เพราะจะทำให้เสียเปอร์เซ็นต์ของแป้งไป และถ้านำไปตากแห้งก็จะมีน้ำหนักเบาลงไปอีก

การขายผลผลิตมันสำปะหลังนั้นชาวบ้านได้เรียนรู้ว่าตลาดรับซื้อที่เหมาะสมกับมันที่มีอายุ 1 ปี และมีลำต้นอวบดีคือโรงแป้งซึ่งจะรับซื้อเฉพาะมันที่มีเปอร์เซ็นต์แป้งอย่างน้อย 20-28 และแหล่งรับซื้อที่เหมาะสมกับมันอายุ 2 ปีคือโรงมันรวมซึ่งไม่แยกเปอร์เซ็นต์มัน แต่ก็มักมีปัญหาเรื่องตาชั่ง ซึ่งต่างจากโรงแป้งที่ใช้ตาชั่งใหญ่และมีระบบการควบคุมตรวจสอบจากทางราชการ

นอกเหนือจากการมีระบบความรู้เกี่ยวกับพืชไร่แต่ละชนิดแล้ว ชาวบ้านที่ปลูกพืชไร่ก็ได้เรียนรู้ที่จะเปรียบเทียบข้อดีข้อเสียของการปลูกพืชแต่ละชนิด ตัวอย่างเช่นชาวบ้านเรียนรู้ว่า การปลูกข้าวโพดและมันสำปะหลังไม่ต้องลงทุนสูงและไม่จำเป็นต้องมีคนงานประจำเหมือนอ้อย แต่ขณะเดียวกันการไม่มีสมาคมดังเช่นสมาคมชาวไร่ อ้อยก็ทำให้ราคาของข้าวโพดและมันสำปะหลังในแหล่งรับซื้อต่างๆ ไม่แน่นอน และไม่เป็นไปตามประกาศของกระทรวงพาณิชย์ นอกจากนั้นการขายข้าวโพด มันสำปะหลัง หรือแม้แต่ขายข้าวให้แก่เจ้าแกนนั้นชาวบ้านที่ต้องจ้างรถบรรทุกเพื่อขนผลผลิตไปขายจะถูกหัก “ค่าเหยียบเบรค” ซึ่งหมายถึง ค่านายหน้าที่เจ้าแกนนหักจากค่าผลผลิตที่จะจ่ายให้แก่เกษตรกรผู้ขาย ให้กับคนขับรถบรรทุกเพื่อจูงใจให้รถขนผลผลิตไปส่งที่ร้านของเจ้าแกนน โดยปกติแล้ว “ค่าเหยียบเบรค” สำหรับข้าวก็จะอยู่ที่ราคากระสอบละ 3 บาท

ในขณะที่ “ค่าเหยียบเบรค” ของข้าวโพดจะอยู่ที่ราคาตันละ 50 บาท เป็นต้น

ระบบความรู้ที่ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนและสร้างสรรค์มาจากการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจพืชไร่เหล่านี้ ที่สุดท้ายก็ได้กลายมาเป็นอำนาจให้แก่ชุมชนที่จะนำไปปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจพืชไร่ของชุมชนในกระแสของความเปลี่ยนแปลงต่อไป ทั้งระบบเศรษฐกิจและระบบความรู้จึงมีความเป็นพลวัตและมีปฏิสัมพันธ์ไปด้วยกัน

การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจพืชไร่กับการปรับระบบความสัมพันธ์ของชุมชน

เมื่อชุมชนยังปลูกพืชไร่หลากหลายชนิดภายใต้วิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติและหมู่บ้านในอดีตนั้น ระบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ลุ่มน้ำลำพระเพลิงเป็นความสัมพันธ์ที่เอื้อเพื่อช่วยเหลือ แบ่งปัน แลกเปลี่ยนกันทั้งในด้านแรงงาน ผลผลิต และประสบการณ์ความรู้ จึงเป็นความสัมพันธ์ที่เสมอภาคกันเพราะต่างก็ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน แต่เมื่อระบบเศรษฐกิจพืชไร่ได้ปรับเปลี่ยนไปสู่ภาคของความทันสมัย คนในชุมชนจึงต้องมีความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น ในขณะที่ความสัมพันธ์กันภายในชุมชนแต่เดิมก็ต้องได้รับการปรับเปลี่ยนเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันได้ภายใต้บริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

ชุมชนกับการเลือกรับความรู้และ

ประสบการณ์จากภายนอกอย่างรู้เท่าทัน การเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้า ซึ่งชาวบ้านไม่คุ้นเคยและเป็นระบบการผลิตซึ่งต้องขึ้นต่อภายนอกสูง ทั้งในด้านของปัจจัยการผลิตและตลาดผลผลิต

ได้ทำให้คนในชุมชนต้องขวนขวาย เสาะแสวงหาความรู้และ
ประสบการณ์จากภายนอกเพื่อนำมาปรับใช้ให้เกิดประโยชน์กับวิถี
การผลิตใหม่ ขณะเดียวกันผู้ผลิตและสร้างข้อมูล ความรู้ จาก
ภายนอกก็ไม่ได้สร้างความรู้ขึ้นมาโดยปราศจากอคติหรือ
ผลประโยชน์แอบแฝง ระบบความสัมพันธ์ในกระแสดังกล่าวนั้นเป็น
เรื่องของการแสวงหาผลประโยชน์และกำไรสูงสุด ทางฝ่ายนายทุน
ผู้รับซื้อผลผลิตและขายปัจจัยการผลิตนั้น ก็พร้อมที่จะสร้างส่วนต่าง
ของรายได้ทั้งในฐานะของผู้ซื้อหรือผู้ขาย ทางฝ่ายรัฐซึ่งมีนโยบาย
และส่งเสริมการผลิตเพื่อการค้า ก็มีเป้าหมายเพื่อดูดซับทรัพยากร
จากชุมชนหมู่บ้านไปสู่ภาคเมือง ด้วยความหวังว่าความมั่งคั่งที่
เกิดขึ้นในภาคเมืองจะหลั่งไหลไปสู่ชุมชนในภายภาคหน้า ชุมชน
ท่ามกลางกระแสของความสัมพันธ์นี้จึงต้องเลือกรับข้อมูล ความรู้
จากภายนอกด้วยความระมัดระวังและรู้เท่าทัน

ในการสัมพันธ์กับนายทุนที่อาจติดต่อกับชาวบ้านทั้งใน
ทางตรงด้วยการให้พนักงานเข้ามาแจ้งข่าวสาร หรือทางอ้อมโดยผ่าน
สื่อมวลชน ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความจำกัดของตนเองที่จะทำตาม
คำแนะนำของนายทุน แม้ว่าตนเองอาจเป็นผู้ร่วมได้รับผลประโยชน์
ด้วยก็ตาม เช่น เมื่อโรงงานน้ำตาลส่งคนเข้ามาแจ้งข่าวสารแก่
ชาวบ้านซึ่งอยู่ในโคกต่ำของโรงงานให้ลองใช้อ้อยพันธุ์ใหม่ที่มี
คุณภาพดีกว่าพันธุ์เดิม ชาวบ้านที่เป็นผู้ผลิตรายเล็กก็จะรู้ข้อจำกัด
ของตนเองดีว่า การเปลี่ยนพันธุ์ใหม่นี้อาจหมายถึงการลงทุนที่สูงขึ้น
ดังนั้นการใช้อ้อยพันธุ์เดิมซึ่งเก็บพันธุ์ไว้นั้นก็ยังเป็นทางออกที่ใช้ได้
ผลอยู่ เพราะโรงงานก็ยังรับซื้ออ้อยทุกพันธุ์ หรือเมื่อรับฟังข่าวสาร

และการโฆษณาจากสื่อมวลชน เช่น วิทย์ ไทรทัศน์ ชาวบ้านก็จะรู้ว่า
คำโฆษณานั้นไม่ได้เป็นจริงเสมอไป “ก็ฟังเขาประกาศขาย (ปุ๋ยและ
สารเคมี) ในไทรทัศน์ ก็อยากรู้ว่ามันดีอย่างที่เขาโฆษณาไหม ไม่กลัว
(ว่าจะถูกชวนเชื่อ) เพราะว่าของพวกนี้มันพิสูจน์กันได้ใช่ไหม พอมัน
ต่อยหอยเราก็มามาพิจารณาดูว่ามันดีอย่างที่คุยใหม่...พูดไปเสีย
น้ำลายเปล่า ๆ” ในการสัมพันธ์กับรัฐก็เช่นเดียวกัน เมื่อรัฐโดย
ศูนย์วิจัยอ้อยมาสาธิต ประชุมและแจกพันธุ์อ้อยใหม่บางส่วนให้แก่
ชาวบ้าน ผู้ปลูกอ้อยก็จะยังไม่ซื้อพันธุ์อ้อยมาเพิ่มเติม แต่จะนำอ้อยที่
ได้รับแจกไปทดลองปลูกในพื้นที่ของตนก่อนว่าเหมาะสมกับลักษณะ
พื้นที่ของตนหรือไม่ และเปรียบเทียบกับพันธุ์เดิมเพื่อดูผลผลิต หาก
พันธุ์ใหม่มีความเหมาะสมกว่าจึงจะขยายพื้นที่การปลูก หรือซื้อพันธุ์
มาเพิ่มเติม “ก็ปลูกพันธุ์เก่าไปเรื่อย ๆ จนกว่าเราจะเอาพันธุ์อื่นมา
ทดลองดู กะว่ามันจะดีกว่าของเราไหม บางครั้งผมจะไปซื้อพันธุ์มา
สัก 1 ไร่ ลองมาปลูกดู ไร่หนึ่งก็จะปลูกได้สัก 10 ไร่ เรามาลองปลูก
เปรียบเทียบกันดูว่าพันธุ์ไหนมันดีกว่ากัน ก็ทดลองไปเรื่อย ๆ”

แม้ชาวบ้านจะมีความระมัดระวังในการเลือกรับข้อมูล
ข่าวสารอย่างไร แต่ในระบบความสัมพันธ์ซึ่งภายนอกมีอำนาจ
เหนือกว่าทั้งอำนาจของรัฐ และอำนาจของทุนก็ทำให้บางครั้ง
ชาวบ้านก็ต้องจำยอมกับความรู้ที่แพร่เข้ามาจากภายนอก ไม่ว่าจะ
เป็นความรู้เรื่องพันธุ์พืช การใช้ปุ๋ยหรือสารเคมี ดังคำสัมภาษณ์ของ
ชาวบ้านที่สะท้อนถึงยุทธศาสตร์ของทุนที่จะแสวงหาผลประโยชน์กับ

ชาวบ้านในรูปของการให้ความช่วยเหลือผ่านรัฐว่า

สมัยก่อนทางเกษตรอำเภอที่เขาให้พันธุ์มา
ทางรัฐนี่เขาสนับสนุนข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ เขาให้พันธุ์ฟรี
แต่ก่อนโน้นประมาณ 5-6 ปีที่ผ่านมา ท่านให้ทั้งปุ๋ย
ทั้งยา นี่ก็ให้ เดียวนี้ไม่มีให้ ปีที่แล้วยังได้บ้าง ยิ่งปีนี้ที่
ผมไปอบรมมานี้ไม่ได้ บริษัทนี้ยังว่าไปซื้อของ อย่าง
รายหนึ่งปลูก 25 ไร่ ทางรัฐบาลช่วย 5 ไร่ ทั้งปุ๋ยทั้ง
พันธุ์ ที่นี้เหลือจากนั้นเราก็ตีซื้อของบริษัทอีกนะ ไปซื้อ
ของบริษัทอื่นไม่ได้นะ บริษัทไหนมาลงให้ต้องซื้อของ
บริษัทนั้น ทางเกษตรตำบลมาประชุมเมื่อไม่กี่วันมานี้

ชุมชนกับการจ้างแรงงานจากภายในและ

ภายนอกชุมชน การทำพืชไร่เพื่อการค้าได้ปรับเปลี่ยน
ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนจากการช่วยแรง เอาแรงกันเมื่อยาม
จำเป็นไปสู่การจ้างแรงงาน เพราะการปลูกพืชเพื่อการค้าทำให้คนใน
ชุมชนต้องขยายพื้นที่การปลูกให้มากขึ้น เพื่อเพียงพอต่อการส่งขาย
ต่างคนต่างจึงต้องชวนช่วยตนเองมากขึ้น แต่ล้าพังแรงงานใน
ครัวเรือนก็อาจไม่พอต่อการผลิตในรูปแบบใหม่ ทั้งการผลิตเพื่อขาย
อาจต้องหมายถึงการใช้เครื่องจักรในการผลิตซึ่งครัวเรือนอาจขาด

แคลน เจื่อนไซเหล่านี้นี้ได้มีส่วนสำคัญที่จะทำให้เกิดระบบจ้างงานขึ้น
ในชุมชน

การจ้างแรงงานนั้นได้เริ่มทำกับคนในชุมชนก่อน เมื่อแรงงาน
ในชุมชนไม่เพียงพอจึงขยายไปสู่การจ้างแรงงานนอกชุมชน ในภาค
การผลิตสมัยใหม่อาจต้องมีการจ้างแรงงานเกือบทุกขั้นตอนของการ
ผลิต นับตั้งแต่การไถ การปลูก การถางหญ้า การเก็บเกี่ยวผลผลิต
และอาจรวมถึงการขนส่งผลผลิตขึ้นบรรทุกรถเพื่อนำไปขาย การจ้าง
แรงงานนี้ทำได้ทั้งจ้างแรงงานคนโดยตรง และจ้างแรงงานคนเพื่อมา
ใช้เครื่องจักร เช่น ขับรถแทรกเตอร์ หรือรถไถ การปลูกข้าวโพดและ
มันสำปะหลังไม่จำเป็นต้องอาศัยแรงงานมากนัก เพราะมักเป็นการ
ผลิตในที่ดินแปลงไม่ใหญ่นัก ส่วนการปลูกอ้อย หากปลูกในปริมาณ
มากก็ต้องการแรงงานมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงตัดอ้อย
ชาวบ้านที่ปลูกอ้อยรายใหญ่หรือที่มักเรียกกันว่า “เถ้าแก่อ้อย” จึงมัก
แก้ปัญหาด้วยการหาแรงงานจากจังหวัดอื่นเข้ามาช่วย โดยจะ
ติดต่อกันไว้เป็นประจำ เมื่อถึงฤดูตัดอ้อย คนงานก็จะเข้ามารับจ้าง
ตัดอ้อยให้ การผูกสัมพันธ์ที่ดีกับคนงานจึงเป็นสิ่งที่เถ้าแก่อ้อยต้อง
เรียนรู้ นอกจากเถ้าแก่อ้อยจะต้องจัดหาที่พักให้คนงานที่มาจาก
ภายนอกและมีรถรับส่งไปทำงานที่ไร่ด้วยแล้ว คนงานบางรายที่เป็น
เจ้าประจำในการตัดอ้อยและเป็นผู้ช่วยหาแรงงานให้แก่เถ้าแก่ ยัง
สามารถเบิกเงินค่าแรงล่วงหน้าของปีถัดไปได้อีกด้วย เถ้าแก่อ้อยซึ่ง

เป็นชาวบ้านในชุมชนได้เล่าถึงเรื่องนี้ว่า

ตอนแรกก็จ้างชาวบ้านนี้แหละ ไม่เหมือนทุก
วันนี้ต้องไปหาแรงงานไกล ๆ ทุกวันนี้ผมไปเอา

แรงงานจากชุมแพโน้นมา เพราะบ้านเราไม่พอ ที่นี้
เขาทำกันเยอะใช้ใหม่ละ พอตอนตัดก็ตัดพร้อมกันก็
ดึงคนงานกัน มันก็ไม่พอ ก็ต้องหาแรงงานที่อื่น
พอเขาทำเสร็จ ตัดเสร็จ เขาก็มารับตั้งคันะครับ ก็ทำ
สัญญากัน เขาเบิกเงินไปคนละ บางคนก็เอาเงินหมื่น
ก็มี ต้องจ่ายไปก่อน คือเราไปจ่ายคนที่เราสนิทก็ต้อง
ไปหามา บางครั้งเขาเอาไปหมื่นหนึ่ง เขาก็ไปแบ่งหา
คนมา คือคนรับผิดชอบ

ความสัมพันธ์ในการผลิตที่เคลื่อนตัวไปสู่การจ้างแรงงานทั้ง
ภายในและภายนอกชุมชนที่เป็นไปอย่างแพร่หลายนี้ ก็ยังไม่อาจ
ทำลายความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่คนในชุมชนมีต่อกันให้หมดสิ้นไปได้
ความเกาะเกี่ยวพึ่งพากันของคนในชุมชนจึงปรากฏให้เห็นในรูปของ
การแบ่งปันพันธุ์พืชกัน การแบ่งปันผลผลิตจากสวน เช่น ผัก ผลไม้แก่
กัน เพราะในขณะที่คนในชุมชนปลูกพืชไร่เพื่อขายเป็นหลักใน
ปัจจุบันนี้นั้น คนในชุมชนก็อาจทำสวนผัก ผลไม้ ไปด้วยใน
ขณะเดียวกัน สิ่งที่ต้องขายให้กับพ่อค้าและนายทุน ชาวบ้านก็จะขาย
สิ่งที่สามารถแบ่งปันให้กับคนในชุมชนได้ ชาวบ้านก็จะแบ่งปัน ทั้งนี้
การแบ่งปันนี้ยังรวมถึงการแบ่งปันแรงงานที่ยังอยู่ในวิสัยที่จะแบ่งปัน
กันได้ ดังการบอกเล่าของชาวบ้านที่ว่า

คนสมัยก่อนนี้งานว่างมาก ก็เสร็จข้าวเสร็จปลา
จะอยู่กัน ก็เสร็จไร่เสร็จนา ก็ไปหาอยู่หากินไปตาม
ธรรมชาติ เดียวนี้ต้องมารับจ้างแบกหาม ทำงานหลายๆ
ที่ เข้าก็เลยทำให้การไหว้วานกันเนี่ยลดลงไป แต่ก็ไม่ได้
ถึงขนาดว่าหายไปเลย ก็ยังเหลืออย่างปลูกบ้านสร้าง

บ้านนี้ก็วานตั้งเสา ช่วยแบกเสาหามเสา...นอกจากว่า
ตั้งเสาเสร็จ เลี้ยงข้าวเลี้ยงปลาเสร็จแล้วก็จบแล้วก็ไป
หน้าที่ช่าง ไปจ้างช่างเหมา

ชุมชนกับการติดต่อค้าขายกับนายทุนและรัฐ สิ่ง
ที่ชาวบ้านไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้เมื่อเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อ
การค้า ก็คือ การต้องมีความสัมพันธ์กับนายทุนและพ่อค้า ซึ่ง
บางครั้งอาจรวมถึงรัฐในฐานะผู้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางประสาน
ประโยชน์ให้กับทั้งสองฝ่าย คนในหมู่บ้านจึงเรียนรู้ที่จะปรับท่าทีของ
ความสัมพันธ์ให้เกิดประโยชน์แก่คนในชุมชน แม้ว่าหลาย ๆ ครั้ง
ชุมชนก็ต้องตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้
การขายพืชไร่ส่วนใหญ่ของคนในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นอ้อย
ข้าวโพด หรือมันสำปะหลัง มักจะขายให้กับโรงงานโดยตรง หรือผ่าน
พ่อค้าคนกลาง การเรียนรู้ระบบตลาดของพืชไร่จึงมีผลอย่างสำคัญ
ต่อการปรับระบบความสัมพันธ์ของชุมชน เมื่อต้องขายอ้อยให้กับ
โรงงานน้ำตาล ซึ่งโรงงานจะเปิดหีบอ้อยในราวเดือนพฤศจิกายนถึง
ธันวาคมหรือบางทีก็ยาวไปถึงเดือนเมษายน ขึ้นอยู่กับโควต้าในการ
ผลิตน้ำตาลของโรงงาน และขึ้นอยู่กับปริมาณอ้อย คนในชุมชนก็นำ
ข้อมูลนี้มาปรับเวลาในการผลิตอ้อยให้ทันกับช่วงเวลาเปิดหีบอ้อย
ของโรงงาน เพราะการไม่ส่งอ้อยในโควต้าที่เปิดได้ อาจหมายถึงการ
ไม่ได้รับโควต้าในปีถัดไป หรือหากชาวบ้านเลือกที่จะจำหน่ายข้าวโพด
กับธ.ก.ส. การเรียนรู้ถึงความยุ่งยากในการติดต่อกับ ธ.ก.ส. ก็จะทำให้
ชาวบ้านเตรียมตัวและรู้ขั้นตอนของการติดต่อเพื่อให้การจำหน่าย

เป็นไปอย่างราบรื่น การขายมันสำปะหลังให้กับพ่อค้าคนกลางก็
เช่นเดียวกัน การรู้ว่าลานมันหรือโรงมันได้รับซื้อมันประเภทใด แยก
พันธุ์ในการซื้อหรือไม่ ก็จะมีประโยชน์ต่อการตัดสินใจของชาวบ้านใน
การขายผลผลิต ดังชาวบ้านได้สะท้อนวิธีคิดในการขายมันสำปะหลัง
ว่า

อย่างมันนี้พันธุ์เกษตรศาสตร์กับพันธุ์ระยอง
5 ไปรวมกันไม่ได้ เสียราคา ถ้าพันธุ์เกษตรศาสตร์
ต้องไปเกษตรศาสตร์ ถ้าพันธุ์ระยอง 5 ก็ต้องไป
ระยอง 5 เพราะว่าเปอร์เซ็นต์แบ่งไม่เท่ากัน อย่าง
ของเกษตรศาสตร์เปอร์เซ็นต์แบ่งจะดีกว่า เผอิญเอา
เกษตรศาสตร์ไปครึ่งรถ เอาระยอง 5 ไปครึ่งรถ เขา
ไปวัดถูกระยอง 5 เสียเกษตรศาสตร์ไปเลย เสีย
ราคา เลยตัดสินใจต้องทำอย่างนั้น

ไม่ว่าชาวบ้านจะระมัดระวังในการที่จะมีความสัมพันธ์ทาง
การค้ากับภายนอกอย่างไร ความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน
ก็มักจะทำให้ชุมชนตกเป็นฝ่ายเสียเปรียบอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่าง
ยิ่งเมื่อเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับราคาปัจจัยการผลิต และราคาผลผลิต ฝ่าย
ทุนมักจะเป็นผู้กำหนดในขณะที่ฝ่ายชาวบ้านก็ยากที่จะทำอะไรได้
ราคาที่ขึ้นลงของผลผลิตในแต่ละปีทำให้ชาวบ้านเป็นฝ่ายที่ต้อง
รับภาระความเสี่ยง “ปัญหาที่ปลูกมันก็คือราคาอย่างเดียว ถ้ารัฐบาล
ยินดีช่วยอย่างเต็มที่ นี่น่าจะไปไหว เพราะเกษตรกรนี้อยู่ด้วยความ
จริงใจ” ในส่วนของอ้อยก็เช่นเดียวกัน จะมีราคาที่แตกต่างกันในแต่ละ
ปี เช่น อ้อยที่ระดับความหวาน 10 จุด บางปีอาจได้ราคา 600

บาทต่อตัน แต่บางปีราคาก็อาจตกต่ำถึง 400 บาทต่อตัน ในขณะที่
ราคาต้นทุนไม่ได้ลดลงตามไปด้วย คำตอบที่ชาวบ้านมีไว้เพื่ออธิบาย
กับตนเองก็คือ “มันขึ้นอยู่ที่ตลาดโลก มันเอาราคาน้ำตาลมาคิดเป็น
ราคาอ้อย”

ระบบเศรษฐกิจพืชไร่ของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงที่ได้มีพลวัตมา
จากการทำมาหากินเพื่อยังชีพเมื่อมีเหลือกินเหลือใช้จึงขาย มาเป็น
การผลิตเพื่อขายเป็นหลักในปัจจุบัน ด้วยเงื่อนไขที่ทำให้ต้องมีการ
ปรับเปลี่ยนอยู่หลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเงื่อนไขจากระบบ
การจัดการน้ำของรัฐซึ่งเข้าไปสู่ชุมชนและเงื่อนไขของระบบตลาด
จากภายนอก ชุมชนได้พยายามปรับตัวด้วยการสร้างระบบความรู้
และระบบความสัมพันธ์ขึ้นมา ซึ่งไม่ได้เป็นการสร้างขึ้นใหม่ล้วนๆ
หรือรับมาจากภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว หากแต่ชุมชนได้ประสาน
ความรู้ ประสบการณ์ทั้งเก่าและใหม่เข้าด้วยกัน เพื่อให้การทำไร่
หลากหลายชนิดของชุมชนได้มีส่วนสำคัญที่จะขยายฐานชีวิตของชุมชนให้
อยู่รอดได้ในระบบเศรษฐกิจการค้า และพลวัตนี้ก็ต้องดำเนินต่อไป
อีกนานตราบเท่าที่ชุมชนจะต้องดำรงอยู่ ชุมชนกลุ่มน้ำลำพระเพลิงจึง
ไม่ได้มีเพียงอาณาเขตหรือพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ แต่ชุมชนกลุ่มน้ำลำ
พระเพลิงมีชีวิต และเป็น “พื้นที่ทางสังคม” ที่คนในชุมชนจะต้อง
ร่วมกันสร้างและปรับเปลี่ยนเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตต่อไปได้

บทที่ 7

ไม้ผล ผัก และแปรรูป: น้ำบ่อทรายของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง

สภาพธรรมชาติของของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงนับจากทางตอนต้นน้ำถึงปลายน้ำ ซึ่งเป็นพื้นที่สลับกันหลายแบบ ทั้งภูเขา ที่ดอน ที่ราบ และที่ราบน้ำท่วมถึง คนบนกลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้ใช้การลองผิดลองถูก เพื่อให้สามารถใช้พื้นที่ที่มีอยู่หลากหลายให้เกิดประโยชน์มากที่สุด แม้ว่าวิถีชีวิตของชาวลำพระเพลิงจะผูกพันอยู่กับการปลูกข้าวซึ่งเป็นอาหารหลัก และการขยายฐานการดำรงชีวิตไปสู่การปลูกพืชไร่ในพื้นที่ซึ่งสามารถทำได้ หรือบางคนอาจใช้ความพยายามไปเช่าพื้นที่ที่ไกลออกไปในท้องที่อื่นเพื่อไปทำไร่ ซึ่งจะทำได้เงินก้อน นอกจากการทำนา และทำไร่แล้ว สภาพพื้นที่ของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง ยังเอื้อให้มีการปลูกไม้ผล ปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ จับปลา รวมทั้งการแปรรูปอาหารและผลผลิตต่าง ๆ ได้ด้วย การทำมาหากินในลักษณะนี้มักทำกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ได้ทำเป็นพื้นที่ขนาดใหญ่ชนิดที่ต้องลงทุนสูง แต่กลับเป็นเสมือนน้ำบ่อทรายของคนบนกลุ่มน้ำลำพระเพลิง ให้ได้มีรายได้วันละไม่มาก เพื่อซื้ออาหารและสิ่งของที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน และถือได้ว่าเป็นแหล่งรายได้สำคัญของกลุ่มน้ำลำพระเพลิง

ในยุคแรกของการเลือกปลูกพืชพันธุ์ไม้ต่าง ๆ บนกลุ่มน้ำลำพระเพลิง ใช้หลักของการดูความเหมาะสมของพื้นที่ว่าจะสามารถปลูกพืชใดได้ โดยมีได้มีการแยกประเภทชัดเจนว่า จะปลูกข้าว ทำไร่ ทำสวน หรือปลูกผัก แต่จะเป็นการใช้พื้นที่ที่มีอยู่เพาะปลูกสิ่งที่เป็นในการดำรงชีวิตจนเต็มพื้นที่ เกิดลักษณะพิเศษของการปลูกพืชแบบผสมผสานระหว่างพืชไร่ พืชสวน และพืชผักต่าง ๆ ซึ่งในเวลาต่อมา การปลูกพืชไร่ซึ่งเป็นพันธุ์พืชสมัยใหม่ อย่างอ้อยหรือข้าวโพด จึงได้ถูกนำแยกไปปลูกในพื้นที่เฉพาะ อย่างไรก็ตามคนบนกลุ่มน้ำลำพระเพลิงจำนวนมากก็ยังคงสืบทอดการปลูกพืชแบบผสมผสานไว้ในพื้นที่เดียวกันมาโดยตลอด ชาวบ้านคนหนึ่งกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

โซนโคกนี้ ต้องอาศัยน้ำฝน จะมีชีวิตอยู่แบบต้อง
ทำไร่มากกว่าทำสวน เพราะจะทำสวนต้องอาศัยน้ำ

มาก ต้องอาศัยใช้น้ำใต้ดินด้วย จริง ๆ แล้ววิถีชีวิตของคนตำบลตูมนี้ แต่แรกคนโบราณอพยพมาตั้งถิ่นฐานที่ลำน้ำหรือลำคลองน้ำนี้มีลำคลองน้ำไหลผ่านก็จะปลูกพืชตั้งแต่พืชสวนครัว พืชคลุมดินก็จะปลูกไว้ใช้สอย ข้าว ตะไคร้ พวกอะไรต่าง ๆ ที่เพาะปลูกง่าย ๆ ต่อไปก็จะปลูกพวกอ้อยพวกข้าวอะไรพวกนี้คือ พวกที่มีอายุ 1 ปี 2 ปี เป็นพืชอันดับที่ 2 พืชต่อไปก็ปลูก ปลูกมะพร้าว มะม่วง มะปราง ปลูกไปเรื่อย ๆ จนเต็มโดยไม่คำนึงว่ามันจะเป็นอย่างไรคือลูกร้องจะกินอะไรก็ได้กินตัวนั้น ตอนหน้าก็มีมะม่วงก็จะมีมะม่วงอกร่อง มะม่วงแก้ว อยากได้พันธุ์ก็ไปเอาบ้านนี้ อย่างบ้านนี้มีละมุดปลูก เขาปลูกปนกันหมดเลย ไม่ได้แยกว่าอันนี้คือสวนละมุด สวนมะม่วง เป็นมะม่วงพื้นบ้าน คือไม่ได้จัด เหมือนปลูกป่าเลย ปลูกตามสบาย ไม่มีวิชาการ ในช่วงแรก ๆ นี้ไม่มีการซื้อขาย ผลผลิตที่พอใช้พออยู่พอกิน ก็เลี้ยงไก่บ้างอะไรบ้าง ใครจะปล่อยหมูก็ปล่อย เพราะคนมันน้อยมันไม่ค่อยมีมลภาวะอะไร พืชที่ปลูกนี้ไม่ได้ปลูกไปตามสัดส่วน อย่างพืชพวก ขิง ข้าว ตะไคร้ ที่นำมาประกอบอาหารก็ไม่ได้ขาย

สวนชาวบ้าน

ชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงในพื้นที่ต่าง ๆ กัน ตั้งแต่ต้นน้ำตลอดมาจนถึงปลายลุ่มน้ำ จะมีการทำสวนกันอยู่

โดยทั่วไป โดยลักษณะการปลูกจะมีลักษณะบางอย่าง คล้ายคลึงกัน คือเป็นการปลูกไม้ผลและไม่ยืนต้น แบบคละกัน ไปหลาย ๆ ชนิด การทำสวนในลักษณะนี้จะทำในพื้นที่ไม่มากนัก โดยมีตั้งแต่พื้นที่ 1 ไร่ ถึง 10 ไร่ เป็นระบบสวนที่มีความเกื้อกูลกันเองระหว่างพืชในสวน เป็นลักษณะการทำสวนที่สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษประมาณ 4 ชั่วคน นักวิชาการหรือคนภายนอก ได้ตั้งชื่อสวนในลักษณะนี้ว่า “สวนโบราณ” หรือบางที่เรียกว่า “สวนสามระดับ” แต่สำหรับคนในลุ่มน้ำลำพระเพลิง ยังคงเรียกสวนลักษณะนี้ว่า “สวน” คนเฒ่าคนแก่เล่าทบทวนความหลังให้ฟังว่า สวนที่ทำกันนี้เกิดจากการปลูกกล้วยก่อน ต่อมาก็มีต้นไม้อื่นมาขึ้นแซม บางต้นก็เป็นผลไม้ ก็ปล่อยให้ต้นไม้เหล่านี้เจริญเติบโตขึ้นตามธรรมชาติ ต่อมาเมื่อมีที่ว่าง ก็หาต้นไม้มาปลูกเพิ่มขึ้น และคอยสังเกตว่าต้นไม้ชนิดใดเหมาะจะปลูกร่วมกับต้นไม้ชนิดใด ในที่สุดก็กลายมาเป็นการปลูกต้นไม้ที่มีระดับความสูงต่าง ๆ กัน คือ มีการปลูกไม้ผลยืนต้น ได้แก่ มะม่วง หมาก และมะพร้าว ซึ่งเป็นต้นไม้ที่มีลำต้นสูง จากนั้นก็มีการปลูกพืชแซม เป็นไม้ผลยืนต้นขนาดกลางที่ไม่ต้องการแดดมากนัก และต้นจะเตี้ยกว่าระดับแรก เช่น มะไฟ มะปราง ละครุด ลำไย น้อยหน่า กล้วย มะยม ยอ มะกรูด ส่วนพืชระดับล่างสุดส่วนใหญ่จะเป็นพืชล้มลุก ผักสวนครัว เช่น ขิง ข่า ว่านไพล กระชาย สาครู โหระพา แมงลัก ขึ้นฉ่าย เป็นต้น แต่แรกที่มีการปลูกสวนนั้น ชาวบ้านเน้นการปลูกเพื่อบริโภค และเป็นการปลูกในพื้นที่ว่างรอบ ๆ บ้าน พื้นที่ประมาณ 1-2 ไร่

แต่ต่อมาในรุ่นลูกรุ่นหลาน ได้มีการขยายพื้นที่ทำสวนออกไป และมีการนำผลผลิตออกขายยังตลาดเมื่อมีการคมนาคมดีขึ้น กลายเป็นรายได้หลักของครอบครัวอีกทางหนึ่ง เนื่องจากผลผลิตสามารถหมุนเวียนเก็บกินเก็บขายได้ตลอดปี และได้มีการสืบทอดรักษาสวนลักษณะนี้ไว้ โดยมีการปลูกพืชใหม่ทดแทนต้นเก่าที่ตายไป จะไม่มีการโค่นต้นเก่าทิ้ง แต่จะปล่อยให้ตายเอง โดยชาวบ้านจะริดกิ่งก้านที่จะหักโค่นไปทับต้นอื่น ๆ ลง แล้วปล่อยให้ต้นยืนตายไปเอง เพราะการโค่นจะทำให้สวนเสียหาย และอาจจะต้องสูญเสียต้นไม้อื่น ๆ ที่มีอายุยาวนานไปด้วย

การทำสวนแบบนี้ คนปลูกจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของต้นไม้แต่ละชนิด เช่น มะปรางสามารถปลูกได้ร่มมะพร้าวได้ แต่จะปลูกมะนาวไม่ได้ ซึ่งความรู้เหล่านี้ก็มาจากการลองผิดลองถูก ทดลองทำ จนได้เป็นความรู้สืบทอดกันต่อ ๆ มา การดูแลสวนแบบนี้ไม่ต้องใช้เวลามากนัก ในช่วงที่ต้นไม้ยังเล็ก อาจมีการตักน้ำจากลำห้วยมารดบ้าง แต่เมื่อต้นไม้ตั้งตัวได้ จะไม่ต้องดูแลเลย เพราะพื้นดินมีความชุ่มชื้น เพราะระดับน้ำอยู่ลึกเพียงสองเมตร รากต้นไม้สามารถไปถึงน้ำใต้ดินได้

ในพื้นที่ทางตอนต้นลุ่มน้ำลำพระเพลิง ในเขตตำบลตะขบซึ่งไม่ใช่คดีเหมือนผู้ที่อยู่ทางตอนกลางน้ำ เพราะดินมีความชุ่มชื้นน้อยกว่า เนื่องจากน้ำใต้ดินอยู่ระดับลึก การปลูกไม้ผลจะปลูกคละปะปนกันไปเช่นเดียวกัน แต่จะมีความพยายามในการขุดสระ บ่อน้ำ หรือทำร่องน้ำให้น้ำจากลำน้ำไหลเข้ามาในพื้นที่ นอกจากนี้การนำพืชมาปลูกก็จะมีได้น้อยชนิดกว่าการทำ

สวนในตอนกลางหรือตอนปลายลุ่มน้ำ พืชที่ปลูกกันมาก คือ มะพร้าว มะปราง หมาก มะไฟ โดยจะพยายามขุดหลุมให้ลึก และกว้างและนำหญ้ามาคลุมดินไว้ เพื่อรักษาความชุ่มชื้น เมื่อมีการสร้างเขื่อน ผู้ที่อยู่ในเขตชลประทานที่พยายามทำร่องน้ำเพื่อให้ น้ำเข้ามาในพื้นที่ที่สามารถปลูกละมุด มะม่วง หรือผลไม้อื่นๆ ได้ ซึ่งการทำสวนในทางตอนเหนือ ของลุ่มน้ำก็จะมีลักษณะแบบสวนทั่วไปของลำพระเพลิงคือปลูกปะปนกันไป

ภาพของสวนดังกล่าวข้างต้นจะเห็นอยู่ทั่วไป มากบ้าง น้อยบ้างตามพื้นที่ต่างๆ ในลุ่มน้ำลำพระเพลิง เป็นภาพของสวน ซึ่งมีไม้ผลหลากหลายชนิดปลูกผสมผสานกัน ไม่แบ่งเป็นชนิดๆ อย่างชัดเจน และไม่มีการปลูกเป็นแถวๆ แต่จะปลูกคละกันไป ตามที่ว่างที่ต้นไม้แต่ละชนิดจะขึ้นได้ เช่น ชาวบ้านพูดคุยให้ฟังว่า “บางที่ขึ้นต้นมะพร้าว ไม่ต้องป็นขึ้นเลย คือขึ้นต้นมะปรางก่อน แล้วลัดไปขึ้นต้นมะพร้าว ต้นไม้มันชิดกัน บางที่ก็เอื้อมไปต้นอื่นได้ อย่างต้นหมาก ติดกันนิดเดียว ก็โอบไปกอดต้นโน้น” ในปัจจุบันผลผลิตจากสวนในลักษณะนี้ สามารถขายกันในหมู่บ้าน หรือระหว่างหมู่บ้านได้ เช่น บ้านซึ่งทำอาหารสำเร็จรูปหรือขนมที่ต้องใช้มะพร้าว จะซื้อมะพร้าวจากสวนในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียงได้ แต่ส่วนใหญ่แล้วผลผลิตจากสวนจะนำไปขายที่ตลาดในอำเภอปักธงชัย หรือตลาดในตัวจังหวัดนครราชสีมา การทำสวนแบบนี้ ทำเพียงสองสามไร่ ก็สามารถเก็บผลผลิตสวน เวียนไปขายที่ตลาดได้ตลอดปี เปรียบเสมือน “น้ำบ่อทราย” ที่ทำให้คนมีรายได้สำหรับรายจ่ายประจำ

การปลูกผัก

ผักเป็นพืชที่ปลูกกันโดยทั่วไปบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง นับตั้งแต่ตอนต้นน้ำเรื่อยลงมาจนถึงปลายน้ำ การปลูกผักทำกันมาตั้งแต่ในอดีต โดยคนจะปลูกไว้เพื่อบริโภคเป็นส่วนใหญ่ แต่บางส่วนก็จะสามารถเก็บขายได้ด้วย ในทางตอนเหนือของลุ่มน้ำในเขตตำบลตะขบ หากบางปีน้ำท่วมข้าวเสียหาย ไม่ได้ข้าว พอน้ำลด ก็จะปลูกพืชจำพวก ถั่ว ข้าวโพดเหลือง ข้าวโพดสาลี ซึ่งการปลูกผักในบริเวณตำบลตะขบ มักจะปลูกปะปนกับไม้ผล ผักที่ปลูก เช่น ผักหวาน ถั่วฝักยาว ผักชี พริกขี้หนู กวางตุ้ง ฟัก บวบ มะรุม ข้าวโพดผักอ่อน และข้าวโพดหวาน

ในตอนกลางและตอนปลายลุ่มน้ำก็จะมีปลูกผักกันมากเช่นเดียวกัน เพื่อไว้กิน เช่น ผักกาด ต้นหอม ผักชี โดยไม่ได้ทำอย่างจริงจัง เป็นการนำเมล็ดมาหว่านกันไว้ตามสวน ไร่ ไร่ไม้ผลขนาดใหญ่ หรือถ้าเป็นผักที่ต้องการแสงแดด ก็จะปลูกไว้ในพื้นที่ว่างใกล้ ๆ บ้าน เพื่อให้สามารถรดน้ำได้ง่าย แต่เดิมการปลูกผักจะปลูกไว้บริโภคเป็นหลัก ต่อมาเมื่อการเดินทางไปอำเภอปักธงชัยสะดวกขึ้น คนก็เริ่มมีการปลูกผักเพื่อนำไปขายที่ตลาด ในตลาดในตัวอำเภอปักธงชัยจะมีพ่อค้าแม่ค้านำผักไปวางขายมากมายหลายชนิด คนจำนวนมากปลูกผักขายจนกลายเป็นรายได้ประจำ

การปลูกผักในลุ่มน้ำลำพระเพลิงมักปลูกผักหลายๆ ชนิดปะปนกัน เพื่อเป็นการประกันความเสี่ยงในเรื่องราคา เพราะ

ราคาผักแต่ละชนิดขึ้น ๆ ลง ๆ ไม่แน่นอน การปลูกผักน้อยชนิด หรือชนิดเดียวจะเสี่ยงต่อการขึ้นลงของราคา แต่ถ้ามีผักหลาย ๆ ชนิด แม้จะมีการขึ้นลงของราคา คนปลูกผักก็ยังขายผักได้ใน ราคาถูกบ้างแพงบ้างคละกันไป อย่างเช่นชาวบ้านคนหนึ่งกล่าว ถึงการปลูกผักของตนเองว่า

ตามท้องตลาดต้องการผักหลาย ๆ อย่าง สมมุติว่าเราปลูกถั่วอย่างเดียว ราคาถั่วตกลงมา เขา ขายผักอื่นได้ราคาดี เราก็จะไม่ได้ไปกับเขา อย่างผัก ดอกกะหล่ำ กิโลละ 80 บาท เห็นเขาขายเราก็ถอน ใจ เราต้องทำของเราเอาไว้เยอะ ถ้าจะให้ปลูกถั่ว อย่างเดียวเลยเป็นไปไม่ได้หรอก ไม่มีใครเขาทำ อย่างเดียว มีผักชี กระน้ำ กวางตุ้ง ปลูกด้วยกันได้หมด

การปลูกผักหลาย ๆ ชนิดปะปนกัน ผู้ปลูกจะต้องเข้าใจ ธรรมชาติของผักแต่ละชนิด เช่นเดียวกับการปลูกผลไม้ เช่น ผักกาด ผักคะน้า กวางตุ้ง ปลูกแซมกันได้ ไม่ต้องแยก โดยผัก กวางตุ้งปลูกอยู่ข้างล่าง ส่วน ถั่ว พักทอง แตงไทย ปลูกไว้ด้วยกัน การปลูกคละกันนี้ชาวบ้านจะรู้สึกว่าได้ผลดีมาก เช่น การ ปลูกถั่วปนกับแตงไทย จะได้ผลดีทั้งสองอย่าง คือ ถั่วยังไม่ทัน ยาว แตงไทยออกผลแล้ว

ถึงแม้คนส่วนใหญ่ของลำพระเพลิงจะปลูกข้าวไว้เพื่อ บริโภค โดยไม่คิดจะเลิกปลูกข้าว แต่คนก็ยังรู้สึกได้ว่า การปลูก ผักให้ผลตอบแทนต่อไร่สูงกว่าข้าว โดยเปรียบเทียบว่าการปลูก

ผักถ้าทำสลับกันให้ดี อย่าให้ผืนดินว่าง เช่น หากจะปลูกถั่ว ถั่วเลี้ยงดูดี ๆ ใส่ปุ๋ย ก็อยู่ได้ 3 เดือน ก็ไถพลิกใหม่ ทำสลับแปลง ไปเรื่อย ๆ ผักแปลงแรกยังไม่ทันขาย ก็ไปแปลงอื่นต่อไปเรื่อย ๆ หยอดแปลงนี้ไว้ พอเก็บแปลงนี้ แปลงนี้ขาย ก็ไปเก็บแปลงต่อไป ทำสลับกันไปเรื่อย ๆ ตลอดปี หมุนเวียนกันไป ในแต่ละวัน สามารถเก็บผักแต่ละชนิดไม่พร้อมกัน เช่นวันนี้เก็บผักทอง ผลไม้ ผัก ไปขาย พอเดือนต่อไปเก็บถั่ว สลับกันไป ไร่หนึ่งอาจ ทำรายได้ถึง 1 หมื่นบาท แต่การทำนา 1 ไร่ หากได้ข้าว 7 กระสอบ เมื่อเอาไปขาย จะได้เงินเพียง 3,000- 4,000 บาท

การปลูกผักจึงเป็นเสมือนน้ำบ่อทรายของคนบนลุ่มน้ำ ลำพระเพลิง ซึ่งนอกจากจะทำให้ไม่ต้องเสียเงินซื้อผักเพื่อการบริโภคแล้วยังสามารถเก็บผักขายได้ตลอดปี ซึ่งผลได้จากการปลูกผักจะขึ้นอยู่กับที่ตั้งของชุมชนด้วยว่าอยู่ใกล้หรือไกลตลาด ที่จะนำผักไปขายได้ หากอยู่ใกล้ตลาดก็สามารถปลูกผักได้ หลากหลายชนิดและเก็บผักไปขายที่ตลาดได้ทุกวันหรือสลับวัน ขาย แต่ถ้าอยู่ในที่ห่างไกล คนจะเลือกปลูกผักที่มีผู้มารับซื้อ หรือสามารถเก็บไปขายได้ครั้งละมาก ๆ แต่ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ ส่วนไหนของลำพระเพลิง การปลูกผักดูจะเป็นวิถีชีวิตที่ทุกคนคุ้นเคย และไม่คิดจะเลิกปลูก

การแปรรูปผลผลิต

ลักษณะพิเศษของเศรษฐกิจลุ่มน้ำลำพระเพลิงก็คือ การแปรรูปผลผลิตเป็นอาหาร ซึ่งมีอยู่หลากหลายชนิด อาหารสำเร็จรูป

ของลำพระเพลิงเกือบทั้งหมด จะผลิตโดยใช้ผลผลิตที่หาได้ในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นมะพร้าว ข้าว ตะไคร้ ใบโหระพา พืชผักต่าง ๆ ซึ่งนอกจากจะทำให้เกิดการหมุนเวียนซื้อขายผลผลิตภายในชุมชนเองแล้ว ผลผลิตเหล่านี้ยังถูกนำไปขายในตลาดในปักษ์ชัย และในตัวจังหวัดนครราชสีมาด้วย การแปรรูปผลผลิตของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงนอกจากจะทำเป็นอาหารสำเร็จรูปแล้ว ในพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลตลาดคนไม่สามารถทำอาหารสำเร็จรูปไปขายที่ตลาดได้ทุกวัน ก็จะมีการแปรรูปผลผลิตในลักษณะที่สามารถทำเก็บไว้ได้ที่ละมาก ๆ จึงค่อยนำออกขาย เช่น การทำปลาร้า ปลากรอบ เป็นต้น

อาหารแปรรูป นับว่ามีความสำคัญต่อเศรษฐกิจของครัวเรือนในกลุ่มน้ำลำพระเพลิงค่อนข้างมาก ส่วนหนึ่งเนื่องจากลำพระเพลิงมีที่ตั้งที่เหมาะสม อยู่ใกล้ตัวอำเภอปักษ์ชัย ทำให้ชาวบ้านสามารถนำผลผลิตแปรรูปไปขายยังตลาดได้ง่าย นอกจากนี้ลำพระเพลิงยังมีการเพาะปลูกพืชหลายชนิดทั้งไม้ผลและพืชผักต่างๆ พืชผลเหล่านี้สามารถนำมาแปรรูปเป็นอาหารได้หลายอย่าง ทำให้ต้นทุนในการผลิตอาหารสำเร็จรูปของลำพระเพลิงต่ำ สามารถนำมาขายแข่งขันในท้องตลาดได้ การแปรรูปอาหารที่สำคัญ จนเป็นที่รู้จักกันในอำเภอปักษ์ชัย ได้แก่ ขนมะจีน น้ำยา น้ำพริก ถั่วงอก ปลากรอบ ซึ่งถือว่าเป็นแหล่งรายได้ของชาวบ้านที่มีลักษณะเป็นน้ำบ่อทราย คือ ผู้ทำมีรายได้ประจำ การลงทุนน้อย โอกาสขาดทุนมีน้อยมาก

การทำขนมจีน: อาหารแปรรูปจากข้าว

คนในชุมชนหมู่บ้านลำพระเพลิงมีการทำขนมจีนมาเป็นเวลานาน ซึ่งจะเป็นการทำในวาระพิเศษต่าง ๆ เมื่อมีงานบุญ หรืองานพิธี เช่น งานแต่งงาน งานบวช งานรีนเริงต่าง ๆ การทำขนมจีนเป็นงานที่ยุ่งยากพอสมควร ต้องมีการตระเตรียมงานกันหลายวัน จึงทำให้ไม่นิยมทำเพื่อบริโภคประจำวัน เมื่อตลาดมีความต้องการขนมจีน หลายๆหมู่บ้านบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง เริ่มมีการทำขนมจีนออกจำหน่าย โดยบางหมู่บ้านจะทำเฉพาะขนมจีน บางหมู่บ้านจะมีการทำอาหารที่กินกับขนมจีน เช่น น้ำพริก น้ำยา ขายด้วย หมู่บ้านหลายแห่งทำขนมจีนขายจนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป เช่น ขนมจีนบ้านสวนหมาก ขนมจีนบ้านทุ่งจาน เป็นต้น

ขนมจีนซึ่งเป็นที่ขึ้นชื่อของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะเป็นขนมจีนแป้งหมัก ซึ่งจะไม่นิยมซื้อแป้งสำเร็จจากโรงงานมาทำ แต่จะเตรียมทำแป้งขนมจีนเอง โดยใช้ข้าวเจ้า ซึ่งจำเป็นต้องใช้ข้าวเหนียว ข้าวที่ได้จากการทำนาปรังจะไม่สามารถใช้ทำขนมจีนให้ออกมาเป็นขนมจีนที่มีคุณภาพได้ ต้องใช้ข้าวนาปีซึ่งมีลักษณะพิเศษคือมีความแข็งทำให้ขนมจีนที่ออกมาสวยงามน่ารับประทาน

ในการผลิตขนมจีนนี้จำเป็นต้องอาศัยแรงงานภายในครัวเรือน เช่น การไม่แป้ง การจับขนมจีน ซึ่งปัจจุบันได้มีการอาศัยเครื่องจักรในการดำเนินการผลิตมากขึ้น ส่วนขั้นตอนการดำเนินการยังใช้วิธีการพื้นบ้านเดิม กล่าวคือในการทำขนมจีนมีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

แช่ข้าว โดยใช้วิธีการหมัก หมักในที่นี้หมายถึง การใช้ น้ำ
 พรมข้าวโดยไม่ให้น้ำขัง และอบอยู่ในถุงผ้าดิบ เป็นเวลา 2 คืน 3
 วัน จนข้าวเปื่อยยุ่ย แล้วจึงนำไปโม่ โดยใช้เครื่องโม่แป้ง เมื่อโม่
 แล้วจากนั้นนำแป้งที่ได้จากการโม่มากรองเศษผงต่างๆ ออก
 จากนั้นจึงนำแป้งไปพักไว้ในตุ่ม เพื่อให้แป้งแยกตัวออกจากน้ำ
 โดยใช้เวลาพักแป้งในตุ่มประมาณ 2 คืน จากนั้นตักน้ำออก แล้ว
 นำแป้งใส่ถุง ทบด้วยหินหนักเพื่อให้แป้งแห้ง ใช้เวลาในการทับ
 แป้งนี้ประมาณ 2 วัน เพื่อให้แป้งออกมาสวย หลังจากนั้น นำ
 แป้งมาใส่น้ำต้มจนเดือด ประมาณ 20-30 นาที จึงนำไปนวด
 ปัจจุบันใช้เครื่องนวดแป้งไฟฟ้า ซึ่งเดิมจะใช้กระเดื่องในการนวด
 แป้ง ในระหว่างการนวดแป้งนี้จะต้องพรมน้ำตลอดเพื่อให้
 แป้งเหนียว กรณีที่แป้งไม่เหนียวก็อาจผสมแป้งมันลงไปเพื่อให้
 แป้งเหนียวขึ้นได้ หลังจากที่ได้แป้งเหนียวได้ที่แล้ว (ใช้เวลา นวด
 แป้งประมาณครึ่งชั่วโมง) จึงนำไปใส่เครื่องโรย เพื่อโรยแป้งลง
 ในกระทะที่ต้มน้ำไว้ หลังจากโรยแป้งลงกระทะแล้ว กะประมาณ
 ให้แป้งสุกก็เอาตระแกรงทรงขนมจีนออกไปล้างด้วยน้ำสะอาด
 แล้วจับเป็นจับ ตามขนาดที่ต้องการ

ขนมจีนที่จัดเตรียมแป้งเองและเป็นวิธีการแบบชาวบ้าน
 จะมีลักษณะ เส้นเล็ก สีธรรมชาติไม่ขาว รสชาติไม่เปรี้ยว ไม่ใส
 สารเคมี สามารถเก็บได้นาน 2-3 วัน ซึ่งจะต่างจากขนมจีนที่ทำ
 จากแป้งสำเร็จจะมีสีขาว แต่จะมีรสชาติออกเปรี้ยว การขาย
 ขนมจีน จะมีทั้งที่คนมารับซื้อถึงบ้านเพื่อนำไปขายต่อ หรือนำไป
 บริโภคเอง หรือนำไปทำอาหารเลี้ยง ขนมจีนของแต่ละบ้านจะมี

ลักษณะเฉพาะในเรื่องขนาดของเส้นขนมจีน สีเส้นของขนมจีน ความเหนียว และความอร่อย คนทำขนมจีนแต่ละบ้านจะมีความภาคภูมิใจในขนมจีนของตนเอง แต่ก็ไม่มีการบรรจุหรือติดตราเครื่องหมายสินค้า ส่วนใหญ่จะเป็นที่รู้จักกันโดยดูจากภาชนะที่ใส่ขนมจีนว่าเป็นตะกร้าไม้ไผ่หรือตะกร้าพลาสติกซึ่งจะมีรูปทรงหรือสีเส้นเฉพาะเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นขนมจีนจากที่ใด

ส่วนการทำอาหารที่กินกับขนมจีนที่นิยมกันมากคือน้ำพริกและน้ำยา ซึ่งบางหมู่บ้านจะทำน้ำยาตามแบบที่เคยทำกันมาตั้งแต่สมัยรุ่นพ่อแม่ เรียกว่า น้ำยาหม้อดิน ซึ่งคนทำน้ำยาหากไม่มีมะพร้าวของตนเองก็จะหาซื้อมะพร้าวจากละแวกใกล้เคียง ในสวนหลังบ้านหรือในพื้นที่บริเวณใกล้บ้าน จะปลูกพืชผักที่ต้องใช้ในการทำเครื่องปรุง เช่น พริก กระชาย กระเทียม หอม ข่า ตะไคร้ ส่วนปลานิยมใช้ปลาช่อน ซึ่งมักจะต้องหาซื้อจากตลาด เพราะเป็นปลาที่หาไม่ได้จากห้วยลำพระเพลิง ผู้ที่ทำอาหารสำเร็จรูปมักจะนำไปขายเอง ซึ่งอาจใส่รถเข็นไปขายในละแวกใกล้เคียง หรือนำไปขายที่ตลาดปึกธงชัย

ข้าวหลาม: ผลผลิตแปรรูปจากข้าวเหนียว

ข้าวหลามเป็นการนำข้าวเหนียวมาแปรรูปเป็นอาหารที่มีลักษณะพิเศษ คือบรรจุอยู่ในกระบอกไม้ไผ่ นำติดตัวไปบริโภคในที่ต่าง ๆ ได้สะดวก ในบางหมู่บ้านถือกันว่าเมื่อมีการเกี่ยวข้าวใหม่จะต้องทำข้าวหลามไป “รับ” ข้าว ซึ่งเป็นประเพณีที่ทำสืบทอดกันมา ในสมัยก่อน ไม้ที่ใช้ทำข้าวหลาม คนจะข้ามไม่ได้

นอกจากมีการนำข้าวหลามไปรับข้าวใหม่แล้ว ก็ยังนิยมเผาข้าวหลามเพื่อเป็นของฝากหรือแจกญาติพี่น้อง โดยของที่นำมาใช้ทำข้าวหลามเป็นของที่มีอยู่เอง ไม่ต้องซื้อหา ไม่ว่าจะเป็นไม้ไผ่ ซึ่งปลูกไว้เองตามหัวไร่ปลายนา ข้าวเหนียวและมะพร้าวที่ปลูกเอง ข้าวหลามนับเป็นอาหารแปรรูปที่ทำกันมาแต่ดั้งเดิม โดยใช้ของที่มีอยู่ตามธรรมชาติ และที่ผลิตได้มาปรุง ความรู้และทักษะในการทำข้าวหลามจึงได้รับการสืบทอดกันมานานแล้ว เมื่อเวลาผ่านไป เริ่มมีผู้ทำข้าวหลามไปขายตามที่ต่าง ๆ ในช่วงที่พอมีเวลาว่างจากงานประจำอย่างการทำนาหรือการปลูกพืชไร่ ซึ่งในหมู่บ้านบางแห่งของลำพระเพลิงมีผู้ทำข้าวหลามขายจนเป็นที่รำลือ เช่น ข้าวหลามนกออก

การทำข้าวหลาม จะต้องใช้ข้าวเหนียวซึ่งแต่เดิมจะปลูกกันเองในหมู่บ้าน แต่เมื่อเริ่มทำออกขาย ได้มีการซื้อข้าวเหนียวจากที่อื่น ๆ เช่น ลำปาง อุบลราชธานี ซึ่งเป็นข้าวเหนียวที่เมื่อนำมาเผาเป็นข้าวหลามแล้วจะอ่อนนุ่ม ข้าวเหนียวที่ปลูกเองในพื้นที่ลำพระเพลิงจะแข็ง นำมาทำข้าวหลามแล้วไม่อร่อย นอกจากข้าวเหนียวแล้ว ส่วนผสมของข้าวหลามจะต้องมีกะทิ ซึ่งได้จากมะพร้าวที่ปลูกกันบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง และถั่วดำซึ่งจะนำมาใส่ผสมกับข้าวเหนียว

นอกจากส่วนผสมของข้าวหลามแล้ว กระบอกลำไผ่ซึ่งใช้ใส่ข้าวเหนียวเพื่อนำไปเผา ก็มีความสำคัญไม่แพ้กัน แต่เดิมไม้ไผ่เป็นสิ่งที่อยู่ในท้องถิ่น เพราะมีการปลูกไผ่ไว้ตามหัวไร่ปลายนา สามารถตัดนำมาทำเป็นกระบอกรับข้าวหลามได้โดยไม่

ต้องซื้อหา ต่อมาเมื่อมีการทำข้าวหลามขาย ก็เริ่มมีการซื้อไม้ไผ่จากภายในหมู่บ้าน หรือหมู่บ้านใกล้เคียง นำมาทำเป็นกระบอกรับข้าวหลาม แต่ในยุคปัจจุบันนี้ ไม้ไผ่ในท้องถิ่นเริ่มหมดไป ต้องมีการสั่งไม้ไผ่จากที่อื่น ซึ่งต้องไปหาตัดกันในป่าดงที่ยังคงพอมิไม้ไผ่ ราคาไม้ไผ่ที่ต้องสั่งซื้อจากที่ไกล ๆ สูงถึง 3 ลำ ต่อ 100 บาท ในขณะที่เมื่อซื้อไม้ไผ่ที่มีอยู่ตามหัวไร่ปลายนาภายในหมู่บ้านอย่างแต่ก่อน จะราคาเพียงลำละ 10 บาทเท่านั้น ต้นทุนการทำข้าวหลามจึงเพิ่มสูงขึ้นกว่าแต่ก่อน

การเลือกไม้ไผ่ ต้องเลือกเอาลำที่ขนาดพอเหมาะ กับขนาดที่ต้องการ บางคนเลือกไม้ไผ่ลำไม่ใหญ่นัก เพราะทำข้าวหลามกระบอกรับกลาง ๆ ขายในราคา 3-5 บาท บางคนเลือกไม้ไผ่ลำใหญ่เพื่อทำข้าวหลามกระบอกรับใหญ่ขายในราคากระบอกรับละ 25 บาท ไม้ไผ่ที่จะนำมาเผาข้าวหลามได้ดีต้องเป็นไม้ไผ่อ่อน ซึ่งจะมีเยื่อไม้สวຍ เมื่อเผาเสร็จและผ่าออกจะมีเยื่อไม้ไผ่ห่อหุ้มข้าวเหนียว ดูน่ากินและถูกใจผู้ซื้อ การซื้อไม้ไผ่ต้องทยอยสั่งซื้อ เพราะหากนำมาเก็บไว้นาน ไม้ไผ่จะเสียใช้ทำข้าวหลามไม่ได้ คนทำข้าวหลามบอกว่า ถ้าเป็นไม้ไผ่อ่อน และเป็นช่วงหน้าหนาว ไม้ไผ่จะเก็บได้นานกว่าปกติ คือถ้าแช่น้ำไว้ จะเก็บไว้ได้เป็นเดือน โดยทั่วไปไม้ไผ่ 1 กระบอกรับจะนำมาตัดทำกระบอกรับข้าวหลามได้ 30 กระบอกรับ ส่วนเชื้อเพลิงที่นำมาใช้เผาข้าวหลามยังพอหาได้ในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิง ในราคาไม่แพงนัก โดยส่วนใหญ่จะใช้ขี้ข้าวโพดหรือเปลือกมะพร้าวหรือบางที่ก็ใช้

กาบมะพร้าว ก้านมะพร้าว ก็ได้ ที่ลำพระเพลิงไม่นิยมใช้ฟัน เพราะจะหายากกว่าซังข้าวโพดและเปลือกมะพร้าว

ขั้นตอนการทำข้าวหลาม จะต้องเริ่มตั้งแต่การเตรียม ข้าวเหนียว นำข้าวเหนียวมาแช่น้ำไว้ ส่วนจะแช่ข้าวเหนียวนานแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับว่าเป็นข้าวเก่าหรือข้าวใหม่ ถ้าเป็นข้าวใหม่ อาจแช่ข้าวประมาณ 2-3 ชั่วโมง หากแช่นานเกินไปข้าวหลามจะ และ ถ้าเป็นข้าวเก่า จะต้องแช่ข้าวข้ามคืน คนที่ชำนาญ ตอน ข้าวข้าวจะรู้ว่าข้าวใหม่หรือข้าวเก่า เพราะ ถ้าข้าวใหม่เวลา ข้าวข้าวจะนิ่มมือ ถ้าเป็นข้าวเก่าจะรู้สึกว่าแข็ง นอกจากนี้การทำ ข้าวหลามในปัจจุบัน ยังมีการนำข้าวเหนียวดำมาผสมกับข้าว เหนียวขาวด้วย เนื่องจากข้าวเหนียวดำมีความแข็งมากกว่า ข้าวเหนียวขาว จึงต้องต้มข้าวเหนียวดำจนน้ำเดือดก่อน จึงนำ มาแช่รวมกับข้าวเหนียวขาว โดยใช้ข้าวเหนียวขาว 3 ส่วน ข้าวเหนียวดำ 1 ส่วน ถ้าใช้ข้าวเหนียวดำมากเกินไป ข้าวหลาม จะแข็ง

นอกจากการแช่ข้าวเหนียวแล้ว จะต้องเตรียมล้งถั่วดำ หลายๆ ครั้ง จนสะอาดดี จึงนำไปต้มเพื่อจะนำมาใส่ผสมกับ ข้าวเหนียว การปรุงข้าวหลาม จะต้องเตรียมชุดมะพร้าว คั้นกะทิ โดยจะต้องกรองน้ำกะทิจนไม่มีเศษอะไรเจือปน การปรุงข้าว หลาม จะต้องเตรียมต้มถั่วดำเพื่อนำไปใส่ข้าวเหนียว มะพร้าวกั เตรียมชุดมาคั้นกะทิ ใส่น้ำตาล เกลือ ต้มน้ำร้อนและมาตั้งไฟ พอมันเย็นก็มาเทใส่ข้าวเหนียวที่เตรียมไว้ ใส่ถั่วดำที่เตรียมไว้

และนำมากรอกใส่กระบอ ก ปิดปากกระบอ กด้วยเปลือกมะพร้าว หรือบางคนก็ใช้ใบตองปิด

การเผาข้าวหลามเป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยความชำนาญ ที่เผาข้าวหลามจะมีเหล็กยาวสองอัน ไว้สำหรับเรียงข้าวหลาม พิงไว้ตามแนวตั้ง โดยจะวางข้าวหลามเรียงสองแถว ตรงกลางใส่ เชื้อเพลิง เช่น ช้างข้าวโพด เปลือกมะพร้าว คนเผาข้าวหลามต้อง คอยดูแลไฟไม่ให้แรงเกินไป และให้ไฟสม่ำเสมอ ต้องใจเย็น ถ้า ไฟแรงเกินไป กะทิจะล้นจากกระบอ กข้าวหลาม และข้าวจะแข็ง การเผาต้องใช้เวลาเผาเป็นชั่วโมงขึ้นไป แต่จะไม่เกินสองชั่วโมง พอกะทิหยุดเดือด มีควันออกมาจากกระบอ กข้าวหลาม แสดงว่า ข้าวหลามสุก ต้องทิ้งไว้สักครู่หนึ่งให้ข้าวหลามเย็นลง จึงปอก กระบอ กข้าวหลามเอาผิวนอกออก นำไปขายได้

การขายข้าวหลามในอดีต จะนิยมไปขายตามงานวัด ต่อมามีคนที่ยพยายามหารายได้จากการขายข้าวหลามมากขึ้น ก็ มีการนำข้าวหลามไปขายตามที่ต่าง ๆ โดยเฉพาะตลาดใน อำเภอบักรังชัย และที่โคราช บางคนก็ไปเสาะหาที่ขายตาม ปั่นน้ำมัน บางคนก็ไม่ใช้วิธีนั่งขายเพราะขายได้น้อย แต่จะไป เดินเร่ขายตามบ้าน หรือตามร้านค้า ซึ่งการขายข้าวหลามในแต่ละวัน ขายได้ไม่แน่นอน หากตกเย็นมีข้าวหลามเหลือ ก็ต้องขาย ถูก ๆ เพราะข้าวหลามไม่สามารถเก็บค้างคืนได้ การทำข้าว หลามขายจึงยังคงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ได้ผลตอบแทน น้อย เมื่อเทียบกับความเหนื่อยยาก แต่คนที่เคยทำมาก็พยายาม หาทางออกเท่าที่จะทำได้ เช่น ในช่วงที่มีงานประจำปี งานวัด

งานกฐิน งานเข้าพรรษา ก็จะขายตามงาน ถ้าเป็นวันเสาร์ อาทิตย์ก็จะไปขายตามบริเวณที่มีนักท่องเที่ยวในตัวเมืองโคราช ถ้าเป็นวันธรรมดา ก็เดินขายตามบ้าน ผลตอบแทนจากการขาย ข้าวหลามแม้จะน้อย แต่ผู้ขายก็มองว่า ทำให้มีรายได้เป็นประจำทุกวัน มากบ้างน้อยบ้าง คนทำข้าวหลามขายกล่าวว่า “คนทำข้าวหลาม ตอนเช้าต้องลุกขึ้นตั้งแต่ตีสาม เตรียมของ ตอนตีสี่เริ่มเผาไปจนเกือบหกโมงเช้า ถึงสุก ตอนแปดโมงเช้าออกจากบ้าน ถึงที่ขายตอนห้าโมงเช้า กว่ากลับก็ตอนค่ำ”

การทำถั่วงอก : ผลผลิตแปรรูปจากถั่วเขียว

ถั่วงอกเป็นผลผลิตที่ขึ้นชื่อเป็นที่รู้จักกันดี ในอำเภอปักธงชัย ซึ่งสามารถผลิตถั่วงอกที่มีลักษณะพิเศษคืออ้วน สั้น ขาว กรอบ หวาน มัน โดยมีวิธีการผลิตที่ต่างจากการเพาะถั่วงอกโดยทั่วไป คือจะเพาะถั่วงอกในไหอันเป็นวิธีการเพาะที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัย ปู่ย่า ตายาย ไหที่ใช้เพาะถั่วงอกเป็นไหขนาดเล็ก มีปากแคบคล้าย ๆ กับไหใส่น้ำปลาของทางภาคกลาง คนเพาะถั่วงอกของบ้านวังหมี่กล่าวว่า หากใช้ภาชนะอย่างอื่นที่ไม่ใช่ไห ที่เป็นสิ่งตกทอดมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ ก็จะไม่ได้อั่วงอกอย่างที่เราเห็นอยู่

การทำถั่วงอก จะต้องเริ่มตั้งแต่การเตรียมถั่วเขียวสำหรับการเพาะ โดยนำถั่วเขียวมาลวกด้วยน้ำร้อน จากนั้นแช่น้ำทิ้งไว้ให้น้ำพอท่วม ทิ้งไว้ 1 คืน แล้วจึงนำใส่ไห ที่เตรียมไว้แล้ว โดยหลังจากใส่ไหแล้วต้องมีการดูแลโดยการเปลี่ยนน้ำทุกเช้า และ

รดน้ำวันละ 3 เวลา โดยการรดน้ำนี้ ใช้วิธีการหงายให้ขึ้น ใส่น้ำจากนั้นก็คว่ำให้ไว้ ถั่วงอกสามารถนำออกขายได้ตั้งแต่การเพาะระยะ 2 คืบ เป็นต้นไป โดยขนาดถั่วงอกที่เป็นที่นิยมคือถั่วงอกระยะ 3 คืบ และระยะการเพาะที่นานที่สุดไม่เกิน 4 คืบ วิธีการเพาะถั่วงอกมีความสำคัญตั้งแต่การเตรียมไหสำหรับการเพาะ ที่ต้องทำความสะอาดไห โดยเอาไหมาแช่น้ำ ล้าง ขัด แกลบ ขัด ฟาง แล้วจึงคว่ำ ตากแดด ทั้งนี้เพื่อให้ไหสะอาด ซึ่งมีผลต่อการเน่าเสียระหว่างการเพาะถั่วงอกในไห

หมู่บ้านซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในการทำถั่วงอกคือบ้านวังหมีบ้านหนองโสน ซึ่งมีผู้เพาะถั่วงอกขายกันหลายบ้าน การเพาะแต่ละครั้งทำกันเป็นร้อยกิโลกรัม ซึ่งจะนำไปขายที่ตลาดในปทุมธานี ราคาถั่วงอกขายปลีกกิโลกรัมละ 20-25 บาท ส่วนราคาขายส่งกิโลกรัมละ 11-12 บาท ส่วนใหญ่การขายจะมีเจ้าประจำมารับไปขายต่อ ผู้ผลิตมักไม่ขายเอง เพราะไม่มีเวลาไปขาย ในส่วนของผู้ผลิตจะต้องพยายามจำกัดปริมาณผลผลิตให้ดี เพราะผลผลิตไม่สามารถเก็บไว้ได้นานผลิตแล้วต้องขายทันที มิฉะนั้นผลผลิตจะลดคุณภาพลงตามเวลาที่ค้างอยู่ สำหรับผู้ที่ทำถั่วงอกแล้ว นับว่าเป็นการแปรรูปผลผลิตที่ให้ความมั่นคงในเรื่องราวได้พอสมควร

ปลาทอง : การแปรรูปปลาที่จับได้จากอ่างเก็บน้ำลำลำลาย

ริมอ่างเก็บน้ำลำลำลาย มีครัวเรือนตั้งอยู่เรียงรายไปตามขอบอ่างเก็บน้ำ ครัวเรือนเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่เคยมีที่ดินอยู่

ในบริเวณที่เป็นอ่างเก็บน้ำ ซึ่งบริเวณนี้แต่เดิมมีลักษณะเป็น
หุบเขา และเนินเขาสลับกัน คนได้เข้ามาจับจองที่ดินทำกิน มี
การปลูกข้าวไร่ ทำสวน และทำไร่ เมื่อโครงการทำอ่างเก็บน้ำ
ลำสำลาย ได้มีการเวนคืนที่ดินของชาวบ้านจำนวนมาก โดยมี
การชดเชยค่าที่ดินให้จำนวนไม่มากนัก โดยมีได้จ่ายให้ในทันที
ส่วนใหญ่จะได้รับเมื่อเวลาผ่านไป 5-6 ปี ทำให้คนที่ต้องการ
นำเงินส่วนนี้ไปซื้อที่ดินอื่นมาทดแทนที่ดินที่เสียไป ไม่สามารถ
ทำได้ เพราะเมื่อได้รับเงินชดเชย ราคาที่ดินขึ้นไปมากแล้ว ทำให้
หลายครัวเรือนกลายเป็นครัวเรือนที่ไม่มีที่ดิน และมาตั้ง
บ้านเรือนอยู่บริเวณริมอ่างเก็บน้ำลำสำลาย และดำรงชีวิตอยู่
ด้วยการจับปลาในอ่างเก็บน้ำ เลี้ยงเป็ด ปลูกผักในที่ดินเล็ก ๆ
ริมอ่าง

ผู้ที่จับปลาในอ่างเก็บน้ำ มักจะนำปลาที่จับได้มาแปรรูป
เป็นปลาร้า หรือปลากรอบ เพราะบริเวณริมอ่างเก็บน้ำลำสำลาย
อยู่ห่างไกลจากตลาด การนำของไปขายที่ตลาดทำได้ยากกว่า
ผู้ที่อยู่ในส่วนตรงกลางลำน้ำ ซึ่งจะอยู่ใกล้กับตลาดในอำเภอ
ปักธงชัย บางครั้งผู้จับปลาได้อาจไม่เป็นคนแปรรูปเอง แต่จะ
ขายปลาให้กับบ้านซึ่งเป็นผู้รับซื้อปลามาแปรรูปเป็นปลากรอบ
หรือปลาร้า

**ปลาที่จับได้ในอ่างเก็บน้ำลำสำลาย ได้แก่ ปลา
จลัด ปลาแขยง ปลาขาว ปลาดตะเพียน ปลาดอง ปลานิล
ปลาบู่ ปลาขาวน้อย ปลาไส้ตัน การทำปลากรอบจะต้อง
นำปลามาควักไส้ออก ถ้าเป็นปลาตัวใหญ่ต้องขูดเกล็ด
ส่วนปลาตัวเล็ก ไม่ต้องขูดเกล็ดออก นำมาเสียบไม้และ**

ย่างไฟโดยวางบนตะแกรง การย่างจะใช้ฟืนซึ่งจะต้องหา
 ชื้อมา เพราะไม่มีไม้ซึ่งสามารถเก็บหาได้ตามธรรมชาติ
 แล้ว การย่างปลาจะวางตะแกรงสูงกว่าขอนไม้ฟืน
 ประมาณ 50-60 เซนติเมตร ระดับความสูงของการวาง
 ตะแกรงปลาจะมีผลต่อความแห้งของปลาว่าจะแห้งได้ที่
 หรือไม่ ถ้าย่างต่ำปลาจะไหม้ ถ้าย่างสูงปลาจะไม่แห้ง จาก
 นั้นจะใช้สังกะสีปิด และย่างทิ้งไว้ 1 วัน กับ 1 คืน หรือ 24
 ชั่วโมง ผู้ย่างต้องหมั่นสังเกต และคอยพลิกปลาอยู่เสมอ
 ส่วนฟืนจะต้องมีไฟคุอยู่ตลอดเวลา ปลากรอบที่ย่างใน
 ลักษณะนี้จะเก็บได้ 2 เดือน โดยไม่ขึ้นรา หรือเหม็นหืน
 ปลากรอบที่ย่างแล้วจะราคากิโลกรัมละ 20 บาท ถ้าเป็น
 ปลาฉลาดกิโลกรัมละ 30 บาท ซึ่งเป็นรายได้ที่คนทำพออยู่
 ได้ ทั้งนี้ตลาดที่ในอ่างเก็บน้ำลำสาละยังมีปลา และ
 เจ้าหน้าที่ของรัฐยังอนุญาตให้คนไปจับปลาในอ่างเก็บน้ำ
 ได้ คนจำนวนมากริมอ่างเก็บน้ำ ก็ยังคงดำรงชีวิตอยู่ได้
 ด้วยการจับปลาและการนำปลามาแปรรูป

การแปรรูปผลผลิตที่ต้องนำออกขายทันที เก็บไว้นานไม่
 ได้ ไม่ว่าจะเป็นการทำขนมจีน การทำข้าวหลาม และการทำ
 ถั่วงอก เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ทำกันมากในชุมชนที่ตั้งอยู่
 ไม่ห่างไกลจากตลาดจนเกินไปนัก เช่น ตำบลตูม ตำบลนากอก
 หรือตำบลกระโทก ส่วนชุมชนที่อยู่ห่างไกลตลาดอย่างตะขบ
 ต้องอาศัยการแปรรูปผลผลิตที่เก็บไว้ได้ เช่น ปลากรอบ ลักษณะ
 การแปรรูปผลผลิตที่ทำกันบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง ได้อาศัยความรู้
 ที่ได้สร้างและสืบทอดกันมา และอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ และ

ผลผลิตที่มีอยู่ในชุมชน การขายผลผลิตแปรรูปทำให้ผู้ผลิตต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับชุมชนเมืองอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อย่างไรก็ตามเนื่องจากภาคเมืองยังมิได้รับรู้การเข้ามาของผลผลิตแปรรูปจากชุมชนอย่างเป็นทางการ การจัดระบบเพื่อให้คนจากชุมชนได้รับประโยชน์จากชุมชนเมืองจึงมีอยู่ค่อนข้างจำกัด ผู้ที่นำของมาขายในตลาดหรือไปตามสถานที่ต่าง ๆ ในเมือง ต้องเผชิญกับการเก็บค่าเช่า หรือการขັบไล่ของเจ้าของสถานที่ หรือการตรวจจับของเจ้าหน้าที่ ต้องเสียค่าปรับ เสียเวลา และเสียความรู้สึก คนที่เข้ามาขายผลผลิตแปรรูปในเมือง รู้สึกตนเองว่าเป็นคนวงนอกที่จำเป็นต้องเข้ามาขายของในเมืองแบบคนต่างถิ่น ที่มีได้มีส่วนร่วมเป็นเจ้าของพื้นที่ในเมืองอย่างเสมอภาค ทำให้เกิดความรู้สึกที่ต่ำต้อย และไร้ศักดิ์ศรี แม้ว่าผู้ผลิตผลผลิตแปรรูป จะรู้สึกภาคภูมิใจในผลผลิตที่ตนเองทำได้ แต่ปฏิกิริยาจากคนในเมือง ทำให้คนรู้สึกว่าการผลผลิตแปรรูป เป็นเพียงสินค้าที่ต่ำต้อย ที่ถูกนำมาแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้เงินเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น

บทที่ 8

พลวัตเศรษฐกิจลุ่มน้ำลำพระเพลิง

ลำพระเพลิงเป็นลุ่มน้ำที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนาน ตลอดเวลาที่ผ่านมา ชุมชนหมู่บ้านบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้ดำรงชีวิตโดยอาศัยสภาพธรรมชาติเป็นฐานในการทำมาหากินและการอยู่ร่วมกัน จนเกิดเป็นระบบความรู้อันหลากหลายสอดคล้องกับสภาพพื้นที่แต่ละแห่ง นอกจากนี้คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงยังได้สร้างระบบความสัมพันธ์ที่ช่วยให้การดำรงชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง ในช่วงที่ประเทศเริ่มใช้นโยบายการนำประเทศไปสู่ความทันสมัย การพัฒนาในรูปแบบต่าง ๆ ได้หลั่งไหลเข้าไปในลุ่มน้ำลำพระเพลิง ซึ่งรวมถึง การสร้างเขื่อนลำพระเพลิง อ่างเก็บน้ำ และคลองชลประทานเพื่อจัดระบบชลประทานให้กับพื้นที่บางส่วนของลุ่มน้ำลำพระเพลิง การสร้างถนนเลียบบคลองชลประทานซึ่งเชื่อมโยงหมู่บ้านต่าง ๆ บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงกับตัวอำเภอปักธงชัยและตัวจังหวัดนครราชสีมา การส่งเสริมพืชพันธุ์ใหม่ ๆ ไม่ว่าจะเป็น ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง และผลไม้نانาพันธุ์ ทำให้วิธีการดำรงชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง ต้องปรับตัวผันเปลี่ยนไปตามกระแสการพัฒนาที่หลั่งไหลเข้ามาสู่ชุมชน แต่ด้วยการมีฐานรากของชีวิต ความรู้ และระบบความสัมพันธ์ที่มั่นคง ทำให้วิถีชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง มิได้ถูกดึงเข้าสู่วิธีการดำรงชีวิตแบบทุนนิยมในลักษณะของการปรับทิศทางไปสู่การผลิตพืชเชิงเดี่ยว หรือปลูกพืชที่ให้ผลตอบแทนต่อไร่สูง อันเป็นการผลิตเพื่อการค้าและกำไรสูงสุด ภาพของลุ่มน้ำลำพระเพลิงในปัจจุบัน ยังคงเป็นภาพที่คนส่วนใหญ่ยังคงให้ความ

สำคัญกับการสร้างความหลากหลายในการทำมาหากิน และยังไม่ละทิ้งวิธีการผลิตเพื่อบริโภค คนส่วนใหญ่ในชุมชนต่าง ๆ บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงยังคงปลูกข้าวเพื่อบริโภค รวมไปถึงการปลูกพืชไร่ ผัก และผลไม้ที่มีความหลากหลาย บางส่วนสามารถทำการเพาะปลูกเพื่อบริโภค บางส่วนเพื่อขาย ทำให้คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีฐานการดำรงชีวิตที่กว้าง มีแหล่งอาหารภายในชุมชน มีการผลิตเพื่อบริโภคควบคู่ไปกับการผลิตเพื่อขาย โดยมีได้เข้าสู่ระบบของการค้าสมัยใหม่อย่างเต็มรูปแบบ มีการสืบสานความรู้ที่มีมาแต่เดิม และรับเอาความรู้ใหม่เข้ามาอย่างระมัดระวัง ทำให้ชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีอัตลักษณ์เฉพาะตัวที่แสดงออกถึงความสามารถในการพึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจทั้งในส่วนของการผลิตและการบริโภค

การปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตและการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมที่ได้สร้างสมมาบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง สะท้อนออกมาให้เห็นในมิติต่าง ๆ ได้แก่ การสืบทอดอุดมการณ์ของการดำรงชีวิตแบบพอมีพอกิน การดำรงอยู่ของการปลูกข้าวเพื่อบริโภคควบคู่ไปกับการปลูกข้าวเพื่อขาย การสืบสานและบูรณาการความรู้ในการทำไร่แบบหลากหลาย การดำรงรักษาการทำสวนแบบโบราณไว้อย่างมั่นคง และการขยายฐานการดำรงชีวิตด้วยการแปรรูปผลผลิตโดยอาศัยฐานความรู้ที่สะสมกันมาอย่างต่อเนื่อง ลักษณะที่สำคัญเหล่านี้ก่อรูปขึ้นมาจากลักษณะสำคัญของลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้แก่

ฐานทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ ลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ในหลาย ๆ ด้าน นับตั้งแต่เริ่มยุคของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน ลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีป่าไม้อันอุดมสมบูรณ์ปกคลุมอยู่

ตลอดแนวของกลุ่มน้ำซึ่งยาวประมาณ 150 กิโลเมตร ทั้งลำน้ำและป่าไม้นานาพันธุ์เหล่านี้ได้กลายเป็นแหล่งอาหาร วัสดุ และ ของใช้ ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต นอกจากนี้คนยังได้ใช้พื้นที่ป่าปรับเปลี่ยนเป็นพื้นที่ในการทำนา และเพาะปลูกพืชอื่น ๆ การจับจองที่ดินและการถากถางที่ดินเพื่อทำกินบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง ตั้งอยู่บนฐานคิดของความพอมีพอกิน แม้ว่าจะมีผู้มีอำนาจ หรือนักเลงบางคนได้พยายามจับจองพื้นที่ดินไว้มากกว่าผู้อื่น แต่ก็มีเป็นจำนวนน้อย ดังนั้นคนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงส่วนใหญ่จึงมีพื้นที่ดินทำกินไม่มากนัก แต่ได้อาศัยทรัพยากรธรรมชาติเป็นแหล่งที่มาของอาหารและสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นต่าง ๆ เพื่อดำรงชีวิตแบบพอมีพอกิน โดยไม่ต้องสร้างความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงอันเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เสมอภาคกับคนอื่น ๆ เช่น นายทุนหรือผู้มีอำนาจ ก่อให้เกิดความเป็นอิสระในการดำรงชีวิต คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงนับจากอดีต ได้พยายามเรียนรู้ที่จะดำรงชีวิตอยู่กับผืนดิน ป่าเขา ลำน้ำอย่างกลมกลืน มีความรักและผูกพันกับท้องถิ่น แม้กระแสนการเปลี่ยนแปลงจะหลั่งไหลเข้ามาในลุ่มน้ำลำพระเพลิง แต่คนก็จะตอบสนองอย่างระมัดระวัง ไม่ผลีผลามไปตามกระแส เพราะความผูกพันอยู่กับการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเองและเป็นอิสระ

สภาพธรรมชาติที่เอื้อต่อการเพาะปลูกพืชหลากหลายชนิด

สภาพธรรมชาติของกลุ่มน้ำลำพระเพลิงมีทั้งที่เป็นที่สูง ที่ดอน ที่ราบ และที่ราบลุ่ม สลับกันไป ทำให้คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงสามารถทำการเพาะปลูกได้หลากหลาย ทั้งการทำนา การปลูกพืชไร่หลากหลายชนิด การทำสวนผลไม้ผสมผสานไปกับการปลูกพืชผักต่าง ๆ ทำให้คนมีทางเลือกที่หลากหลายในการทำมาหากิน และยังเป็นการลดความเสี่ยง

อันอาจเกิดจากสภาพดินฟ้าอากาศด้วย คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิง แม้จะอยู่ส่วนใด เช่น อยู่ในพื้นที่ตอนกลางหรือปลายน้ำ หากไม่มีที่ดอนที่พอจะปลูกพืชอื่น ๆ ได้ ต้องทำนาอย่างเดียว ก็จะเดินทางไปหาพื้นที่ในส่วนอื่น ๆ ของลุ่มน้ำ เพื่อปลูกพืชอื่นๆ คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงนับจากอดีตจะปลูกข้าว เก็บหาอาหารตามธรรมชาติ และปลูกพืชผักและไม้ผลต่างๆ ไว้บริโภค แต่ขณะเดียวกันก็สามารถปลูกพืชไร่ โดยเฉพาะอ้อย มาเป็นเวลานาน โดยสามารถทำน้ำตาลจากอ้อยไปขาย ทำให้มีรายได้สำหรับซื้อสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็น และแม้เมื่อเวลาผ่านไป มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น มีพืชพันธุ์ใหม่ ๆ เข้ามาสู่ชุมชน คนก็ได้อาศัยความรู้และประสบการณ์ที่มีอยู่หลากหลาย ปรับเปลี่ยนการเพาะปลูก แต่ก็ยังคงการทำไร่ และทำสวนที่มีความหลากหลายไว้อย่างมั่นคง การปลูกพืชแบบหลากหลายชนิดกลายเป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมา และทำให้วิถีชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงไม่เคลื่อนไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยวได้ง่ายเหมือนในชุมชนอื่น ๆ

ที่ตั้งที่สามารถเชื่อมโยงกับเมืองและตลาด ลุ่มน้ำลำพระเพลิงอยู่ไม่ห่างไกลจากตัวอำเภอปักธงชัย และตัวเมืองโคราช แม้ในช่วงที่ยังไม่มีการสร้างถนนเชื่อมต่อกับตัวอำเภอและจังหวัด คนก็ยังสามารถเดินไปยังตลาดที่ตัวอำเภอได้ แม้ว่าจะระยะทางจะไกลสำหรับการเดิน แต่ก็นับว่า คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงสามารถเข้าถึงตลาดในยามจำเป็นได้ เช่น เมื่อต้องการขายข้าวเพื่อนำเงินมาซื้อเครื่องมือเครื่องใช้บางอย่าง หรืออาจนำผลผลิตที่เก็บหาได้มาขายได้ เมื่อมีการสร้างถนนเชื่อมต่อกับหมู่บ้านกับตัวอำเภอและตัวจังหวัด ยิ่งช่วยให้คนสามารถนำพืชผลและผลผลิตที่แปรรูปแล้วไปขายที่ตลาด ทำให้มีรายได้

มากขึ้น นอกจากนี้เมื่อตัวอำเภอและตัวจังหวัดมีโรงงานต่าง ๆ มาตั้ง
คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงบางส่วนยังได้เข้ามาทำงานในโรงงานเป็นการ
หารายได้เพิ่มเติมด้วย

การสร้างระบบการจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรม วิถีชีวิตของ
ชาวนาในเขตลุ่มน้ำลำพระเพลิงผูกพันกับลำน้ำเป็นอย่างมาก ลำน้ำ
ลำพระเพลิงเป็นเสมือนสายเลือดสำคัญของชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่บน
ลุ่มน้ำ เพราะน้ำเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการทำนา ทำให้ชาวนาบน
ลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้สร้างระบบการจัดการและแบ่งปันน้ำที่ทำให้คน
สามารถมีข้าวเพียงพอต่อการดำรงชีวิต ระบบนี้ได้เชื่อมโยงให้คนใน
ลุ่มน้ำลำพระเพลิงได้เข้ามาปรึกษาหารือ ทำงาน และแก้ไขปัญหา
ร่วมกัน กระบวนการจัดการสร้างทำนบและแบ่งปันน้ำได้สร้างสายใยที่
ทำให้คนที่ใช้น้ำและใช้ทำนบหรือฝายร่วมกัน ต้องอาศัยพึ่งพากัน เห็น
อกเห็นใจกัน ไม่มุ่งเอาแต่ประโยชน์ของตนเอง โดยทุกคนจะตระหนักใน
สิทธิของตนเอง ขณะเดียวกันก็เคารพในสิทธิของผู้อื่นด้วยเช่นกัน
สิ่งเหล่านี้กลายเป็นพื้นฐานของการอยู่ร่วมกันของคนบนลุ่มน้ำ
ลำพระเพลิงที่มี ความเสมอภาคและมีความเกรงใจซึ่งกันและกัน เห็นได้
ชัดจากการที่ ชุมชนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงไม่ค่อยมีผู้นำที่มีอำนาจสูง
หรืออำนาจเบ็ดเสร็จที่คนทั่วไปต้องยอมอยู่ใต้อำนาจ หรือไม่มีผู้นำที่
โดดเด่นจนทุกคนยอมตามและหวังพึ่งพิง คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงไม่มี
ลักษณะของการหวังพึ่งผู้นำในการดำรงชีวิต แต่จะยอมรับผู้นำตาม
หน้าที่ที่ชุมชนได้มอบหมายให้

ฐานคิดในการดำรงชีวิตที่มีเป้าหมายเพื่อความเพียงพอในการ
ดำรงชีวิต ทำให้คนบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงสามารถดำรงชีวิตอยู่

ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง โดยมีได้ไปตามกระแสของความต้องการ
ผลิตเพื่อแสวงหากำไรสูงสุด กระแสของการผลิตเพื่อการค้าที่ไหลบ่าเข้า
ไปในสังคมหมู่บ้านส่วนใหญ่ของประเทศ และแม้ว่าสภาพธรรมชาติของ
ลุ่มน้ำลำพระเพลิงจะเปลี่ยนแปลงบ้าง แต่ด้วยการมีฐานอันมั่นคงใน
การดำรงชีวิตที่ผูกพันอยู่กับลุ่มน้ำ ทำให้คนไม่ละทิ้งฐานชีวิตเดิม โดยได้
พยายามนำความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาปรับใช้ รวมทั้งยังได้นำ
การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นมาช่วยขยายฐานการดำรงชีวิตให้สามารถ
ดำรงอยู่ในสังคมสมัยใหม่โดยการดำรงชีวิตแบบพออยู่พอกินก็ยังคงเป็น
ฐานคิดที่สำคัญของชีวิตบนลุ่มน้ำลำพระเพลิงแม้ในช่วงปัจจุบันนี้

ภาคผนวก ก

รายละเอียดชุมชนที่ตั้งอยู่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงและโครงการชลประทาน

อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน		
ปักธงชัย	เมืองปัก (17 หมู่บ้าน)	1) บ้านเมืองปัก 4) บ้านนาแค 7) บ้านหนองไผ่ 10) บ้านโนนตูม 13) บ้านไชยโย 16) บ้านคูโน	2) บ้านธงชัย 5) บ้านโรงนา 8) บ้านวังดู่ 11) บ้านตลาดเก่า 14) บ้านชัยมงคล 17) บ้านดำรงสุข	3) บ้านวังหมี่ 6) บ้านดู่ 9) บ้านขอนแก่น 12) บ้านบ่อปลา 15) บ้านหนองโสน
	ตะขบ (19 หมู่บ้าน)	1) บ้านตะขบ 4) บ้านบุชะอม 7) บ้านหนองไผ่ 10) บ้านโคกสำราญ 13) บ้านตะเคียนดู่ 16) บ้านคลองน้ำซับ 19) บ้านชุมชนพัฒนา	2) บ้านยางกระทุง 5) บ้านคลองน้ำขาว 8) บ้านคลองสลิกา 11) บ้านคลองน้ำซับ 14) บ้านโคกตะกุด 17) บ้านหนองรังกา	3) บ้านกุดค้ำ 6) บ้านน้อย 9) บ้านบุหัวช้าง 12) บ้านโคกเห็บ 15) บ้านเขาพญาปราบ 18) บ้านหนองไทรงาม
	นกออก (10 หมู่บ้าน)	1) บ้านบุโกรก 4) บ้านสระน้อย 7) บ้านทุ่งจาน 10) บ้านนกออก	2) บ้านพระเพลิง 5) บ้านสระน้อย 8) บ้านทำน้ำซับ	3) บ้านโคกสระน้อย 6) บ้านนกออก 9) บ้านปรางค์
	ดอน (12 หมู่บ้าน)	1) บ้านดอน 4) บ้านพริ้ว 7) บ้านสองใต้ 10) บ้านหนองผักไร	2) บ้านใหม่โพธิ์งาม 5) บ้านหนองกรด 8) บ้านหนองกระสอบ 11) บ้านโกรกหัว	3) บ้านจันทรี 6) บ้านสองเหนือ 9) บ้านไม้เสียว 12) บ้านตะกุด
	ตูม (15 หมู่บ้าน)	1) บ้านโนนตากแดด 4) บ้านสะแกงาม 7) บ้านใหม่ป่าตะแบก 10) บ้านกุดวิเวท 13) บ้านหนองจอก	2) บ้านโนนวังหิน 5) บ้านทุ่งเสาธง 8) บ้านพรมราช 11) บ้านสวนหมาก 14) บ้านสวนหอม	3) บ้านหนองปลิง 6) บ้านบุพระเมือง 9) บ้านตูม 12) บ้านบุโพธิ์ 15) บ้านดอนจั่น

รายละเอียดชุมชนที่ตั้งอยู่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงและโครงการชลประทาน (ต่อ)

อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน		
ปักธงชัย	จิ้ว (12 หมู่บ้าน)	1) บ้านดอนขวาง 4) บ้านคลองทุเรียน 7) บ้าน ลำลาย 10) บ้านกุดกระดี่	2) บ้านน้อย 5) บ้านห้วย 8) บ้านหนองไผ่ 11) บ้านหนองปล้อง	3) บ้านจิ้ว 6) บ้านเพลิงหลง 9) บ้านหนองปรือ 12) บ้านหนองบัว
	สุขเกษม (11 หมู่บ้าน)	1) บ้านโคกสะอาด 4) บ้านพุปลาไหล 7) บ้าน ป่าโจด 10) บ้านสะพานตะเคียน	2) บ้านปลายดาบ 5) บ้านหนองโดน 8) บ้านหนองซอน 11) บ้านโรงงานน้ำตาล	3) บ้านหนองชุมแสง 6) บ้านบุพรมราช 9) บ้านบุเจ๊ก
	ลำนางแก้ว (8 หมู่บ้าน)	1) บ้านลำนางแก้ว 4) บ้านโนนสำโรง 7) บ้าน ชับน้อย	2) บ้านพัทธะเล 5) บ้านหินตะเือง 8) บ้านวังตะเคียน	3) บ้านลำประโคน 6) บ้านชัยยาง
	บ่อปลาทอง (8 หมู่บ้าน)	1) บ้านดอนใหญ่ 4) บ้านท่าเยี่ยม 7) บ้าน กระเซาะราก	2) บ้านหนองแพบ 5) บ้านพระบึง 8) บ้านมะกอกงาม	3) บ้านบ่อปลา 6) บ้านกลาง
	เกษมทรัพย์ (9 หมู่บ้าน)	1) บ้านหนองศาลา 4) บ้านหลุมข้าว 7) บ้าน โคกนางเหริญ	2) บ้านใหม่เกษม 5) บ้านเก่านางเหริญ 8) บ้านดอนมะเฟือง	3) บ้านท่าเยี่ยม 6) บ้านพ่อนางเหริญ 9) บ้านตะค้อ
	โคกไทย (11 หมู่บ้าน)	1) บ้านห้วย 4) บ้านบุเสมอ 7) บ้าน หนองลำช้าง 10) บ้านหนองใหญ่	2) บ้านศรีชะควาย 5) บ้านลำลายเหนือ 8) บ้านหนองกระทุ่ม 11) บ้านโคกกระเบื้อง	3) บ้านลำลายใต้ 6) บ้านโคกไทย 9) บ้านห้วยนา
วังน้ำเขียว	วังหมี (12 หมู่บ้าน)	1) บ้านวังหมี 4) บ้านยุบอีปุ่น 7) บ้าน บุเนิน 10) บ้านบุเจ้าคุณ	2) บ้านท่าวังไทร 5) บ้านคลองสะทอน 8) บ้านท่าน้ำซับ 11) บ้านยุบพัฒนา	3) บ้านคลองใบพัด 6) บ้านโนนสาวเอ้ 9) บ้านโคกสันติสุข 12) บ้านสันกำแพง

รายละเอียดชุมชนที่ตั้งอยู่บนลุ่มน้ำลำพระเพลิงและโครงการชลประทาน (ต่อ)

อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน		
โชคชัย	กระโทก (13 หมู่บ้าน)	1) บ้านศรีพุทธา 4) บ้านโคกกระสังข์ 7) บ้าน โพธิ์ทอง 10) บ้านใหม่ 13) บ้านคลองท่าแร่	2) บ้านหนองคล้า 5) บ้านพะวัว 8) บ้านชะอม 11) บ้านปรางค์พะวัว	3) บ้านดอนใหญ่ 6) บ้านโพธิ์เงิน 9) บ้านโบสถ์ 12) บ้านหมี่
	ด่านเกวียน (10 หมู่บ้าน)	1) บ้านด่านเกวียน 4) บ้านโนนม่วง 7) บ้าน ด่านชัย 10) บ้านหนองสระธาร	2) บ้านด่านเกวียน 5) บ้านตุม 8) บ้านใหม่หนองขาม	3) บ้านป่าบง 6) บ้านหนองบอน 9) บ้านหนองไผ่
	โชคชัย (13 หมู่บ้าน)	1) บ้านโชคชัย 4) บ้านพิชิตคเชนทร์ 7) บ้าน บึงน้อย 10) บ้านบึงทับปรางค์ 13) บ้านหนองไผ่	2) บ้านสระประทุม 5) บ้านนุ 8) บ้านบึง 11) บ้านหนองสำโรง	3) บ้านป่าหมาก 6) บ้านกระโทก 9) บ้านบึงทับปรางค์ 12) บ้านโพธิ์ทอง
	ท่าอ่าง (9 หมู่บ้าน)	1) บ้านไร่ 4) บ้านท่าอ่าง 7) บ้าน หนองเสาเดียว	2) บ้านกุดโบสถ์ 5) บ้านดอนพราหมณ์ 8) บ้านหนองโสน	3) บ้านท่าอ่าง 6) บ้านท่าอ่าง 9) บ้านหนองไผ่พัฒนา
	ท่าลาดขาว (11 หมู่บ้าน)	1) บ้านท่าลาดขาว 4) บ้านโคกกระสังข์ 7) บ้าน บึงพระ 10) บ้านสระพระ	2) บ้านท่าลาดขาว 5) บ้านบึงพระ 8) บ้านบึงไทย 11) บ้านหนองแปลน	3) บ้านท่าลาดขาว 6) บ้านบึงพระ 9) บ้านบึงไทย

ภาคผนวก ข

สถิติการปลูกข้าว ฤดูกาลผลิตปี 2543/44
อำเภอปรางค์ จังหวัดนครราชสีมา

ผลผลิต	พันธุ์พืช	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่เก็บเกี่ยว (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)
ข้าวนาปี	ดอกมะลิ 105	11,000	11,000	450
	ชัยนาท	31,900	31,900	780
	คลองหลวง	2,000	2,000	680
	พันธุ์พื้นเมือง *	177,167	176,622	470
	รวม	222,067	221,522	542
ข้าวนาปรัง	ชัยนาท 1	29,870	29,870	810
	สุพรรณบุรี 90	2,000	2,000	800
	ปทุมธานี 1	3,000	3,000	820
	รวม	34,870	34,870	810

หมายเหตุ : * ข้าวนาปี-พันธุ์พื้นเมือง เช่น แจกกระโดต เกวียนหัก เหลืองใหญ่ ป่องแก้ว ปากหม้อ ฯ

สถิติการปลูกพืชไร่ ฤดูกาลผลิตปี 2543/44
อำเภอปรางค์ จังหวัดนครราชสีมา

ผลผลิต / พันธุ์พืช	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่เก็บเกี่ยว (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)
มันสำปะหลัง**	83,560	83,860	3,370
อ้อยโรงงาน**	74,150	74,250	11,998
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ (ฝน)	26,350	26,350	709
ถั่วเขียวผิวมัน (แล้ง)	50	50	85
ถั่วเขียวผิวมัน (ฝน)	105	105	79
ถั่วลิสง (แล้ง)	85	85	320
ถั่วลิสง (ฝน)	345	345	229
รวม	184,645	185,045	----

หมายเหตุ : ** พืชไร่ที่มีพื้นที่เก็บเกี่ยวมากกว่าพื้นที่ปลูกนั้น เนื่องจากเป็นพืชที่มีอายุข้ามปี

สถิติการปลูกผัก ฤดูกาลผลิตปี 2543/44
อำเภอปรางค์ชัย จังหวัดนครราชสีมา

ผลผลิต / พันธุ์พืช	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่เก็บเกี่ยว (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)
คะน้า	61	61	2,009
แตงกวา	17	17	2,042
บวบ	1	1	925
ผักกาดเขียวปลี	5	5	1,966
มะเขือเทศผลใหญ่	9	9	2,608
มะเขือเทศส่งตลาดสด	1	1	1,200
หอมแดง	115	115	2,061
หอมแบ่ง	480	480	2,034
กระเทียม	24	24	858
ผักกวางตุ้ง	55	55	1,859
ผักกวยช่าย	7	7	1,824
ข้าวโพดหวาน	72	72	2,571
ข้าวโพดฝักสด	10	10	800
ถั่วฝักยาว	8	8	2,048
มันเทศ	20	20	2,400
ฟักเขียว	18	13	3,007
กะหล่ำดอก	208	208	2,110
กะหล่ำปลี	20	20	2,062
ผักสลัด	23	23	2,053
ผักชี	528	516	1,731
มะเขือยาว	18	18	2,495
พริกชี้หูสวน	95	95	2,046
พริกชี้หูใหญ่	20	20	2,222
รวม	1,815	1,798	----

สถิติการปลูกผลไม้ยืนต้น ปี 2543
อำเภอปรางค์ จังหวัดนครราชสีมา

ผลผลิต / พันธุ์พืช	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่เก็บเกี่ยว (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)
กระท้อนห่อ	69	50	500
กล้วยหอมเขียว	100	100	2,800
กล้วยน้ำว้า	700	700	2,000
น้อยหน่าฝ้าย	39	39	750
น้อยหน่าหนัง	155	125	780
ส้มโทองดี	180	90	750
ส้มโขาวพวง	51	30	640
ส้มโขาวแป้น	14	10	630
ส้มโขาวน้ำผึ้ง	13	3	630
หน่อไม้ไผ่ตงเขียว	250	60	860
ขนุนหนัง	1,083	1,073	5,400
มะขามสีทอง	134	134	780
มะขามศรีชมภู	258	258	800
มะขามหมื่นจง	42	42	800
มะขามขันตี	73	73	760
มะขามเปรี้ยว	740	735	400
มะนาว	290	290	1,000
มะปราง	594	584	1,100
มะม่วงแรด	140	140	450
มะม่วงเขียวเสวย	1,860	1,710	350
มะม่วงน้ำดอกไม้	1,460	1,410	600
มะม่วงหนังกลางวัน	105	105	500
มะม่วงทองคำ	155	155	450
มะม่วงอกร่อง	2,952	2,942	35
มะม่วงพิมเสนเปรี้ยว	130	130	600
มะม่วงแก้ว	4,025	4,005	500
มะม่วงพันธุ์อื่น	68	68	450

สถิติการปลูกผลไม้ยืนต้น ปี 2543 (ต่อ)
อำเภอปรางค์ จังหวัดนครราชสีมา

ผลผลิต / พันธุ์พืช	พื้นที่ปลูก (ไร่)	พื้นที่เก็บเกี่ยว (ไร่)	ผลผลิตเฉลี่ย (กก./ไร่)
มะละกอแขกดำ	420	420	2,500
มะละกอแขกนวล	210	210	2,600
มะละกอโกโก้	300	300	2,500
ละมุดมะกอก	392	342	1,200
ละมุดกระสวย	512	512	1,000
ละมุดไข่ห่าน	497	497	1,100
นุ่น	2,247	2,247	310
มะพร้าวอ่อน	200	200	1,000
มะพร้าวแก่	2,800	2,700	1,750
ฝรั่ง	27	27	2,500
หมาก	125	-	-
รวม	23,410	22,516	---